

T.C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

KELAM BİLİM DALI

KIRGIZİSTAN'DA ZAMANCILARIN DİNÎ VE İTİKADÎ GÖRÜŞLERİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Kursanbek DUİSHONKUL UULU

BURSA – 2018

T.C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

KELAM BİLİM DALI

KIRGIZİSTAN'DA ZAMANCILARIN DİNÎ VE İTİKADÎ GÖRÜŞLERİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Kursanbek DUİSHONKUL UULU

Danışman:

Doç. Dr. Orhan Şener KOLOĞLU

BURSA – 2018

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Kelam Bilim Dalı'nda 701523062 numaralı **Kursanbek Duishonkul uulu**'un hazırladığı “**Kırgızistan'da Zamancıların Dinî ve İtikadî Görüşleri**” isimli Yüksek Lisans çalışması ile ilgili tez savunma sınavı, 13/02/2018 günü 14:30 - 15:30 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı/~~başarısız~~ olduğuna oybirliği/~~oy çokluğu~~ ile karar verilmiştir.

Üye

(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)
Doç. Dr. Orhan Şener KOLOĞLU

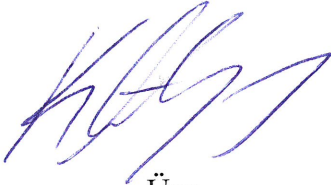
Uludağ Üniversitesi

Üye

Doç. Dr. Ulvi Murat KILAVUZ

Uludağ Üniversitesi

Üye

Yrd. Doç. Dr. Kadir GÖMBEYAZ

Kocaeli Üniversitesi

13/02/2018

ÖZGÜNLÜK RAPORU
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 01/02/2018

Tez Başlığı / Konusu: **“Kırgızistan’da Zamancıların Dinî ve İtikadî Görüşleri”**

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 145 sayfalık kısmına ilişkin, 01/02/2018 tarihinde *Turnitin* adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 7 ’tir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dâhil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları’nı inceledim. Bu Uygulama Esasları’nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı : Kursanbek DÜŞHONKUL UULU

Öğrenci No : 701523062

Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri

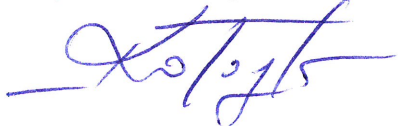
Programı : Tezli Yüksek Lisans

Statüsü : ☒Yüksek Lisans ☐Doktora

Danışman

01/02/2018

Doç. Dr. Orhan Şener KOLOĞLU

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**Kırgızistan’da Zamancıların Dini Ve İtikâdî Görüşleri**” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

02/02/2018

Adı Soyadı : Kursanbek DUİSHONKUL UULU
Öğrenci No : 701523062
Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Programı : Tezli Yüksek Lisans
Statüsü : ☒Yüksek Lisans ☐Doktora

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Kursanbek DUİSHONKUL UULU
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı	: Kelam
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: xiii+143
Mezuniyet Tarihi	: / 02 / 2018
Tez Danışmanı	: Doç. Dr. Orhan Şener KOLOĞLU

Kırgızistan’da Zamancıların Dinî ve İtikadî Görüşleri

XIX. yüzyıldan itibaren Ruslar’ın işgaline maruz kalan ve Ruslar’ın asimilasyon ve dejenerasyon politikalarına karşı Kırgız halkını uyarmaya çalışan Zamancılar, bu fikirlerini şiirler vasıtasıyla dile getirmeye çalışmışlar, Kırgız halkına dinî ve millî bir kimlik aşılama çalışmışlardır. Şifahî yollarla bu fikirlerini aşılamanın başında Kalıgul Bay uulu, Arstanbek Buylaş uulu, Moldo Niyaz, Moldo Kılıç, Nurmoldo, Aldaş Moldo gibi şairler gelmektedir. Bu şairlerin şiirlerindeki genel tema zamanın kötüye gittiği, zamanın kötülüklerinin Kırgız halkını dinî ve milli değerlerinden kopardığı şeklindedir. Zamancıların dile getirdiği fikirlere baktığımızda itikadî her konuda fikirler dile getirdikleri görülür. Onlar dile getirdikleri bu fikirlerde bütünüyle İslâm akidesine bağlı kalmışlar, başta Allah inancı olmak üzere, insanlara imanın önemini ve kelime-i tevhidi hatırlatmışlardır.

Bu çalışma giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş kısmında araştırmanın konusu, amacı, yöntemi ve kaynakları ile ilgili genel bir bilgi sunulmuştur. Birinci bölümde Zamancı akımı hakkında genel bir bilgi verildikten sonra Zamancıların biyografileri ve eserlerinin tanıtılmasına yer verilmiştir. İkinci bölümde ise kelâm literatürlerindeki üsûl-i selâse konuları ve “İslâm’ın beş şartı”ndan oluşan temel amelî konular ele alınmış, Zamancıların şiirlerinde bu konulara bakışları hakkında bilgi verilmiştir. Çalışma bulguların özetlendiği bir sonuç ve ekler kısmıyla tamamlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Akın (Ozan), Zamancılar, Kırgız, Biyografiler, Kazal, Şiir.

ABSTRACT

Name and Surname : Kursanbek Duishonkul uulu
University : Uludağ University
Institution : Institute of Social Sciences
Field : Basic Islamic Sciences
Branch : Kalam
Degree Awarded : Master's Thesis
Page Number : xiii+143
Degree Date : / 02/ 2018
Supervisor : Doç. Dr. Orhan Şener Koloğlu

Religious and Theological Ideas of Zamanists in Kyrgyzstan

Zamanist poets tried to raise religious and national awareness through poems among Kyrgyz people who were the victims of assimilation and degeneration policy of Russian occupants since 19th century. Some of the poets who were the representatives of this movement were Kalygul Bay uulu, Arstanbek Buylash uulu, Moldo Niyaz, Moldo Kylych, Nurmoldo, Aldash Moldo. General themes of these poems were the problems that the time brought and the bad effect of the time on Kyrgyz People's religious and national identity. It is also understood that poems of Zamanists include theological subjects; they were strict believers of Islamic creed and reminded people the importance of belief (especially belief in the Creator) and the testimony of tawheed.

This study is composed of two parts and a conclusion. The subject, aim, method and sources of the study are explained in the introduction. Zamanist movement is explained generally and biographies and books of Zamanists are introduced in the first part. Subjects of al-usul al-thalatha (three pillar), practical parts of Islam that results from the five pillars of Islam and Zamanists perspectives on them are explained in the second part. This study finishes with the summary in the conclusion and the appendix.

Key words: Poet, Zamanists, Kyrgyz, Biographies, Lyric, Poem

ÖNSÖZ

İslâm evrensel bir din olarak farklı coğrafyalara yayılmış, farklı dil ve kültüre mensup insanları aynı ülkü etrafında bir araya getirmiştir. Şüphesiz İslâm temel ilkelerinden taviz vermemekle birlikte farklı coğrafyalardaki insanların kendi kültürlerini yaşamalarına da izin vermiştir.

İslâm'ın erken dönemlerden itibaren yayıldığı coğrafyalardan biri olan Orta Asya coğrafyasındaki halklar da İslâm'ın ilkelerini kendi günlük dillerine yansıtmışlar, bu ilkeleri edebî söyleşilerinde dile getirmişlerdir. Bu coğrafyanın bir parçası olan Kırgızlar da aynı yöntemi takip etmişlerdir. Kırgız tarihinin belirli bir döneminde ortaya çıkan Zamancılar akımı da dini kültürün halk katmanlarına yayılması yanında Rus emperyalizmine karşı direnişin bir parçası olması açısından oldukça önemlidir. Kırgız şair ve düşünürlerinden ibaret olan ve fikirlerini şiirler halinde halka aşılamaaya çalışan bu grup, Kırgız edebiyatının bir parçası olması yanında dinî düşüncesinin de bir taşıyıcısıdır.

Zamancılar, Kırgız edebiyat ve düşünce tarihinde önemli bir unsur olmakla birlikte, Sovyet döneminde “kara kutu”ya atılmasının bir sonucu olarak, uluslararası literatürde hakkıyla bilinmediği gibi günümüz Türkiye'si'nde de hak ettiği ilgiyi şu ana kadar almadığı söylenmelidir. Bu çalışma, Kırgız edebiyat ve düşünce tarihinin önemli bir parçasını oluşturan söz konusu akımın şimdiye kadar üzerinde hiç çalışılmamış bir yönüne odaklanmaktadır.

“Kırgızistan'da Zamancıların Dinî ve İtikadî Görüşleri” başlıklı bu çalışma giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Tezimiz giriş bölümünde araştırmamızın konusu, amacı, yöntemi ve kaynakları ile ilgili genel bir bilgi sunulduktan sonra “Kırgız Zamancılarının Hayatı ve Eserleri” başlığını taşıyan birinci bölümde Zamancı akımı hakkında genel bir bilgi verildikten sonra önde gelen Zamancılar'ın hayatları ve eserleri hakkında detaylı bilgiler verilmiştir. “Zamancıların Eserlerinde İtikadî ve Dini Bahisler” başlıklı bölümde ise kelâm literatürlerindeki üsûl-i selâse konuları ve “İslâm'ın beş şartı”ndan oluşan temel amelî konular ele alınmış, Zamancıların şiirlerinde bu konulara bakışları hakkında bilgi verilmiştir. Çalışma bulguların özetlendiği bir sonuç kısmıyla tamamlanmıştır. Ayrıca çalışmanın sonuna “Ekler” başlıklı bir kısım ilave edilerek

Zamancıların eserlerinin yazma nüshalarından örnek varaklar, matbu olan eserlerden örnek sayfalar, ayrıca bazı Zamancı şairlerin mezarları ve mezar taşlarının resimleri verilmiştir.

Tez konusunun belirlenmesi başta olmak üzere çalışmanın ortaya çıkmasınakadar her türlü destek ve katkılarından dolayı kıymetli danışmanım Doç. Dr. Orhan Şener Koloğlu'na sonsuz şükranlarımı sunarım. Bu tezin birinci bölümünü okuyup tashihlerde bulunan Arş. Gör. Kevser Demir Bektaş'a ve her daim pozitif enerjisiyle moral ve tavsiyelerde bulunan Doç. Dr. Ulvi Murat Kılavuz'a teşekkürlerimi bir borç bilirim. Ayrıca bu çalışma sürecinde yardımlarını esirgemeyen hocalarım Buzurmankul Sarbagyshov ve Emrullah Çelik'e teşekkür ederim. Umarız ki bu çalışma ilim ve akademi dünyasına faydalı olur.

Kursanbek Duishonkul uulu

Bursa Şubat 2018

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
YEMİN METNİ	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR	xii
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu ve Hedefi.....	1
2. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları	3

BİRİNCİ BÖLÜM

KIRGIZ ZAMANCILARININ HAYAT VE ESERLERİ

1. ZAMANCI KAVRAMI	7
1.1. Sözlük Anlamı	7
1.2. Terminolojik Anlamı	7
2. KIRGIZ ZAMANCILARI.....	15
2. 1. Kalıgul Bay uulu(1785-1855).....	15
2.1.1. Hayatı	15
2.1.2. Eserleri	19
2.2.Arstanbek Buylaş uulu (1824-1878).....	20
2.2.1. Hayatı	20
2.2.2. Eserleri	21
2.3. Moldo Niyaz (1823-1896)	22
2.3.1. Hayatı	22

2.3.2. Eserleri	25
2.4. Moldo Kılıç (1868-1917).....	28
2.4.1. Hayatı	28
2.4.2. Eserleri	31
2.5. Nurmoldo Narkul uulu(1838-1920).....	37
2.5.1. Hayatı	37
2.5.2. Eserleri	44
2.6. Aldaş Moldo Ceenike uulu (1876-1930)	53
2.6.1. Hayatı	53
2.6.2. Eserleri	56
2.7. Tuyak Ernazar uulu (1856-1912).....	58
2.7.1. Hayatı	58
2.7.2. Eserleri	60

İKİNCİ BÖLÜM

ZAMANCILARIN ESERLERİNDE İTİKÂDÎ VE DİNİ BAHİSLER

1. İLÂHİYYÂT BAHİSLERİ	63
1.1. İman Konusu.....	63
1.2. Allah'a İman	65
2. NÜBÜVVET BAHİSLERİ	71
2.1. Peygamberlere İman	71
2.2. Kitaplara İman	74
3. SEM'İYYÂT BAHİSLERİ	799
3.1. Meleklerle İman	79
3.2. Âhirete İman	83
3.2.1. Ölüm.....	84
3.2.2. Kabir.....	88
3.2.3. Kıyamet ve Kıyamet Alâmetleri	93
3.2.4. Âhiret Halleri	97
3.2.4.1. Ba's, Haşır ve Mahşer	97
3.2.4.2. Hesap	100

3.2.4.3. Mîzan.....	101
3.2.4.4. Sırât	102
3.2.4.5. Şefaât	103
3.2.4.6. Havz.....	105
3.2.4.7. Cennet.....	106
3.2.4.8. Cehennem	109
3.2.4.9. Rü'yetullah	111
4. İBADETLE İLGİLİ KONULAR	113
4.1. Namaz	114
4.2. Oruç	116
4.3. Zekât	118
4.4. Hac	121
SONUÇ.....	126
KAYNAKÇA	128
EKLER.....	135

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
a.e.	Aynı eser
a.g.e.,	Adı geçen eser
Bkz:	Bakınız
C.	Cilt
çev.	Çeviren
trc.	Tercüme eden
ed.	Editör
haz.	Hazırlayan
no.	Numara
S.	Sayı
s.	Sayfa
ss.	Sayfalar
ö.	Ölüm tarihi
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
<i>DİA</i>	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
İSAM	İslam Araştırma Merkezi
AÜSBE	Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
M.Ü.İ.F.	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
v.	Varak
vb.	Ve benzeri
v.d.	Ve devamı (üçten fazla yazarı olan eserler için)

yay.	Yayınları, Yayınevi
y.y.	Basım Yeri yok
t.y.	Basım tarihi yok
OşMU	Oş Mamlekettik Universiteti (Oş Devlet Üniversitesi)
İMU	Isık-Köl Mamlekettik Universitet (Isık-Köl Devlet Üniversitesi)

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Hedefi

Kırgızlar tarih boyunca göçebe hayatlarını sürdürmekle birlikte kendilerine has şifahi kültürlerini her zaman yaşatmışlardır. Ağızdan ağza devam eden bu kültürün Kırgızların sosyal ve kültürel hayatlarında mühim bir rol oynadığını rahatça söylemek mümkündür. Ayrıca bunun yanında, günümüzde Kırgızistan'ın ikinci başkentliğini yapmakta olan Oş şehrinde yetişen “*Kasîdetü'l-Emâlî*” isimli önemli kelâm eserinin müellifi Sirâceddîn Ali b. Osman el-Ûşî (ö. 575/1179)¹, XI. yüzyılda Tokmok şehri'nde (Balasagın'da) yaşayan ve Türk Dünyasının en önemli yazılı kaynaklarından biri sayılan *Kutadgu Bilig* isimli eseri burada kaleme alan Yusuf Has Hacib (Cusup Balasagın;1017-1070), Ketbuka (Buka Irçı), Asan Kaygı (ö. 1450), Kalıgul Bay uulu, Kırgız kalem şairleri Moldo Niyaz, Moldo Kılıç ve modern dönemde dünya çapında ünlü yazar Cengiz Aytmatov (1928-2008) gibi şahsiyetler de Kırgız edebiyatının çeşitli dönemlerde yetiştirdiği önemli şahsiyetlerdir.

Kırgız edebiyatı tarihinde önemli bir yere sahip olan bir oluşum da, çeşitli şair ve düşünürlerden oluşan Zamancılar'dır. “Zamancılar” yahut “Zamancı akın”lar,² XIX. yüzyılın başlarından itibaren XX. yüzyılın ortalarına kadar geçen süreçte genelde Rus işgali ve rejimine karşı çıkan Kırgız coğrafyasının³ farklı farklı bölgelerde yaşayan dinî,

¹ Bekir Topaloğlu, *Emâlî Şerhi*, B. 2, İstanbul, İFAV yayınları, 2008, s. 11: Zharkynbay Sebetov, *Hanafi Mazhabının Aalımdarı*, Bişkek, Iyman Fondu yay, 2016, s. 99

² Akın, Kırgızca'da “şair, ozan” anlamına gelmektedir.

³ Belirtmek gerekir ki Zamancı akımı sadece Kırgızistan'a özgü bir oluşum olmayıp aynı zamanda Kazakistan'da temsilcileri bulunan bir akımdır. Sözgelimi BukarJılau, Dulat Babatayuuulu, ŞortanbayKanyuuulu, Murat Mönköuulu başlıca Kazak Zamancıları'dır. Literatürde kendilerini “Zar Zaman Akındarı” olarak nitelendiren bu şairler çalışmamızın kapsamı içerisinde yer almadığı için haklarında bilgi verilmemiştir. Kazak Zamancıları hakkında meselâ Bkz. Muhtar Auezov, *Adebiyet Tarihi*, Almatı, 1991: Süyınşaliev, *Kazak Adebietinin Tarihi*, Almatı, y.y.,1997: Madıbay K, *Zar Zaman Agımı*, Almatı, y.y, 1997: Baurcan Omarülü, *Zar Zaman Adabiyatı*, Astana, Elorda yay, 2005: Baurcan Omarülü, *Tunık Tuma*, Astana, y.y., 2002: Şortanbay Kanyayulu, *Kayran Halkım*, Almatı, y.y, 2002: Dulat Babatayulu, *Zamana Sazı: Ölender Men Dastandar*, Astana, y.y., 1991: Marsbek Osmonaliev Amangaziviç, *Kalıgul Bay uulunun Murastarı Cana Akındar Çıgarmaçılığında Calpılıktar*, Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimder Akademiyası Ç. Aytmatov Atındağı Til Cana

felsefî ve siyasî fikirlere sahip olan düşünürler ve şairler tarafından oluşturulan harekete denilmektedir. Zamancılar yaşadıkları dönemin olumsuz ve zor şartlarını şiirlerinde “zaman” teması etrafında dile getiren molla şairlerdir. Bunların birçoğu, ilk ilimlerini köydeki mollalardan ve yerli medreselerde tahsil etmişlerdir. Daha sonra Andican, Nemangan, Buhara’ya, en son olarak da bazıları Kâşgar ve Keşmir’e giderek büyük âlimlerle görüşüp, ufuklarını açmışlar ve ilim tahsillerini daha da geliştirmişlerdir. Zamancılar başlangıçta Moğollar’a karşı ortaya çıkmış bir hareket olsa da, XVIII. yüzyıldan sonra Ruslar’ın işgaline maruz kalan ve Ruslar’ın asimilasyon ve dejenerasyon hareketinin hedefi haline gelen bölgelerde, Ruslar’ın bu politikalarına karşı ilmî ve dinî sahada direnerek mücadele veren aydın sınıfını oluşturur.

Komünizm döneminde Zamancılar’ın çalışmalarını engellemek için eserleri kanun tarafından bilhassa yasaklanmış, ders kitaplarından çıkarılmıştır. Öyle ki toplum içerisinde onların adlarından söz edilmesi bile ciddi korkuya sebep olmaktadır. Böylece, Zamancılar’ın ve diğer bazı şairlerin eserlerinin okullarda ve yüksek eğitim merkezlerinde okutulmasına ve yayımlanmasına engel olunmuştur.⁴ Üst düzeyde yazılan eserler ise hiçbir zaman halka ulaşmamıştır. Ancak SSCB’nin dağılmasından müteakip 31 Ağustos 1991’de Kırgızistan’ın bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte Zamancılar’ın isimleri de yasaklar listesinden çıkarılıp eserleri yeniden ele alınmaya başlanmıştır. Onlarla ilgili makale ve kitaplar bugüne kadar sürekli yayınlarda yayımlanarak canlanmaya başlamıştır.

Ancak Zamancılar’ın kendileri veya eserleri ile ilgili şu ana kadar yapılan bütün çalışmalar esas itibarıyla edebiyat, tarih ve felsefe alanlarında olup, onların şiirlerindeki dinî boyutlara sadece yüzeysel olarak temas edilmiştir. Bu yönüyle Zamancılar’ın dinî yönünün tıpkı Sovyet döneminde olduğu gibi Kırgızistan’ın bağımsızlığa kavuşmasından sonra da ihmal edildiği söylenebilir. Bu sebeple bu çalışmada Kırgız edebiyatının önemli bir parçasını oluşturan bu akımın ihmal edildiğine inandığımız bu yönü, yani Zamancılar’ın şiirlerindeki dinî ve itikâdî motifler konu edinilmiştir.

Adabiyat İnstitutu, Bişkek, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2014: Tazabek Samançin, “Kılıç - Cazuuçu Akın”, *Ala Too Jurnalı*, S. 8, Frunze, Ala Too, 1989, ss. 138-150.

⁴ Olcobay Karataev Kubatbekoviç, Salaydin Eraliev Nuralieviç, *Kırgız Etnografyası Boyunça Sözdük*, Bişkek, Baytik Yayınları, 2005, s. 118.

2. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları

Araştırmada ilk etapta Zamancılar'la alakalı kapsamlı bir literatür incelemesi yapılarak tezin ana kaynakları oluşturulmuştur. Doğal olarak Zamancılar'ın kendi manzum eserleri çalışmanın ana kaynakları oluşturmaktadır. Bununla birlikte SSCB dönemi ve Bağımsızlık sonrası dönemde araştırılan çalışmalara da temel kaynak olarak başvurulmuştur. Mamafih hatırlatmak gerekir ki, Sovyet dönemindeki bazı çalışmalarda Zamancı şairler genellikle olumsuz olarak gösterilmişler, "Pantürkist" ve "Panislamist" şeklinde yaftalanmışlardır. Bu durum hiç şüphe yok ki, büyük bir önyargı ve olumsuz bakış açısının ürünü olan bu çalışmaların daha objektif ve müdekkik bir gözle ele alınması gereğini de beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla bu çalışmada, her iki dönemde (Sovyet dönemi ve bağımsızlık dönemi) yapılan çalışmalardan da istifade edinmekle birlikte, gerektiğinde verilen bilgilerin doğru ya da yanlış olduğu da tespit edilmeye çalışılarak olabildiğince objektif bir metot izlenmiştir.

Çalışmanın oluşturulmasında, öncelikle imkân nispetinde müelliflerin kendi eserlerine müracaat edilmiştir. Bu amaçla söz konusu şairlerin günümüzde matbu olmayan eserlerinin yazma nüshaları için, Kırgız Milli İlimler Akademisi'nin El Yazmalar Arşivi'ne ve Alikul Osmonov Adındaki Kırgız Cumhuriyetinin Milli Kütüphanesi'ne müracaat edilmiştir. Ancak bazı yazma nüshaların okunması oldukça zorluk arz etmektedir. Bu zorluk gerek yazıların karmaşıklığından, gerekse eski Kırgızca'nın günümüzde kullanılmayan pek çok kelimeyi ihtiva etmesinden kaynaklanmaktadır. Bu sebeple söz konusu eserlerin çoğunu günümüz Kiril alfabesine transkribe eden araştırmacı Omor Sooronov'un eserlerinden büyük ölçüde istifade edilmiştir.

Sovyet döneminde Zamancıların üzerinde ilk kez araştırma yapan şahıslar, bu çalışmaları 1941-1946 senelerinde gerçekleştiren edebiyatçı Tazabek Samançin ve filolog Capar Şüküröv⁵ olmuştur. Tazabek Samançin'in 1941 yılında *Sovettik Adabiyat Cana İskusstvo* (Sovyet Edebiyat ve Sanat) dergisinin 5. sayısında yayınladığı "Kolonyalık Doordogu Bizdin Adabiyat" ("Sömürge Döneminde Bizim Edebiyat") adlı

⁵ Capar Şükürov bu konuda *Moldo Kılıçtın Tili: Kırgız Cazmasının Tarihine (Moldo Kılıç'ın Dili: Kırgız Yazmasının Tarihinden)* başlıklı bir doktora tezi hazırlamıştır. Ancak Şükürov bu çalışmasını hazırladıktan sonra "milliyetçi olmak" ithamıyla suçlanmış ve hayatı boyunca hiçbir yerde çalışmasına müsaade edilmemiştir. Ayrıca çalışması da günümüz gelmemiştir.

araştırması bu konuda ilk çalışma olmuştur. Bilahare Tazabek Samançin 1943 yılında bir heyet tarafından gerçekleştirilen *Kırgız Adabiyatının Oçerkleri* (*Kırgız Edebiyatı'nın Kesitleri*) adlı eser içerisinde “Kolonyalık Doordo Kırgızdın Adabiyatı: Zar Zaman Adabiyatı” (“Sömürge Döneminde Kırgız’ın Edebiyatı: Zor Zaman Edebiyatı”) başlıklı bölümü yayınlamıştır. Söz konusu bu çalışmada Tazabek Samançin XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadarki geçen süreçte Kırgız halkının şifahi kültürünü ve yaratıcılığıyla alakalı genel malumat vermekle birlikte Zamancılar’ın ortaya çıkışıyla ilgili, kısa da olsa, kayda değer bilgileri aktarmıştır. Samançin daha sonra da 1946 yılında Zamancılar’ın ileri gelenlerinden Moldo Kılıç ve eserleri ile ilgili *Kılıç Cazuuçu Akın* (*Kılıç Kalem Şairidir*) başlıklı doktora tezini hazırlamıştır. Samançin bu teziyle Kırgız edebiyatçıları arasında ilk doktora unvanını elde eden araştırmacı olarak sayılmış, bu çalışmasını da 1948 yılında yayımlanmıştır.⁶ Zamancılar hakkındaki literatüre önemli katkılar yapan Tazabek Samançin’in çalışmaları da bu tezin temel kaynakları arasında yer almıştır.

Bunun yanında Omor Sooronov’un çalışmaları ve bu konudaki makaleleri temel kaynaklar arasındadır. Sadık Alahan’ın *Beş Moldo* (*Moldo Niyaz, Nurmoldo, Moldo Kılıç, Aldaş Moldo, Moldo Bağış*) isimli eseri de Zamancıların biyografileri noktasında zikre değerlidir. Bunların yanında, Abdıldacan Akmatalliev’in konuya ilişkin eserlerini de genel kaynaklar arasında zikredilebilir. Melis Kurmanalı uulu Abdıladaev, tarafından hazırlanan *Muras* (*Miras*) isimli kitap da birçok şairin yanında bazı Zamancı şairlerin de şiirleri ve kısa biyografilerini içermektedir.

Tezimizin kaynaklarının yanında, bu konuya dair Türkçe literatürde yapılmış çalışmalardan bahsetmemiz de uygun olacaktır. Ali Tan 1998 yılında Zamancılar’ın ileri gelenlerinden Moldo Kılıç ile ilgili *Moldo Kılıç’ın Kazaldarı*⁷ (*Ses Bilgisi ve Şekil Bilgisi İncelemesi-Metin ve Çeviri*) başlıklı yüksek lisans tezi (Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyat Ana Bilim Dalı) hazırlamıştır. Müellif öncelikle Omor Sooronov’un *Kazaldar* (*Gazeller*) kitabından Moldo Kılıç’ın kısaca biyografisini aktarmış, müteakip bölümlerde ise metin özelliklerine odaklanarak inceleme yapmıştır.

⁶ Tazabek Samançin, *Kılıç Cazuuçu Akın*, Frunze, Kırgızmambas Basmakhane, 1948.

⁷ Gazel şiirleri.

Bir diğerk araştırma ise Abdilaziz Kalberdiev'in 2010 yılında hazırladığı *Kırgızların Allah Anlayışı (Tarihten Günümüze)* adlı doktora tezidir (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Bölümü Kelâm Ana Bilim Dalı).⁸ Bu tezin ikinci bölümünde Zamancılar ve onların ulûhiyyet anlayışı ile ilgili bilgi verilmiştir.⁹

Türkçe literatürde bu konudaki en yeni çalışma ise *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* için Abdıraşit Babataev tarafından hazırlanan “Zamancılar” maddesidir (Ek 2, ss. 693-694). Bir ansiklopedi maddesi olması hasebiyle çalışma Zamancılar hakkında oldukça özlü bir bilgi vermektedir.

Ayrıca Huseyin Karasaev'in eski dilde kullanılan kelimelerin bugünkü dildeki açıklamalarını da ihtiva eden *Kamus Naama: Karasay Sözdüğü* isimli sözlüğü de araştırmada sıklıkla başvurulanan bir eserdir. Bunun yanında bu çalışmayla alakalı yazılan makale, gazete yazıları, sözlük ve ansiklopedi maddeleri da araştırmanın kaynakları arasındadır.¹⁰

Son olarak bir hususu daha hatırlatmakta fayda vardır. Çalışmada zikredilen Kırgızca eser isimlerinin Türkçe karşılıkları ilk geçtikleri yerde parantez içerisinde verilmiş, ayrıca gerekli görülen Kırgız kültürüne özgü bazı terimler dipnotlarda açıklanmıştır. İktibas edilen şiirler, elden geldiğince günümüz Türkçesi'ne aktarılmaya çalışılmıştır. Şiirlerin aktarılmasında da mümkün olduğunca kafiye ve rediflere bağlı kalmaya gayret gösterilmiştir.

⁸ Çalışma Kırgızca olarak 2016'da *Kırgızdardın Düynö Taanımında Allah Tüşünüğü* başlığıyla Kırgızistan'da basılmıştır (Bişkek, 2016).

⁹ Abdilaziz Kalberdiev'in 2010 yılında hazırladığı *Kırgızların Allah Anlayışı (Tarihten Günümüze)*, Doktora Tezi, AÜSBE, 2010, ss. 60-82.

¹⁰ Bu çalışmalara bibliyografyada işaret edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM
KIRGIZ ZAMANCILARININ HAYATI VE ESERLERİ

1. ZAMANCI KAVRAMI

1.1. Sözlük Anlamı

Zamancı kavramı “zamana” kelimesinden gelir. “Zamana” kelimesi Kırgız diline Arapça’dan geçmiştir. Müfret (tekil) kalıbında “zaman” (زمان) ya da “zamana” (زمانه), cemi (çoğul) kalıbında ise “ezmine” (ازمنة) şeklinde kullanılıp “anlar, çağlar, dönem, âhir zaman ve hayat sürmenin belli bir vakti” manalarına gelmektedir.¹¹ “Zaman” ve “zamana” kelimeleri ayrıca “saat, devir, mevsim, mehil, süre ve an, şimdiki zaman, baht, tâlih, felek”¹² manalarına gelirken bunlardan “zamana” kelimesi aynı zamanda “zamanî (زمانی), tüm zamanla ilgili” manasını da ifade etmektedir.¹³

1.2. Terminolojik Anlamı

Terminolojik açıdan zamancı kavramı ise genellikle “Zamancılar” şeklinde çoğul olarak kullanılmakta olup, XIX. yüzyıldan başlayarak XX. yüzyılın ortalarına kadar geçen süreçte Rus (sonrasında ise Sovyet) işgali ve rejimine karşı çıkan Kırgızistan’daki farklı farklı bölgelerde yaşayan felsefî, dinî ve siyasî amaçlara/fikirlerle sahip aydın, düşünürler tarafından oluşturulan hareketi ifade eder. Zamancılar’ın önde gelen temsilcileri arasında Kalıgul Bay uulu (1785-1855), Arstanbek Buylaş uulu (1824-1878), Moldo Niyaz (1826-1896), Nurmoldo Narkul uulu (1838-1920), Moldo Kılıç (1868-1907), Tuyak Ernazar uulu (1856-1912), Aldaş Moldo (1874-1930) gibi Kırgız şair ve düşünürler gelir. Bunların yanında Cenicok Ötö Kökö uulu (1860-1918), Togolok Moldo, Moldo Bağış, Sagımbay Orozbek uulu ve Isak Şaybekov da Zamancı akımına mensup şairlerdendirler.

¹¹ Husain Karasaev, *Kamus Naama: Karasay Sözdük*, Bişkek, Salam Basmakanası, 2016, s. 317; Abduldaev E, İsaev D, *Kırgız Tilinin Tüştürmө Sөzdügü*, Frunze, Mektep yay, 1969, s. 237, 238.

¹² Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat; Eski ve Yeni Harflerle*, B. 8, Ankara, Aydın Kitabevi, 1988, s. 1416; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat: Eski ve Yeni Harflerle*, 8, B., Ankara, Aydın Kitabevi, 1999, s. 246.

¹³ Ayverdi İlhan, Ahmet Topaloğlu, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, C. 3, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, Kasım 2005, s. 3473.

“Zamancılar” belli bir seviyede her yönden araştırılmakla birlikte bu ekolün ortaya koyduğu eserlerin şu ana kadar teorik olarak kesin bir tanımı yapılamamıştır. Bazı araştırmacılar zamancıların şiirlerinin özelliklerine odaklanarak onların eserlerine: “sanat, nasihat şiirleri”¹⁴ derken, bazıları da bunları “arman”¹⁵ şiirleri’nin bir türü olarak görürler.¹⁶ Bu Zamancıların eserlerine ideolojik ve içerik açısından bir “akım” veya “kol”¹⁷ diyenler olduğu gibi bunun bir akım ya da kol olmadığını, özel bir şiir türü olduğunu söyleyenler de olmuştur. Dolayısıyla bu düşüncüyü devam ettirerek bunlara “tema/konu” olarak bakılmasını tavsiye eden fikirlerinde olduğu söylenmelidir.¹⁸

Zamancıların temsilcileri eserlerinde çoğunlukla zamanla ilgili düşüncelerini, âhir zaman ve kıyamet gününü anlatmaları, özellikle de yaşadıkları dönemin problemlerini ve türlü eziyetleri dile getirmeleri ve bu yönüyle de zaman kavramını eserlerinin başlıklarında sıkça kullanmaları nedeniyle kendilerine zamancılar adı verilmiş ve tarihte hem literatürde Zamancılar olarak adlandırılmışlardır. Örneğin: Kalıgul Bay’ın *Akır Zaman (Âhir Zaman)*, Arstanbek Buylaş’ın *Tar Zaman (Dar Zaman)*, Moldo Kılıç’ın *Zar Zaman (Zor Zaman/Eziyet Zamanı)*, Moldo Niyaz’ın, Tuyak Irçı’nın *Akır Zaman (Âhir Zaman)*, Cenicok’un, Sagımbay Orozbek uulu’nun, Isak Şaybekov’un ve Togolok Moldo’nun da *Zamana (Zaman)* adlı eserlerinin başlıkları bu anlayışı yansıtmaktadır.¹⁹ Zamancılar eserlerinde esas itibarıyla, geleceğinden umudunu kesen halkın, toplumun yaşam koşullarını, manevî hastalıklarını ve bazen de feodal hayatı eleştirmişlerdir. Bununla birlikte onların eserlerinde bilime, büyüklere saygı göstermeye ve çalışkan olmaya teşvik eden, aç gözlülüğü ve zalimliği yasaklayan satırlar da mevcuttur. Zamancılar, Orta Asya’da ve Doğu Türkistan’daki Müslüman halkların yazılı ve sözlü olarak bulunan geleneksel eserlerini ortaya koymuşlar, ayrıca bazı sosyal ve dini sınırlara takılmadan kendi yetenekleri ve zengin felsefî görüşleriyle Toktogul, Barpı, Togolok Moldo gibi demokrat şairleri etkilemişlerdir.²⁰

¹⁴ Bogdanova M, *Nekotorie Dannie Po Kvalifikasii Kirgizkogo Fol'kloru*, C. I, Frunze, 1943, s. 152.

¹⁵ Hasret, özlem, zahmet, sıkıntı, teessüf ve pişmanlık gibi manalara gelebilmektedir.

¹⁶ Tazabek Samançin, *Koloniyalık Doordogu Bizdin Adabiyat, Sovettik Adabiyat Cana İskusstvo*, Frunze, 1941, s. 2.

¹⁷ İbraimov O. *İstoriya Kirgizkoy Literaturı XIX Veka*, Bişkek, Biyiktik, 2013, s. 55.

¹⁸ Layli Ükübaeva, *Cazgiç Akındardın Çıgarmaçılığı*, Bişkek, 1994, s. 223.

¹⁹ Karataev O, S. Eraliev, *Kırgız Etnografiyası Boyunça Sözdük*, Baytik yayınları, Bişkek, 2005.

²⁰ Orozbaeva B. Ö, *Kırgız Sovet Ensiklopediyası*, C. II, Frunze, 1977, s. 559.

Zamancılar'ın düşüncelerinin Türk dünyasının asırlardır manevi rehberi olan ve “Pîr-i Türkistan” lakabıyla anılan mutasavvıf Ahmet Yesevî'nin (ö. 1166) *Hikmet*'lerine ve Hâkim Ata'nın, yani Süleyman Bakırganî'nin (ö. 1186) *Âhir Zaman*'ına dayandığı ve bu akımın, söz konusu şahısların temel düşüncelerinin XVIII. yüzyılda Kırgızlar arasında tekrar yeşermiş hali olduğu da belirtilmektedir.²¹ Nitekim bu meseleyle ilgili XX. yüzyılın Kırgız edebiyatçısı Tazabek Samançin, 1948 senesindeki Zamancıların ileri gelenlerinden Moldo Kılıç üzerinde yazdığı “*Kılıç Cazuuçu Akın (Kılıç Yazar Şairdir)*” adlı tezinde bu konuda şöyle ifade etmektedir: “Kırgız yazıcı²² şairlerin eserlerinde İslam dininin, tasavvufi ve felsefi düşüncenin çokça yer almasının sebebi, onların yaşadığı dönemlerde Kırgızlar arasında; Gubzî, Sofi Aldayar, Badil Hoca Hafız, Hoca Ahmet Yesevî gibi tasavvuf erbablarının eserleri yaygın olarak bilinmesidir.”²³

Kırgız ve Kazaklar arasında asırlar boyunca etkisi devam etmiş olan Yesevî geleneği Kırgız Zamancılar'ın doğmasına neden olan mühim unsurlardan birisidir. Dolayısıyla Zamancılar'ın takip ettikleri üslup, yöntem ve özellikle halkın dindarlaşması için sarf ettikleri olağanüstü gayret ve hizmetler, zaman zaman Ahmet Yesevî'nin çığır açtığı yolu tekrardan Kırgız coğrafyasında canlandırılması olarak dikkat çekmiştir.²⁴ Nitekim Zamancılar'ın ileri gelenlerinden Moldo Kılıç'ın şu sözleri, Zamancılar'ın Ahmet Yesevî'den etkilendiklerinin ve onun yolunu takip etmeye çalıştıklarının bir delilidir:

Türkistanda mazarı

“Hikmet” sözü cayılıp

Bizge kaldı kazalı.

Türkistan'da kabri

“Hikmet” sözü yayılarak

Bize (miras olarak) kaldı gazeli.²⁵

²¹ Abdıldacan Akmatıyev, *Bayırkı Ortok Türk Adabiyatının Oçerkteri: Okuu Kuralı*, Bışkek, y.y., 2001, s. 111; Çoyun Ömüraalı uulu, *Cazılık Kulkocskmat*, (haz. Kengeş Cusupov, Kanıbek İmanalıyev), Uçkun yay, C. V, Bışkek, 2004, s. 308.

²² Kalem şairi

²³ Tazabek Samançin, *Kılıç Cazuuçu Akın*, Frunze, Kırgızmbas yay, 1948, s. 26.

²⁴ Abdilaziz Kalberdiev, “Ahmet Yesevi Temelli Kırgız Zamancı-Ozanlar Geleneğinin XVIII-XIX Asırda Yeniden Teşekkülü”, I. *Uluslararası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu*, Ankara, Ahmet Yesevi Üniversitesi yay, 2016, ss. 283-293.

²⁵ Asanaliyev K, Bayhodoev S. Taştımirov C, *Akındar Çıgarmacıılığının Tarihının Oçerkteri*, Frunze, İlim basmakanası, 1988, s. 293; Tazabek Samançin, “Kılıç- Cazuuçu Akın”, *Ala Too Dergisi*, S. 8, Frunze, Ala-Too Basmakanası, 1989, ss. 138-150.

Yine Zamancılar'ın önde gelen şairlerinden Aldaş Moldo da şiirinde Ahmet Yesevî'yi zikreder:

Oşol zaman baarı öttü,

O zaman hepsi geçti

Neçen kıyın er öttü.

Nice Kahraman (geldi ve) geçti

Koco Ahmed Yassavi,

Hoca Ahmet Yesevi

Kausul Agzam pir öttü.

Gavsul Azam Pir geçti.²⁶

Öte yandan Zamancılar'ın insanların zorluklar karşısında sabırlı ve kanaatkâr olmaları gerektiğine işaret eden sözleri,²⁷ onlarda da tasavvufî boyutun bulunduğunu ortaya koymaktadır. Onlar halkın sahip olduğu anlayış, inanç, âdet ve kaideleri, yani toplumun zihniyetinde ve kültüründe bulunan unsurları güzel bir üslup kullanarak tekrar halka arz etmişlerdir. Başka bir deyişle halkın inandığı, benimsediği dinî inanç ve anlayışları güzel bir üslupla, halkın hoşlandığı, beğendiği ve anladığı dille sunmuşlardır. Böylece dinî kabul, inanç ve anlayışların halk tarafından derin bir şekilde benimsenmesini ve böylelikle halkın dindarlaşmasını sağlamaya gayret göstermişlerdir.

XVIII. yüzyıldan sonra Ruslar'ın işgaline maruz kalan, gittikçe Rusların yozlaştırma ve özünden koparma hareketinin hedefi haline gelen bölgelerde ilmî ve dinî sahada direnerek mücadele veren aydın sınıfı oluşmaya başlamıştır. Komünizm döneminde Zamancılar'ın çalışmalarını engellemek için eserleri kanun tarafından bilhassa yasaklanmıştır. Böylece, şairlerin eserlerinin okullarda ve yüksek eğitim merkezlerinde okutulmasına ve yayınlanmasına engel olunmuştur. Üst düzeyde yazılan eserler halka ulaşmamış, fakat Zamancı ozanlar ve onların eserleri halk içinde tekrar canlanmıştır. Günümüzde de eserleri yeniden yayımlanmaktadır. Filolog, edebiyatçı ve tarihçiler tarafından bu eserler üzerine araştırmalar hâlâ devam etmektedir.²⁸

Maalesef bugüne kadar zamancıların sadece pedagog veya şair olarak tanınmasına izin verilmiş ve buna bağlı olarak Zamancıların eserlerinin incelenmesinde

²⁶ Abdıldacan Akmatiev, *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, C. IV, Bişkek, Poligrafbumresursı Basması, 2012, s. 98.

²⁷ Kalıgul Bay Uulu, Nasıyat, *Sanat Irları*, haz. Melis Abdıladaev, Muras, Kırgızstan Basmakanası, Frunze, 1990, s. 30; Moldo Kılıç Şamırkanov, *Kazaldar*, Adabiyat Basmakanası, Frunze, 1990, ss. 131-132.

²⁸ Karataev O, S. Eraliev. *Kırgız Etnografyası Boyunça Sözdük*, Baytik yayınları, Bişkek, 2005.

dinî ve fikrî muhteva ihmal edilmiştir. Edebiyatçıların araştırmalarına konu olmanın ötesine geçemeyen bu kişilerin çalışmalarının incelenmesi bir anlamda tarihî adaletin gerçekleşmesi olarak algılanmalıdır.

Zamancıları Sovyetler döneminde ilk kez Tazabek Samançin araştırmıştır. Bu kişinin 1941 yılında *Sovetsk Adabiyat Cana İskusstvo (Sovyet Edebiyat ve Sanat)* dergisinin 5. sayısında yayımlanan “Kolonyalık Doordogu Bizdin Adabiyat (Sömürge Döneminde Bizim Edebiyat)” adlı makalesi bu konudaki ilk çalışma olmuştur. Ondan sonra 1943 yılında M. İ. Bogdanova, Ö. Jakşiev, T. Samançin ve K. A. Rahmatullah bu konuyu çalışmışlar ve *Kırgız Adabiyatının Oçerkleri (Kırgız Edebiyatı’nın Kesitleri)* adlı eserine bölümünde “Zar Zaman Edebiyatı” başlığı altında yayımlamışlardır.

1950 yılından 1956 yılına kadar Zamancı akımı, “reaksiyoner akım” (tepki hareketi) ifadesiyle yaftalanarak devamlığını sürdürmüştür. Bu ifadenin o dönemdeki siyasi ve ideolojik koşullar için uygun olduğu söylenebilir. Bu dönemde Zamancılar dinsel gericilik gibi ithamlarla eleştirilere maruz kalmışlardır. O yıllarda Kırgız edebiyatında Zamancıların eserlerinin bulundurulması, okunması ve araştırılması yasaklanmış olduğundan, içerikleri üzerinde çalışıp, teorik analiz yapmak neredeyse imkânsız, hatta bir makale bile yazmak çok zor ve tehlikeliydi. Nitekim bu konu hakkında çalışma yapanların bazıları mahkemeye çıkartılmıştır.²⁹

Öte yandan P. Nikitiç, Aalı Tokombaev ve K. Kuzmiç Yudahin tarafından yazılan “Zabıtoe Bogatctvo (Unutulan Servetler)” adlı makale 10-12 Eylül 1956 yılında Kırgız Sovyet Bilimler Akademisi Sosyal Bilimler Bölümü’nde bilimsel tartışma organizasyonuna katkıda bulunmuştur. Bu bilimsel tartışma Moldo Kılıç’ın eserlerine tahsis edilmiştir. Tartışmada özellikle *Zar Zaman* eseri konu edinmişlerdir. Bilim adamları, Zamancı Moldo Kılıç’ın Ruslar hakkındaki reaksiyoner ya da ilerici görüşlerini münazara şeklinde tartışmışlardır. Bunun yanında, oturumda *Zar Zaman*’la ilgili olumlu fikirler de söylenmiştir. Akademisyen Bolot Yunusaliev Zamancıların şiirlerindeki metinlerin oluşum süreçlerine dikkat çekerek, bu şiirin hikâyesiz ve bir olay örgüsü bulunmaksızın ortaya çıkan nasihatler şeklinde olduğunu belirtmiştir.³⁰ Bu bilimsel tartışma organizasyonuna gelemeyen M. Bogdanova kendi yazısında, Zamancı

²⁹ İsmailova G. K, Tazabek Samançin, *Adabiyatçı Cana Sınçı*, Bışkek, 2010, s. 38.

³⁰ İskenderova Ş, *Moldo Kılıçın Çıgarmaçılığının İzidenişi*, İntentar, Bışkek, 2006, s. 39.

akıma ait eserlerin İslam diniyle beraber Kırgız Edebiyatı'na giren özel bir şiir türü olduğunu ifade etmesinin yanında, Kara Kalpak, Kazak ve Türkmen halkları arasında kendini gösteren bir akım ya da edebiyattaki bir kol olduğunun da altını çizmiştir. Araştırmacı, Zamancı akımının halkla arasındaki sosyal ve ideolojik ilişkilerini kıyaslamış ve bu konularda farklı şairlerin farklı ideolojilere sahip oldukları kanaatine varmıştır. Bu meyanda Kalıgul'un *Akır Zaman*, Arstanbek Buylaş uulu'nun *Tar Zaman* ve Moldo Kılıç'ın *Zar Zaman* adlı şiirlerinin birbirlerinden farklı olduğunda belirtmiştir.

Aynı tartışmada ikinci grup ise olumsuz düşünceleri dile getirmiştir. Bu grup içerisinde A. Saliev, Zamancıların düşüncelerinin felsefi açıdan zayıf olduğunu, bazı beyitlerin canlı ve derin manalara sahip olmadığını, yapılan karşılaştırmaların anlamsız ve hatta birer saçmalık olduğunu söyleyerek bu hareketi eleştirmiştir. Yukarıda da görüldüğü üzere, Moldo Kılıç'ın eserlerinin olumlu yönlerini göstermek isteyen araştırmacılar da zamana/zamanla ilgili şiirleri bir "akım" olarak tanıtmaktan çekinmiş ve bunları "bir şiir türü" ya da "yaratıcılığın, sanatın bir türü" gibi kesin olmayan ifadelerle tanımlamışlardır.³¹

Manasçı ve edebiyatçı İbray Abdırâhmanov aynı (1956 yılında gerçekleşen) ilmi komisyon meclisinde Moldo Kılıç ve eseri *Zar Zaman* (*Zor Zaman*) hakkında şu açıklamalarda bulunmuştur: "*Zamancı Moldo Kılıç güçlü bir şair olduğu şüphesizdir. Ancak birçok eserlerinin arasında "Zar Zaman" isimli eseri öne çıkarılmıştır. "Zar Zaman" eserine eleştirel bakıldığında ve incelendiğinde, sekiz alandan bahsedildiğini görmek mümkündür:*

1. *Feodal hayatı destekler.*
2. *İslam dini ile ilgili mevzuları desteklemekle birlikte (sık bir şekilde) bahseder.*
3. *Rus işgalini kınar ve eleştirir.*
4. *Tekrar Rusların iyi taraflarını da söyler.*
5. *Ahlaksız manapları (yerli beyleri) şiddetle eleştirir.*
6. *Yaşlı-genç ve bütün insanların iyi veya kötü ahlaklarına geniş bir yer verir (ahlak konusunu geniş bir şekilde inceler).*

³¹ İskenderova, a.g.e., 2006, s. 4.

7. *Bütün halka nasihatlerin söyler, insaflığa ve insanlığa davet eder.*
8. *Adalet, denklik hayat olmasını ister”*³² şeklindeki kendi görüşlerini bildirmiştir.

Bu dönemden sonra, “zamana” konusu ve genel olarak da “zamancı” ozanların eserleri üzerinde araştırmalar zayıflamıştır. Bunun en büyük nedeni olarak ise 1960 yılındaki Kırgızistan Komünist Partisi Merkez Komitesi’nin kararı gösterilebilir. Nitekim bu kararda Moldo Kılıç’ın eserlerinin tekrardan suçlanarak okunmasına ve halk arasında yayılmasına yasaklar getirilmiştir. Moldo Kılıç’ın eserleriyle birlikte diğer Zamancıların eserleride yasaklanmış ve bunlar zararlı siyasi eserler olarak algılanmıştır. Bu siyasetin neticesi olarak da “kara kutu”ya atılmıştır, bir diğer ifade ile kimsenin ulaşamayacağı yerlere saklamışlardır. Dolayısıyla bu olumsuz algılardan sonra bu konuyla ilgilenmek ciddi bir tehlike olmuştur.³³

Zamancılar hakkında genel itibariyle bağımsızlık döneminde yapılan bazı araştırmalara gelince, Kırgızistan kendi bağımsızlığını³⁴ elde ettikten müteakiben ulusal kültürel miraslara dönüp, onların üzerinde kapsamlı bir çalışma ihtiyacı doğmuştur. Zira bu zamana kadar Sovyet totaliter rejimi milli ve dini mirasların araştırılmasına şiddetli engeller koymuş, özellikle siyasi ve ideolojik baskılarla bu alandaki bilimsel araştırmaların yürütülmesine fırsat vermemişlerdi. Ulusal egemenlikle birlikte tarihsel, ulusal ve kültürel “boş kalan sayfaları” doldurarak onlara yönelik objektif bir değerlendirme yapmak için fırsatlar oluşmuştur. Böylece, son 27 yıldır söz konusu alanlarda bilimsel çalışmalar ve araştırmalar belli bir seviyeye gelmiştir. Bu çalışma alanlarından birisi de “Zamancı Ekolü”dür. Özellikle son dönem Kırgız tarihinde, edebiyatında, felsefesinde ve siyaset biliminde bu konu en aktüel konulardan biri haline gelmiştir.

Yukarıda belirttiğimiz gibi, Zamancı akımı ve şairlerin araştırılması 1988 yıldan itibaren tekrardan ele alınmaya başlamıştır. 1988 yılı Kırgızistan Komünist Partisi

³² Keldibek Koylubaev, *Cazgıç Akındardın Çıgarmaçılığı Okuu Kuralı*, K. Tınıstanov IMU yay, Karakol, 2010, s. 38.

³³ Gülzat Nurdin kızı, “Zamana Ağımının İzildenişi”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 4, S. 2, Bişkek, 2015, ss. 119-129.

³⁴ SSCB’nin dağılmasından müteakip 31 Ağustos 1991 tarihinde Kırgızistan kendi bağımsızlığını ilan etmiştir.

Merkez Komitesi “Moldo Kılıç ve Kasım Tınıstanov’un³⁵ eserlerinin değerlendirmesi” şeklinde karar almış,³⁶ bu kararda Moldo Kılıç ve Kasım Tınıstanov’un eserleriyle ilgili bilimsel çalışmaların sistemli bir şekilde yürütülmesi tavsiye edilmiştir. Eş zamanlı olarak Zamancılar ve onların yaratıcılığıyla ilgili makaleler gazete ve dergilerde kesintisiz yayımlanmaya başlamıştır.

Özellikle 1988-1991 yılları arası Zamancılarla ilgili makaleler sürekli/düzenli olarak yayımlanmıştır.³⁷ Bununla birlikte, Kırgızistan bağımsızlığını ilan ettikten sonra da bilimsel açıdan tartışmalı bir konu olarak Zamancı akımı edebiyatçılar arasında farklı fikirleri doğurmuştur. Bazı araştırmacılara göre bu ekole Zamancı akımı demek doğru değildir. Söz gelimi bilim adamı Şarşenbek Ümötaliyev “Zaman ve Zamana” adlı makalesinde zaman şiirinin “akım” ve “konu, şekil” olması gerektiğine yönelik tartışmaların tekrardan canlanmasını sağlamış ve bu şiir türünün “akım” şeklinde isimlendirilmesine karşıt bir görüş beyan etmiştir. Ona göre herhangi bir akım, fikir ve ideolojisini bir sistem çerçevesinde dile getirmelidir. Oysa Kırgız edebiyatındaki “Zamana”³⁸ şiirleri her türüyle pek çok yönden farklılığa sahiptir.³⁹

Öte yandan bu dönemdeki araştırmacıların bazılarında Zamancıları, bunların “akım” olup olmadığı tartışmalarına girmeden, eserlerinde “Zamancı akımı” olarak nitelendirirler. Buna misal verecek olursak: zamana şiirlerinin oluşumunu inceleyen araştırmacı Abdısalam Obozkanov Zamancı akımına bir “reaksiyon akımı” değil de doğu edebiyatının bir türetmesi olarak bakmış ve “Zamana şiiri” isimlendirmesiyle “Zamancı akımı” kavramını sık bir şekilde kullanmıştır. Araştırmacı özellikle zamana konusundaki şiirleri iki grup şeklinde ele almayı önerir: 1. Hayattaki dengesizliği, hayatın sevinci ve hüznü, inişi ve çıkışı gibi toplumsal meseleleri dile getiren şiirler. 2. Tarihi, siyasî ve sosyal değişimleri ve bu değişimler sonucunda örf ve âdetlerin

³⁵ Kasım Tınıstanov (1901-1938), Kırgızca’nın edebî bir dil hâline gelmesinde ve filoloji alanında yapmış olduğu çalışmalarıyla profesör unvanını alan ilk Kırgız aydını olmuştur. Aynı zamanda halk tarafından son derece büyük bir saygıya mazhar olmuş bir şahsiyettir. Akademik Tınıstanov 1 Ağustos 1937’de hapse atılmış, zindanda acılar ve işkence içinde sorgulanarak geçirdiği bir yılın ardından askerî mahkeme tarafından idama mahkûm edilmiştir. Hakkında alınan idam kararı aynı gün kafasına kurşun sıkmak suretiyle 37 yaşında infaz edilmiştir.

³⁶ Moldo Kılıç ve Kasım Tınıstanov’un eserleriyle ilgili” Kırgızistan Komünist Partisi Merkez Komitesi’nin kabul aldığı karar; Kırgızstan Madaniyatı, 1988, 11-Ağustos.

³⁷ Dönönbaev A, Akın Zamancılar, *Ala Too Jurnalı*, S. 1, 2, 8, 10, 12., Frunze, 1989.

³⁸ Zamancıların şiirleri.

³⁹ Ümötaliyeva Ş, *Zaman Cana Zamana*, Frunze, Kırgızstan Madaniyatı, 1988, s. 47.

bozulmasını konu edinen şiirler.⁴⁰ O, birinci gruba Cenicok, Toktogul Satılğanov, Togolok Moldo, Barpı ve Korgool'un "Zamana", "Fakirlik" ve "Dünya" içerikli şiirlerini; ikinci gruba ise Kalıgul Bay uul'un *Akır Zaman*, Arstanbek Buylaş uulu'un *Tar Zaman* ve Moldo Kılıç'ın *Zar Zaman* adlı eserlerini dâhil eder.

Son zamanlarda Zamancıların şiirleri ile ilgili önemli fikirler ileri süren bir diğer edebiyatçı da Osmonakun İbraimov da dile getirmektedir. Ona göre halkın Rus sömürgeciliği dönemindeki fikrî mücadelelerini yansıtan "Zamana şiirleri" ideolojik bir akım olarak XIX. yüzyılın ikinci yarısı ve XX. yüzyılın başında, yani Rusya sömürge döneminden itibaren ortaya çıkmıştır.⁴¹ Ayrıca şunu da belirtmemiz gerekir ki Zamancılar Kırgız edebiyatın gelişmesinde büyük önem taşımaktadır. Benzer düşünceler A. Erkebaev'in araştırmalarında da gözükmektedir. A. Erkebaev "Zamancı akımı" terminolojisini kullanmakta ve onun ortaya çıkışındaki temel nedenin doğu edebiyatı ve İslam dini olduğunu söylemektedir.⁴²

2. KIRGIZ ZAMANCILARI

2. 1. Kalıgul Bay uulu (1785-1855)

2.1.1. Hayatı

Kalıgul Bay uulu 1785 yılında Kırgızistan'ın kuzey doğusunda kalan Isık-Köl ili'nin Karoy-Saroy köyünde zengin ve köklü bir ailede doğmuş, 1855'te aynı ilin Ak-Suu ilçesinde 70 yaşında vefat etmiştir, mezarı ise Kara-Oy bölgesinde (Dolinka) bulunmaktadır.⁴³

1999'da Kalıgul'un mezarında yapılan anıtın açılışına Kırgızistan'nın ilk Cumhurbaşkanı Askar Akaev'in katılımıyla Zamancı şairin Kırgız halkı için büyük bir önemi olduğunu vurgulamıştır.⁴⁴ Kalıgul'un sağ yanağında büyük siyah bir beni olduğu için kendisine Kalıgul (Kallı⁴⁵ kul) ismi verilmiştir.

⁴⁰ Obozkanov A, *Zamana Poeziyasının Genezisi*, Bışkek, 2001, s. 177.

⁴¹ İbraimov O. *İstoriya İstoriya Kırgızkoy Literaturı XIX Veka*, Bışkek, Biyiktik yay, 2013, s. 55.

⁴² Erkebaev A, *Maloizuçennie Stranısı İstorii Kirgizkoy Litertaturı*, Bışkek, y.y, 1999, s. 141.

⁴³ Melis Abdılđaev, *Muras*, Kırgızistan basması, Frunze, 1990, s. 20.

⁴⁴ Samar Musayev, Abdıldacan Akmatalliev, *Akıllan Kalıgul*, Şam yay, Bışkek, 2000, s. 2-10.

⁴⁵ Kırgızca'da "Kal" kelimesi, "vücuttaki ben" anlamına gelmektedir.

Kırgız halkının meşhur filozofu ve şair rehberi olan Kalıgul Bay uulu, Zamancıların ilk temsilcilerinden biridir hatta ilk Zamancı bile olduğu söylenebilir. Ne yazık ki Kalıgul Bay'ın hayat hikâyesi ve eserleri hakkında fazla bilgiye sahip değiliz. Ekim Devrim'ine⁴⁶ kadar Kalıgul'un mirası⁴⁷ halk tarafından sözlü olarak korunmuştur.

Kalıgul Bay uulu 6-7 yaşlarından itibaren köyündeki Sopa Ata diye bilinen büyük bir molladan ilim tahsil etmiştir. Bu sebeple eserlerinde dini görüşlere çokça yer verir.⁴⁸ Bununla birlikte, eserlerindeki bilgilere bakıldığında Doğu Edebiyatı'ndan, farklı medeniyetlerden ve bunların tarihlerinden haberdar olduğu da rahatça söylenebilir. Genç yaşlardan itibaren halk arasında adı anılmaya başlar ve itibarı büyür. Eserlerinden, özellikle Orta Asya'nın Ahmet Yesevî ve Sopa Aldayar (Sopoldayar) gibi meşhur şahsiyetlerinin şiirleriyle, felsefi ve tasavvufi görüşleriyle ilgili derin bilgisi olduğu anlaşılmaktadır. Kalıgul Bay uulu kendi yaşadığı devrin temsilcisi olarak Kırgız halkında yaşanan hemen hemen bütün önemli olaylara katılarak, vakaların çoğunda aktif bir roloynamıştır.⁴⁹ O, Hokand Hanlığı'nın Kuzey Kırgızlar'la arasında siyasi ilişkiler danışmanı olarak halkın ve kabilenin çıkarlarını korumuş, ayrıca Ormon⁵⁰ Hanın han tayin edilmesinde heyetin içindeki aktif katılımcılar arasında yer almıştı. Toplum içinde hakkı koruyan, adalet ve hikmet sahibi biri olarak tanınmıştır.

Tarihçi Belek Soltonoev de Kalıgul'un Ormon Han'ın yardımcısı, yani danışmanı olduğunu, Kazak ve Kırgızlar arasında meşhur olduğunu⁵¹ söyleyerek bu bilgiyi destekler. Nitekim Kalıgul:

Ey inim Ormonum,

Hey kardeşim Ormon'um

Cegen menen toybodun.

Yedin ama doymadın

Koy degenge koyboduñ,

Dur dediğimi duymadın

⁴⁶ Çarlık Rusyası'nda 25 Ekim 1917'de, Petrograd'daki Kışlık Saray'ın Lenin önderliğindeki Bolşeviklerin eline geçmesiyle başlayan ve Sovyetler Birliği'nin kurulmasına yol açan olaylar dizisidir.

⁴⁷ Kendi bıraktığı el yazma eserleri olmadığından daha sonra araştırmacılar Kalıgul'un şiirlerini halk arasında dolaşarak toplayıp kitap haline getirmişlerdir.

⁴⁸ İyman Fondu, *İyman Carçıları*, Bişkek, Turar yay, 2016, 125.

⁴⁹ Abdıldajan A. Akmatalliev, *Zalakar Akındar Seriyası*, Bişkek, 2015, Biyiktik Plyus Basmakanası, s. 63.

⁵⁰ Kalıgul zamanında kuzey Kırgızları'nın hanıdır.

⁵¹ Belek Soltonoyev, *Kızıl Kırgız Tarihi*, C. II, Frunze, 1993, s.160.

Akırl sen oñboduñ.

Sonun iyi olmadı

Orus alat ceriñi,

Rus alır yerini,

Sındırat senin belindi

Kırar senin belini,⁵²

şeklindeki beyitlerinde de görüldüğü üzere Ormon Han'ı ikaz ederek onaher zaman tavsiyelerde bulunmuştur. Birçok şiirinde tarihî olayları öngörmesinden dolayı “dedikleri doğru çıkan, dışarıdan gelecek saldırıları önceden tahmin edebilen”⁵³ veli bir zat olarak tasvir edilmiştir. Bu sebeple şaire “oluya” (evliya) lakabı verilmiştir. Günümüzde de “Kalıgul oluya” (Kalıgul Evliya) olarak bilinmektedir. Daha önce bahsettiğimiz gibi Kalıgul ‘zamana şiir’inin bilinen ilk temsilcisi ve şairlerin “Aksakalı”dır.⁵⁴ Aslında Kalıgul diğer şairler gibi şiirlerini komuz eşliğinde söylemez. Şiirlerini söylerken “Doğru mu?” diyerek sağ omzuna bakma alışkanlığı vardır.⁵⁵ Bir şair olmasının yanında Kalıgul, yaşadığı dönemin siyasi olaylarını da çok iyi kavramıştır. Nitekim o, Rusların işgal politikasını şiirlerinde ele alarak halkı aydınlatmaya çalışmıştır:

Önü sarı, közü kök

Sarışın, mavi gözlü

Orus keler

Rus gelmekte

Uzun çöptün barısın

Uzun otların tümünü

Orup keler

Biçerek gelmekte

Kısa çöptün baarısın

Kısa otların tümünü

Korup keler.

Koruyarak gelmekte.⁵⁶

Oroylorung baatır boldu

Kabadayı kahraman oldu

Orus almak bizderdi

Ruslar bizi işgal edecek

⁵² Soltonoyev, a.g.e.,s. 160

⁵³ Abdıldacan Akmatalliev, *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, C.IV, Bişkek, Poligrafbumresursı Basması, 2012, s. 93.

⁵⁴ Şairlerin lideri ve yaşlısı olarak bilinmektedir.

⁵⁵ Abdıldacan Akmatalliev, *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, C. IV, Bişkek, Poligrafbumresursı Basması, 2012, s. 94

⁵⁶ Samar Musayev, Abdıldacan Akmatalliev, *Akılman Kalıgul*, Şam yay, Bişkek, 2000, s.37.

Oŝo zaman cakın boldu

*Zaman bize uzak değildir.*⁵⁷

Çoğu zaman toplum içinde onun şiirleri için şiir denilmez, Kalıgul'un sözü ya da Kalıgul'un meseli denilir; benzer şekilde "Kalıgul şiir söyledi" demek yerine "Kalıgul demişti" ifadesi kullanılır.⁵⁸ Araştırmacılar­dan Tazabek Samançin ve tarihçi Belek Soltonoev kendi incelemelerinin neticelerinde şunları belirtmektedirler: "Kalıgul şair değildir, halk arasında dolaŝıp kopuz çalmamıŝ ve türkü söyleyip şiir okumamıŝtır. O, hikmet ehli olduğu için huzuruna gelen insanlara eserlerinden nazım halinde nasihatlerde bulunmuştur."⁵⁹

Kalıgul Bay uulu kendi nasihatlerinin halk arasında korunacağından emin olmuş daha sonrada "sözünün/şiirlerinin" muhafaza edilip, dilden dile aktarılacağını şu mısralarında dile getirmiştir:

Sözümkalat özümçok

Sözlerimkalırbenise ölmüş olurum

Ayтіptursam, көnүltok.

Nasihatsöylersemgönlümhuzurda

Aytkankebimiŝteŝer,

Dediklerimleameledeceklerdir

Oşondo meni esteŝer.

Sonra beni hatırlarlar

Zaman kıska kezinde

Zamanın kısa vaktinde

Taba albayt eldin baarısı

Her kez hakkı bulamaz

Anday emes- munday dep,

Öyle değil – böyle deyi

Bir – birinen talaŝar,

Bir biriyle tartıŝır

Öyde ildıy kep aytat,

İyi ve kötü söz söyler

Öküniüçtüü kep aytar.

*Üzücü söz söyler.*⁶⁰

Kalıgul Bay uulu âhir zamanı getirecek en korkunç güç olarak, Kırgız halkının bütün yerlerini işgal etmekte olan Rus İmparatorluğu'nun hâkimiyetini göstermekteydi.

⁵⁷ Musayev, a.g.e., s. 43.

⁵⁸ Abdıldacan Akmataliev, *Zalakar Akındar Seriyası*, Bişkek, C. I, Biyiktik Plyus Basmakanası, 2015, s. 66.

⁵⁹ Marsbek Osmonaliev, *Kalıgul Bay uulu*, Bişkek, y.y., 2014, s. 69.

⁶⁰ Samar Musaev, Abdıldacan Akmataliev, *Akılman Kalıgul*, Bişkek, şam Basması, 2000, s. 59.

Bundan sonra Rus işgali altında kalacağını ve kurtulamayacağını hissetmeye başladığını da dile getiriyordu. Fakat halkın ata yurdunu (anavatanlarını) bırakıp gitmemeleri gerektiğini çünkü Kırgız topraklarının Allah'ın nimetleri ile lebaleb dolu olduğunu şu mısralarında ifade ediyordu:

Cay bolup, katıra ısıgı cok,

*Yaz olup, can yakan sıcağı
yok,(serindir)*

Kış bolup, kaşkaya suugu cok,

Kış olup, can yakan soğuğu yok

Adam mından keteb?

İnsan buradan gider mi?

Isık-Köldön çıkpagıla, baldar!

Gençler! Issık-Göl'den gitmeyin.⁶¹

2.1.2. Eserleri

Kalıgul'un eserleri Sovyet işgalinin ilerleyen dönemlerinde yasaklandığından üzerlerinde pek fazla çalışma yapılmamıştır. Bununla birlikte Sovyetler'in ilk dönemlerinden itibaren eserleri derlenmiş ve yazıya geçirilmeye başlanmıştır. Kalıgul üzerinde çalışmış araştırmacıların öncüsü ünlü Manasçı⁶² Şapak Rısmendeev'dir (1863-1956). Sovyetler döneminde, özellikle 1947 yılından itibaren Rus hükümeti Kalıgul'un eserlerini de reaksiyoner eserler olmakla yaftaladı ve onları şiddetli bir şekilde eleştirdi. Onun hakkındaki araştırmalar durduruldu ve eserlerinin okunması kesin olarak yasaklanmıştır.

Sagımbay Orozbek uulu'un belirttiğine göre Kalıgul'un eserleri 1922'de Narın bölgesinde araştırmacı Kayum Miftakov⁶³ tarafından ilk defa kâğıda geçirilmiştir. Kalıgul Bay'ın eserleri ve hayatı hakkında en yeni araştırma ise Turdakun Usubaliev tarafından yapılmış ve araştırmaları *Akılman Kalıgul (Hikmetli Kalıgul)* adıyla 2000 yılında yayımlanmıştır.⁶⁴ Ayrıca aydın Eşenaalı Arabaev, 1925 yılında yayımlanan

⁶¹ Tazabek Samançin, *Kırgız Adabiyatınız Oçerkteri: Zar Zaman Adabiyatı*, Frunze, Kırgızmambas yay, 1943, s. 133.

⁶² Manas destanı üzerinde araştırma yapanlara yahut destanı okuyanlara verilen isimdir.

⁶³ Kayum Miftakov 1992 yılında Sagımbay Orozbekov'un, Altay Aydar bel uulu'un, Mambetalı Taşibekov'un, Iysa Japı uulu'un ve Bektur Şeralı uulu'un ağzından yazıya geçirmiştir.

⁶⁴ Abdıldacan Akmatalliev, Abdulhamidova B, Acımatova Z, *Kırgız Adabiyatı Ensiklopediyalık Okuu Kuralı*, Bişkek, Mamlekettik Til Cana Ensiklopediya Borboru yay, 2004, 102, 103.

Sabattuuluktu Coyuu Alippesi (Cehaleti Ortadan Kaldırma Alfabeti) adlı ders kitabında Kalıgul'un nasihatlerine yer vermiştir.

2.2. Arstanbek Buylaş uulu (1824-1878)

2.2.1. Hayatı

XIX. yüzyılda yaşayan en meşhur Zamancılardan olan Arstanbek Buylaş uulu 1824 yılında Narın bölgesinde doğdu.⁶⁵ Kırgız medeniyet tarihinde büyük öneme sahip bu şahsiyet, doğaçlama şiirler söyleyen, devrinin büyük halk ozanı ve bestecisidir. Sesinin güzelliğinden dolayı halk ona “bülbul ozan” lakabını takmıştır. Arstanbek Buylaş uulu, Kırgızistan'ın hemen hemen bütün bölgelerini dolaşmıştır. Hokand Hanlığı'nın emriyle tutuklanan babası Buylaş'ı kurtarmak için Hokand'a gitmiş,⁶⁶ şu anki Özbekistan'ın Nemangan ve Andican bölgelerini yıllarca gezmiş ve oralarda şiirler söylemiştir.⁶⁷ Kanatımızca şair oralarda ilim tahsil etmiştir.

Arstanbek Buylaş uulu, XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Rus Çarlığı'nın Kırgız topraklarına girmesine karşı çıkmıştır. 1856 yılında Kırgız Buğu kabilesi Rus Çarlığı'na geçtiğinde, Ruslar Kırgız halkının kanını akıtarak, fakir halka zulmetmiş, bundan dolayı da 1870'li yıllarda *Tar Zaman* diye bir meşhur şiirini söylemiştir (tamamlamıştır).

Zamancı ölüm döşeginde kendisiyle vedalaşmaya gelen yakınlarının önünde öğrencisi Soltobay'a son sözü olarak şunu emanet etmiştir: “Benim miraslarımı halk arasında söyle ki unutulmasın!”⁶⁸ Arstanbek Buylaş uulu, 1878 yılında Isık-Köl'ün

⁶⁵ Abdıldacan Akmatalliev, *Zalakar Akındar Seriyası*, C. I, Bışkek, Biyiktik Plyus Basmakanası, 2015, s. 171.

⁶⁶ 1855 yılında Arstanbek'in babası Buylaş Hokand hanlığına bağlı olan Kırgız hanı Alımbek'i tutuklayıp Hanlığa götürmüştü. Bu vaka esnasında daha on beş yaşında bir delikanlı olan Arstanbek hemen arkalarından gelerek Hokand beylerine kendi kabiliyetini göstermiştir. Onlara komuzuyla şiir söylemiş ve beyler daha küçük Arstanbek'in yeteneğinden ve sözlerinden etkilenerek ona saygı göstermişler ve üzerindeki elbisesini yenilemişlerdir. Hokand hanlığı beyleri; “Eğer Arstanbek olmasaydı, kanın akardı (kelleni keserdik)” ve “Bunu, ikinci eşimden deyip gözün görmezden gelmesin, buna iyi bak!” diye emredip Buylaş'ı serbest bırakmışlardı. Arstanbek evine geldikten sonra çok ağır işlerle meşgul olmadan şiir söylemeye ve ilme vakit ayırabilmiştir. Belek Soltonoyev, *Kızıl Kırgız Tarihi*, C. II, Bışkek, Uçkun yay, 1993, s. 153, 154.

⁶⁷ Abdıldacan Akmatalliev, *Zalakar Akındar Seriyası*, C. I, Bışkek, Biyiktik Plyus Basmakanası, 2015, s. 147.

⁶⁸ Akmatalliev, a.g.e., s. 171.

Çıçkan köyünde 54 yaşında vefat etmiştir ve Taş Kıya kabrine konulmuştur.⁶⁹ Onun soyundan gelenler şu an Kırgızistan'ın Narın ilin'de ikamet etmektedirler.

2.2.2. Eserleri

Arstanbek Buylaş uulu, Kalıgul Bay uulu gibi “zamancı” ozanlardan olup eserleri yıllarca yayımlanmamış ve araştırılmamıştır. Araştıran ve şiirlerini derleyip yazıya geçirmeye çalışan Kırgız aydınlarını da maalesef bu çalışmalarından dolayı hapse atmışlar, daha sonra da 1937 yılında birçoğunu idam etmişlerdir. SSCB döneminde Arstanbek'in şiirleri ideoloji bakımından zararlı şiirler olarak yaftalanmıştır. Tüm manzum eserleri “kara kutuya” atılmış ve faydalanmasına şiddetli yasaklar konulmuştur. Kaynaklarda geçen bilgilere göre Arstanbek Buylaş uulu, 500'e yakın beyiti komuzla bestelemiş, bunların içinden 200 kadarı kendi bestesidir. Ne yazık ki eserlerinden ancak bazı beyitleri günümüze ulaşmıştır.

En meşhur eseri *Tar Zaman*'dır. *Tar Zaman*, şairin toplumsal ve sosyo ekonomik hayatla ilgili görüşlerinin yer aldığı bir eseridir. Bu eser tedrici olarak, tahminen 1852-1870 yılları arasında yazılmıştır. Zamancı bu eserinde o zamanki Kırgız tarihini anlatır.⁷⁰ *Tar Zaman* esas itibariyle iki bölümden oluşmaktadır:

1. Rusların işgal girişiminden bahseden beyitler.

2. Rusların işgalden sonraki zulmünü anlatan beyitler. Bunlar, Rus siyasetinin iskân ve asimilasyon politikalarına ve Rus hâkimiyetinin ve idaresinin Kırgızistan'da gittikçe güçlenmesine şahit olan şairin eserine bu türden vakıaları yansıtmasıdır. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki Arstanbek Buylaş uulu (genellikle Zamancılar) Rus halkını eleştirmemiştir. O, Rus İmparatorluğunun işgalini, halk üzerine yaptıkları zulümlerini şiirlerinde kınamış ve şiddetli bir şekilde eleştirmiştir.

Kayum Miftakov'un dediğine göre, Arstanbek'in hayatı hakkındaki bilgileri ve nasihat dolu şiir sözlerini bizlere ulaştıran, şairin arkadaşı Alıbek Çulçuke'nin 82

⁶⁹ Akmatiev, a.g.e., s. 171.

⁷⁰ Abdıldacan Akmatiev, *Zalakar Akındar Seriyası*, Biyiktik Plyus Basmakanası, C. I, Bişkek, 2015, s. 181.

yaşında yazmış olduğu risalelerdir.⁷¹ Buradan hareketle 5 Ekim 1922’de Ak Bulundu⁷² köyünde *Tar Zaman* yazıya geçirilmiştir. XX. yüzyılın 1920-30 yıllar arasında Şairin şiirlerini Kabay Abdrahman uulu isimli bir şahıs tarafından da yazıya geçirilip, 60 senedir yer altında gizlenmiştir. Ancak 1992 yılında yer altından bulunmuştur.

Aynı şekilde *Arstanbek’tin Sanatı* (*Arstanbek’in Sanatı*) adlı eseri de 1922 yılında, Narın bölgesinin Ak-Bulun’da yazılmıştır.⁷³ Bununla birlikte *Terme* (*Seçme*), *Arstanbektin Armanı* (*Arstanbek’in Hüzünü*), *Sanat* (*Nasihât*), *Kokon Kandığı Cönündö* (*Hokand Hanlığı Hakkında*), *Kantarbay Menen Aytışı* (*Kantarbay İle Atışması*), *Süyümbay Menen Aytışı* (*Süyümbay İle Atışması*) ve *Cenicok Menen Salamdaşuusu* (*Cenicok ile Selamlaşması*) gibi manzum eserleri bulunmaktadır.

2.3. Moldo Niyaz (1823-1896)

2.3.1. Hayatı

XIX. yüzyılın ünlü Kırgız nasihatçisi, düşünürü ve Zamancıların ileri gelenlerinden olan Moldo Niyaz Ernazar uulu 1823 yılında, günümüzde Kırgızistan’ın güneyindeki Batken’in, Kadamcay ilçesi Şahimardan köyünde dünyaya gelmiştir.⁷⁴ Kendisi Nayman kabilesinin Koşon soyundandır. Kaynaklarda 70 yaşına kadar yaşadığı söylenen⁷⁵ Moldo Niyaz 1896 yılında doğduğu köyde vefat etmiştir.⁷⁶

Altıncı kuşak dedesinden önceki atalarının “biy”⁷⁷ (Sazan Biy, Koçkor Biy, Bolot Biy, Duldul Biy, Sumbul Biy, v.b.) ünvanı alması onun asil bir aileye mensup olduğuna işaret etmektedir. Bununla beraber onun atalarından daha sonra gelmiş olanlar dini ilimlerle ve çiftçilikle uğraşmışlardır (Moldo Rahman, Adil Koşan, Küyük v.b.). Moldo Niyaz’ın yaşadığı dönemlerde ailesi maddi sıkıntılara maruz kalmıştır. Onun

⁷¹ Akmatalliev, a.g.e., s. 147: Malzeme eser Kırgız Milli İlimler Akademisi’nin El Yazmalar Arşivi’nde. no. 1013 kayıtlıdır.

⁷² Kırgızistan’ın kuzey bölgelerindeki bir yer ismi.

⁷³ Akmatalliev, a.g.e., s. 146.

⁷⁴ Sadık Alahan, *Beş Moldo: Moldo Niyaz, Nurmoldo, Moldo Kılıç, Aldaş Moldo, Moldo Bağış*, Bişkek, İrbis yay, 2004, s. 7.

⁷⁵ OmorSooronov, *Molla Niyaz Sanat Digarasttar*, Bişkek, Uçkun yay, 1993, s. 3.

⁷⁶ OmorSooronov, *Molla Niyaz Sanat Digarasttar*, Bişkek, Uçkun yay, 1993, s. 3, 4; Melis Abdıladaev, *Muras*, Frunze, Kırgızstan yay, 1990, s. 228.

⁷⁷ “Biy” kelimesi “bey” anlamına gelir.

babası Ernazar dinine son derece bağlı, hayatının sonuna kadar ilim, irşad ve çiftçilik hizmetleriyle meşgul olmuş biri olarak tanınır.

Moldo Niyaz Kâşgar⁷⁸ şehrindeki muhtelif medreselerde ilim tahsil etmiştir. Dedesi Moldo Rahim'in yolundan devam ederek, herkes gibi ta çocukluk çağından itibaren köyündeki mollalardan eğitim almış ve daha sonra Karategin Medresesinde ilim tahsiline devam etmiştir. Mergilan ve Kâşgar'da eğitim alarak ilmini geliştirmiştir. Dinî bilgisinin yanında İslam dini ve Doğu halklarının edebiyatı ile ilgili birçok eser okumuş ve şiir yazmaya başlamıştır. Çeşitli şehirleri gezmesinden dolayı pek çok halk ve mekân tanıyan şair, hem şiirlerini yazmış hem de yazma eserinden nasihat şiirlerini insanlara okumuştur. Moldo Niyaz gezdiği pek çok yerleri şiirlerinde şöyle dile getirmektedir:

Kördüm cürüp dalaydı

Gördüm gezerek birçok yeri

Karategin Alaydı

Karategin⁷⁹ Alay'ı⁸⁰

KâşgarmenenKapaktı

Kâşgar ile Kapak⁸¹⁸²

Köp kördüm eşen, kalpanı

Çok gördüm eren ile kalpa'nı⁸³

Alay menen Anciyandı

Alay ile Andican'ı⁸⁴

AzizderiköpNamangan

Azizleri birçokNamangan'ın⁸⁵

⁷⁸ Kâşgar, Doğu Türkistan'da tarihî bir şehirdir. Tarım havzasının en önemli şehri olan Kâşgar (Çince Kaşı, İslâm kaynaklarında Kâşgar, Kâcgar, Kâşhar), Tarım ırmağının kollarından Kâşgar suyu kıyısında kurulmuştur. Şehrin tarihi Han hanedanına (m.ö. 206-m.s. 220) kadar götürülebilir. O tarihten Tanghanedanına kadar (618-907) Çin kaynaklarında Şule adıyla zikredilen Kâşgar, Çinliler'in oturduğu Hançeng (Şule) ve Müslümanların oturduğu Huiçeng (Şufu) denilen iki semtten meydana geliyordu. Taberî'nin naklettiğine göre Kutaybe b. Müslim 96'da (715) Fergana bölgesine kadar ilerlemiş ve Kâşgar'ı 629'dan beri ellerinde tutan Çinliler'den almıştı (Târîh, VI, 496). Daha önce buranın sahibi olan Karluklar 750'de şehri tekrar ele geçirdiler ve bölgede Türk idaresini yeniden kurdular. Ardından şehre Uygurlar hâkim oldu; 920 civarında TaganTegin adlı bir Türk dihanının idaresindeydi. Kâşgar'da hüküm süren ilk Müslüman Türk hükümdarı Karahanlılar'dan Abdülkerim Satuk Buğra Han'dır (ö. 344/955). Keith Hitchina, "Kâşgar", *DİA*, XXV, ss.7-9.

⁷⁹ Tacikistan'ın bir illerindendir.

⁸⁰ Alay, GüneyKırgızistan'daOş iline bağlı merkeziGülçö olan bir ilçedir.

⁸¹ Kapak, günümüzde Çin sınırları içerisinde kalan bir yerin adıdır.

⁸² Moldo Niyaz, *Sanat Digarasttar*, haz. Omor Sooronov, Uçkun yay, Bişkek, 1993, s. 93.

⁸³ "Kalpa" kelimesi kabaca tasavvufi gelenekteki "evliya'yı ifade etmektedir.

⁸⁴ Andican(Özbekçe: Andijon), bugün Özbekistan toprakları içerisinde bulunan şehir. Andican, Ülke'nin doğu ucunda yer alan üçüncü büyük şehirdir.

⁸⁵ Namangan günümüzde Özbekistan Cumhuriyeti'nin ikinci büyük şehridir. Özbekistan'ın doğusundaki Fergana Vadisi'nin kuzeyindeki Namangan eyalet'inin başkentidir.

PaitaktuMargalang

*BaşkentiMargilan,*⁸⁶

Cakşıldıköp kördüm

*İyileri de çok gördüm.*⁸⁷

Yılın sıcak dönemlerinde ara sıra doğduğu köy Şahimardan'a gider ve bu köyde bulunan Kızıl-Bulak'taki bir mağara içerisinde çocuklarla halkalar oluşturup dersler verirdi. Mağara bugün "Moldo Niyaz'ın mağarası" olarak adlandırılmaktadır. Onun hemşerisi olan şair, dramaturg ve gazeteci Egemberdi Ermatov (1951-2017) çalışma günlerini şöyle anlatır: "Moldo Niyaz bu bölgede Kırgızhalkı için ilk defa kendi mektep-medresesini açan ve eğitimle ilgilenen tek şahsiyettir. Moldo Niyaz genç çocuklara Arap alfabesi ile Kırgızca okuma, yazmayı öğreten ilk eğitimci olmuştur. Kızıl-Bulak'taki Nazarbay, Bazarbay diye bilinen aksakallar⁸⁸ genç yaşlarında Moldo Niyaz'dan talim-terbiye ve ilim okuduklarını, onun derslerinin verimli ve ilginç olduğunu, hem Doğu şairlerinin hem de kendi şiirlerini okutmaya çalıştığını ifade etmişlerdir. Halk arasında da bu şekilde yaygın söylemler mevcuttur".⁸⁹

Genç yaşından itibaren ilme karşı çok meraklı ve hep ilimle meşgul olan Moldo Niyaz, Nemangan ve Andican'ı ve bütün Kırgız köylerini gezdi, hatta Kâşgar'a gidip oralarda da şiirler söyledi ve nasihatlerde bulundu.⁹⁰ Moldo Niyaz, kendi döneminki Hokand Hanlığı'nda, Kırgızca, Arapça, Farsça ve eski Türk (Çağatay) dillerini bilen ve o dillerde akıcı yazabilen, İslami bakış açısını, felsefî düşüncelerini ve öğütlerini de rahatça dile getirebilen bir müderris ve halk arasında saygın bir şahsiyet olarak tanınmıştır.⁹¹ Onun eserlerinin içeriğine bakarak seyyah, müderris, âlim, tarihçi ve filozof bir kişiliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Araştırmacı dil bilimci Sadık Alahan'ın tespitine göre "Sovyetler döneminde Moldo Niyaz'la ilgili yalnızca akademisyen Bolot Yunusaliev'in küçük bir makalesi mevcut olup onun dışında hiçbir araştırma yapılmamıştır".⁹² Bu durum bize Sovyet

⁸⁶ Margilan, Özbekçe: Marg'ilon/Марғилон, Özbekistan'da bir şehir. Şehir, başkentTaşkent'in doğusunda yer almaktadır.

⁸⁷ Moldo Niyaz, *Sanat Digarasttar*, haz. Omor Sooronov, Uçkun yay, Bişkek, 1993, s. 4, 5, 82.

⁸⁸ Kasaba ya da köylerde sözü geçen yaşlı insan için kullanılır ve lider anlamlara da gelmektedir.

⁸⁹ Egemberdi Ermatov, "Moldo Niyaz Cazma Adabiyatının Köç Başı", *Tulpar Jurnalı*, Bişkek, 1993, ss. 11-26.

⁹⁰ Apış B, *Pedagogika*, Bişkek, y.y., 2002, s. 42.

⁹¹ Omor Sooronov, *Moldo Niyaz Sanat Digarasttar*, Bişkek, Uçkun yay, 1993, s. 4.

⁹² Sadık Alahan, *Beş Moldo: Moldo Niyaz, Nurmoldo, Moldo Kılıç, Aldaş Moldo, Moldo Bağış*, Bişkek, İrbis yay, 2004, s. 6.

yönetiminin aydınlar üzerinde baskı yaptığını ve yönetimin gözünün bilhassa halkı aydınlatan şair ve düşünür insanların üzerinde olduğunu gösterir. Bu nedenle de Moldo Niyaz'ın ve diğer bazı şairlerin eserlerini ellerinde bulunduranlar bunları açığa çıkarmaktan ve araştırmacılar da onlar hakkında çalışma yapmaktan korkmuşlardır. Yukarıda da izah edildiği üzere bunlarla ilgili tez çalışması yapan, makale yazmaya da küçücük bir araştırma yapan bir kişiye dahi senelerce hapis ya da idam cezası verilmiş, en hafif ceza olarak işsiz bırakılıp sürgüne gönderilmek reva görülmüştür.

2.3.2. Eserleri

Moldo Niyaz, şiirlerini kendisi yazarak satırlara dökmüştür. Kırgızların yaşadığı her yere gitmiş ve o toplumla yakından alakadar olmuştur. Zamancı Moldo Niyaz eserlerini halk arasında yaymaya özenle gayret etmiş, hatta birçok el yazmalarını bile insanlara hediye etmiştir. Bu şekilde insanların okumalarına ve bilinçlenmelerine katkıda bulunmaya çalışmıştır. Eserlerinin dağıtılması sebebiyle Moldo Niyaz'ın yazma eserlerinin Kırgızistan, Tacikistan ve Çin'de ve birçok bölgelerde bulunması doğaldır.

Moldo Niyaz'ın kaç eser bıraktığı hakkında farklı görüşler ileri sürülmektedir. Sözgelimi, Omor Sooronov Moldo Niyaz'ın kendi eliyle yazdığı 7 el yazması olduğunu bildirirken,⁹³ araştırmacı Egemberdi Ermatov ise Zamancı'yı yakından tanıyan aksakalların iddiasını dikkate alarak Moldo Niyaz'ın hattıyla 10'dan fazla el yazması eserin mevcudiyetini iddia eder.⁹⁴ Dolayısıyla Zamancının eserlerinin sayısı hakkında kesin bilgi vermek mümkün değildir ancak günümüze kadar ulaşabilen dörtel yazma eseri mevcuttur.⁹⁵

Bunların başında da onun *Sanat*⁹⁶ *Digarasttar (Yine bir Nasihatlar)* adlı eserinin üç nüshası gelmektedir.⁹⁷ Bu eserin ilk nüshası 1950'lerden sonra akademisyen Bolot Murataalı uulu Yunusaliev tarafından Kırgız İlimler Akademisi'nin El Yazmalar

⁹³ Omor Sooronov, *Moldo Niyaz Sanat Digarasttar*, Uçkun yay, Bişkek, 1993, s.13.

⁹⁴ Sadık Alahan, *Beş Moldo: Moldo Niyaz, Nurmoldo, Moldo Kılıç, Aldaş Moldo, Moldo Bağış*, Bişkek, İrbis yay, 2004, s. 7.

⁹⁵ Üç Kol Kitabı ve daha sonra bulunan *Kat (Mektup)* şeklindeki eseridir. Bunlar ilerleyen sayfalarda birer açıklanacaktır.

⁹⁶ Sanat, Kırgız halk edebiyatında didaktik türdeki şiirler bu terimde anılır. Sanat: “nasihat etmek, yol göstermek faziletli olmaya çağırarak” anlamlarında kullanılan eş anlamlı kelimelerdir ve belli bir tema üzerine söylenmeyip, insan hayatındaki her türlü konu ile ilgili, atasözleri gibi genel kabul görmüş sözleri bir araya getirerek ifade eden şiirlere ‘sanat nasihat ırları’ denir. Naciye Yıldız, *Kırgız Halk Edebiyatı I*, Ankara, Alp yayınevi, 2007, s. 284.

⁹⁷ *Sanat Digarast (Başka Sanat), Sanat Digar (Yine Bir Sanat), Sanat Hasirat (Hüzün Sanat)*.

Bölümü'ne teslim edilmiştir.⁹⁸ Fakat Sovyetler Birliği döneminde, eserin içinde sosyalist ideolojinin prensiplerine ters düşen beyitler bulunduğu için şiirleri “kara kutu”ya atılarak yayımlanması şiddetli bir şekilde yasaklanmıştır.

Moldo Niyaz'ın uzun süre gizli arşive hapsedilen şiirleri de ancak Sovyet idaresinin dağılmaya başladığı dönemde yayımlanmış: süreli yayınlarda, ilmi eserlerde ve okul kitaplarında eserlerinden bazıları basılmıştır.

Akademisyen Bolot Yunusaliev Zamancı Moldo Niyaz'ın bu eserinin bulunan ilk nüshası ile ilgili şunları söylemektedir: “Biz, “Moldo Niyaz'ın *Sanat (Nasihät)*⁹⁹ adıyla bildiğimiz yazma eserin bilgisini, 1951 yılının Ekim ayında Ohna kasabasında yaşayan Bait İsmanaliev'den işittik. Yazma eser ve onun müellifi hakkında Bait İsmanaliev'in söylediklerini daha sonra Şahimardan¹⁰⁰ vadisinde yaşayan birkaç kişi de destekledi.¹⁰¹...Ben bu eseri uzun süre aradım, fakat bir sonuca ulaşamadım. Ancak, 1957 yılında Aziza Toktobaeva'nın yardımıyla eserin bir nüshası elimize geçti”.¹⁰² Bu eser 1957 yılından itibaren Kırgız Millî İlimler Akademisi'nin El Yazma Bölümü'nde no. 429'da kayıtlıdır.¹⁰³

Bugün “Birinci Kol Kitep” (Birinci Kol Kitap)¹⁰⁴ adıyla bilinenbu ilk yazma nüsha deriyle kapaklanmıştır. Üzerinde kırmızı çiçeklerin resmi vardır. Eser kara boya ile yazılmış ve 18x10 cm boyutundadır. Her bir sayfada 14 ilâ 16 satır bulunmakta ve eser toplam 68 varaktan oluşmaktadır. Eser sarı kalın kâğıttandır, kenarları hasar görmüş ve zamanla nemden dolayı yazıları da silinmeye başlamıştır. Eser 2000'den fazla mısra içermektedir.¹⁰⁵ Nitekim araştırmacı Omor Sooronov bir makalesinde eserin 2138 mısradan oluştuğunu belirtir.¹⁰⁶ Koyu renkle yazılmış olmasından dolayı tahminen

⁹⁸ Sadık Alahan, *Beş Moldo: Moldo Niyaz, Nurmoldo, Moldo Kılıç, Aldaş Moldo, Moldo Bağış*, Bişkek, İrbis yay, 2004, s. 8.

⁹⁹ Moldo Niyaz'ın *Sanat Digarasttar* adlı eseri çoğunlukla sadece *Sanat* olarak zikredilir.

¹⁰⁰ Moldo Niyazın doğup büyüdüğü köyün adı.

¹⁰¹ Sadık Alahan, *Beş Moldo: Moldo Niyaz, Nurmoldo, Moldo Kılıç, Aldaş Moldo, Moldo Bağış*, Bişkek, İrbis yay, 2004, s. 8.

¹⁰² Abdıldacan Akmatalliev, *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, C. IV, Bişkek, Poligrafbumresursı Basması, 2012, s. 182; Omor Sooronov, *Moldo Niyaz Sanat Digarasttar*, Bişkek, 1993, s. 11.

¹⁰³ Akmatalliev, a.d.g, s. 183; Omor Sooronov, *Moldo Niyaz Sanat Digarasttar*, Bişkek, Uçkun yay, 1993, s. 160.

¹⁰⁴ Eserin nüshalarının içerdiği şiirler arasında kısmî farklılıklar olduğu için, bunları birbirinden ayırmak için bu tür bir isimlendirmeye gidilmiştir.

¹⁰⁵ Melis Abdıldaev, *Muras*, Frunze, Kırgızistan basması, 1990, s. 228

¹⁰⁶ OmorSooronov, *Kol CazmalarCönündö Söz*, Turar Basmakanası, Bişkek, 2009, s. 91.

son varağını başka birisi yazmış olmalıdır. Eserin herhangi bir yerinde müellifin ve müstensihinin ismi geçmemektedir”.¹⁰⁷ Bilahare eserin ikinci bir yazma nüshası ve daha sonra 1988 yılında da üçüncü bir nüshası bulunmuştur. Nitekim araştırmacı Omor Sooronov, bu ikinci nüsha hakkında şu şekilde bilgi vermektedir: “Eserin ikinci nüshasını, Oş eyaleti Kadamcay ilçesi, Kızıl-Bulak köyünde yaşayan Ermek Molla’dan 1962 yılının mayıs ayında, o dönemde öğretmen olarak çalışan Kambarbek Sıdıkbaev almıştır. Bu eserini de akademisyen Bolot Murataalı uulu Yunusaliev Kırgız İlimler Akademisi’nin El Yazma Bölümü’ne teslim etmiştir.”¹⁰⁸

Eserin ikinci nüshasının (Ekinçi Kol Kitep/İkinci Kol Kitap) 17,5x 10,5 cm ebadındadır ve her varağında 10-11 satırlık şiir mısrası mevcuttur. Yazar özellikle bu eserini, hat sanatıyla iki sütun olarak yazmıştır. Toplam 116 varaktan oluşan eserin ilk ve son varakları mevcut değildir. Bu eserde birinci el yazma eserin bazı beyitlerinin tekrarlandığını görmek mümkündür. Bu ikinci nüsha da Kırgız İlimler Akademisi’nin El Yazma Bölümü’nde no. 553’te kayıtlıdır.¹⁰⁹

Eserin üçüncü nüshasını (Üçünçü Kol Kitep/Üçüncü Kol Kitap) ise 1988 yılı Ekim ayında Dil Edebiyat Enstitüsü’nün o dönemdeki Müdürü Abdıganı Erkebaev, Alay ilçesinin Cayılma kasabasında yaşayan Azimov Amanilla’dan almıştır. Bu nüshanın Amanilla’nın elinde olduğunu bildiren Taytörü Batırkulov, nüshayı 1989 yılında *Ala-Too* dergisinin 1. sayısında yayınlamıştır. Eserin her varağındaki sayfaların her bir satırında karşılıklı iki beyit olmak üzere bir sayfada toplamda birkaç satır ve onun iki katı kadar beyit mevcuttur ki bu, Arapça şiir el yazmalarının üslubuna muvafıktır. Siyah mürekkeple yazılmış eser 75 varaktan oluşmaktadır”.¹¹⁰ Bu eserin tam olmadığı, bazı varaklarının koparıldığı rahatça fark edilir.¹¹¹ Bu nüsha hâlihazırda Kırgız İlimler Akademisi’nin El Yazma Bölümü’nde no. 147’de kayıtlıdır.¹¹²

¹⁰⁷ Sadık Alahan, *Beş Moldo: Moldo Niyaz, Nurmoldo, Moldo Kılıç, Aldaş Moldo, Moldo Bağış*, Bışkek, İrbis yay, 2004, s. 8.

¹⁰⁸ Omor Sooronov, “Moldo Niyazdın Kol Kitebi Kantip Tabıldı”, *Kol CazmalarCönündö Söz*, Bışkek, Turar yay, 2009, ss. 128-131: Alahan, a.g.e., s. 8.

¹⁰⁹ Alahan, a.d.g. s. 8: Abdıldacan Akmatalliev, *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, C. IV, Bışkek, Poligrafbumresursı Basması, 2012, s. 183.

¹¹⁰ Alahan, a.d.g. s. 9.

¹¹¹ Omor Sooronov, *Moldo Niyaz, Sanat Digarasttar*, Uçkun yay, Bışkek, 1993, s. 11.

¹¹² Eserin eski kayıt no’su 171’dir.

1974 yılında S. Zakirov, J. Musaeva ve P. İrisov gibi araştırmacıların Nookat¹¹³ ve Kadamcay ilçelerinde buldukları yazma eserlerin arasında Zamancı Moldo Niyaz’a ait yeni bir el yazma eser bulunmuştur. Esere de *Kat (Mektup)* şeklinde isim verilmiştir.¹¹⁴ Moldo Niyaz’ın bu manzum el yazma eseri 117 satırdan oluşmaktadır. Yeni bulunan eseri de Kırgız İlimler Akademisi’nin El Yazma Bölümü’nde no. 644’te kayıtlıdır. *Kat* isimli el yazma eser 1898 tarihinde doğmuş olan Sulayman uulu Aydar molladan teslim alınmıştır.¹¹⁵ Eserin dili ve imlası üzerine Bolot Yunusaliev tarafından kaleme alınan “Otrajeniye Diyalektnih Osobennostey v Sanatah Moldo Niyaza” (Moldo Niyaz’ın Sanatlarındaki Lehçe Özellikleri) isimli makale ancak akademisyenin 18 Şubat 1970’teki vefatından sonra basılmıştır.

Yukarıda bilgi vermeye çalıştığımız *Sanat Digarasttar* adlı eserin üç el yazma nüshasını da Moldo Niyaz kendi elleriyle yazmıştır. Müellifin XIX. yüzyıldan kalan bu eserleri¹¹⁶ Kırgız tarihi ve edebiyatına büyük katkılar sağlamıştır.

Zamancı Moldo Niyaz’ın *Sanat Digarasttar*’ının tüm nüshalarını araştırmacı Omor Sooronov, hocası Bolot Yunusaliev’in tavsiyesiyle transkribe etmiştir. Moldo Niyaz’ın bu eserindeki bazı şiirler ilk defa Omor Sooronov tarafından, Ravşanbek Zulpukarov’un da yardımıyla, günümüz Kırgız Türkçesi’ne uyarlanarak Kiril alfabesine transkripsiyonu yapılmıştır. Daha sonra da 2002 tarihinde Mustafa Kaçalin ve yine Omor Sooronov tarafından yapılan düzeltmeler ile yayına hazırlanmıştır.

2.4. Moldo Kılıç (1868-1917)

2.4.1. Hayatı

XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başlarında edebiyat örnekleri ve halkın tarihini anlatan eserleriyle Kırgız yazılı edebiyatına önemli katkı sağlamış düşünürlerden biri olan Moldo Kılıç, Sarıbagış boyundan ünlü Törögeldi’nin kardeşi Şamıkan’ın oğludur.¹¹⁷ Moldo Kılıç, 1866 yılında Kırgızistan’ın Narın bölgesinin şimdiki Koçkor ilçesinde doğmuştur. Dedesi, Sarıbagış boyunun meşhur beyi Törökeldi

¹¹³ Nookat Oş ili’ne bağlı ilçedir.

¹¹⁴ Alahan, a.d.g. s. 8: Abdılacan Akmataliev, *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, C. IV, Bışkek, 2012, s. 183.

¹¹⁵ Moldo Niyaz, *Sanat Digarasttar*, haz. Omor Sooronov, Uçkun yay, Bışkek, 1993, s. 161.

¹¹⁶ Yukarıda da belirttiğimiz üzere bu eserin üç nüshası da birbirine oranla kısmî farklılıklar içerdiği için farklı eserler de kabul edilebilir.

¹¹⁷ Melis Abdılcae, *Muras*, Frunze, Kırgızistan basması, 1990, s. 41.

idi. Yedinci kuşak dedesi ise XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Kırgız halkına Kalmak hanlarının baskı yaptığı dönemlerde yaşayan Üçükö Batır idi. Üçükö'nün torunu Temir, Temir'in oğlu Çerikçi, Çerikçi'nin oğlu Abayıl, onun oğlu ise Törökel'di. Moldo Kılıç'ın babası Şamikan, Törökel'in ilk oğludur. Bu da gösteriyor ki, Moldo Kılıç'ın soyu, yedi nesilden beri köklü bey olarak gelmiş Sarıbagış boyuna mensup bir ailedendir. Moldo Kılıç kendi şiirinde dedeleri hakkında şöyle bir malumatı vermektedir:

Atımdı aytsam kim bilet?

Adımı söylersem kim bilir?

Atamdı aytsam el bilet

Babamı söylersem tüm hal bilir

Törekeldi, Ormon deo,

Törekeldi, Ormon diye

Tögöröktü sorgon dep,

*Birçoğuna zulüm etti diye
(bilinir).¹¹⁸*

Şiirinden de anlaşıldığı üzere iktidarda olan dedelerinin halka zulm ettiklerini de gizlemeden açık açık söylemektedir. Bu da bize gösteriyor ki Zamancı Moldo Kılıç hep adaletin ve hakikatin yanında olmuştur.

Onun bütün hayatı, zıt ideolojilerin idareleri altındaki çatışma koşulları arasında geçmiştir. Moldo Kılıç çocukluğundan beri ilme meraklıydı ve gençlik yıllarından itibaren hem köyündeki Bayan diye bilinen molladan ders almış, hemde civardaki köylerin mollalarından tahsil görmeye başlamıştır. Moldo Kılıç 17 yaşına geldiğinde daha ileri seviyede ilim almak için Çüy'e (Kırgızistan'ın kuzey bölgesi) gitmiş, orada Mambetaalı ve Ak Molla'dan ilim tahsil etmiş ve onunla beraber Tokmok şehrindeki Zakir Halfa'dan ilmini devam ettirmiştir. Medresedeki birkaç senelik eğitiminde temel medrese ilimlerini tamamlamış ve İslam'ın temel kaynaklarını okuyup kavrayabilen bir seviyeye gelmiştir. Daha sonraları 25 yaşlarında şiir yazmaya başlamıştır. Şiirlerini bayram ve düğünlerde söylemekten çekinir, yazdıklarını ilk önce kalabalık olmayan insanlara okurdu. Daha sonra komuzla¹¹⁹ söylemeye başlamış, ama komuzla söylemenin

¹¹⁸ Tazabek Samançin, *Kılıç Cazuuçu Akın*, Frunze, Kırgızmambas yay, 1948, s. 28, 29.

¹¹⁹ Kırgızların Kültürümüzdeki Milli Enstrümanıdır.

akınlığa (nasihat şiirlerini söylemeye) engel olduğunu düşünerek enstrümanlı söylemeye gayret etmiştir.¹²⁰

Moldo Kılıç manap¹²¹ soyundan gelmesine rağmen yönetim ve idare işlerinde bulunmayıp idareciliğe önem vermemiş ve iktidar hırsına kendini kaptırmamıştır.¹²² Çok az miktarda tarımcılıkla geçinmiş ve mütevazı bir yaşam tarzını tercih etmiştir. Onun bir atı ve bir ineğinden başka hiçbir malvarlığı olmadığı söylenir. Geniş bir aileye sahip olan Kılıç'ın birinci eşinden altı çocuğu, eşi vefat ettikten sonra ikinci eşinden de pek çok çocuğu olmuştur. Çocuklara karşı ilgili, şefkatli ve güler yüzlüdür.¹²³

Kılıç hayattayken onunla görüşmüş, onun yaratıcı dünyasını ve biyografisini incelemiş ilk araştırmacılardan biri olan Belek Soltonoev onu “Dolgun, çilsiz yüze ve büyük yuvarlak siyah gözlere sahip, orta boylu, büyük siyah bıyığı ve çenesinde küçücük sakalı vardı. Her zaman temiz giyinen, dinini temiz tutan, dindar bir adamdı”¹²⁴ şeklinde tasvir etmektedir. Hep akarsu kenarında yürür, temiz yerlere oturur, her türlü bitkiyi izleyerek etrafındaki doğadan tecrübe edinirdi. Böcek ve kuşların zayıf ve güçlü olanlarını inceleyerek şiir yazardı.

Moldo Kılıç birçok eser yazmasına rağmen bunların çoğu halka ulaşmamıştır. Şiirlerinde zenginliğe, idareciliğe, makam ve mevkiye bakmaksızın etrafında olup bitenleri değiştirmeden, gördüğü gibi açık ve doğru yazmıştır.¹²⁵ O, toplumdaki varlıklı sınıfa ve başkalarının haklarını yiyen adaletsiz kimselere adil sözleriyle seslenmiş, ezilen halkın çığlıklarını satırlara dökerek beyan etmiştir. Halkın üzerinden para kazanıp biriktiren zengin akrabalarına ve bu karakterdeki yöneticilere şöyle seslenmiştir:

Kurup kalsın alardın,

Lânet olsun onların

Aramdan tapkan ırısı

*Haram yoldan kazanan rızıkları.*¹²⁶

¹²⁰ Melis Abdılđaev, *Muras*, Frunze, Kırgızistan basması, 1990, s. 41.

¹²¹ Manap, Kırgız toplumunun zengin ve asilzade tabakasına mensup olan Bey zümresi demektir.

¹²² Melis Abdılđaev, *Muras*, Frunze, Kırgızistan basması, 1990, s. 41.

¹²³ Abdıldacan Akmatalliev, *Kırgız Adabıyatının Tarıhı*, C. IV, Bışkek, Polıgrafbumresursı Basması, 2012, s. 273.

¹²⁴ Tazabek Samançın, “Kılıç Cazuuçu Akın”, *Ala Too Jurnalı*, S. 8, Frunze, 1989, ss. 138-150.

¹²⁵ Sadık Alahan, *Beş Moldo: Moldo Nıyaz, Nurmoldo, Moldo Kılıç, Aldaş Moldo, Moldo Bağış*, Bışkek, İrbis yay, 2004, s. 67.

¹²⁶ Abdıldacan Akmatalliev, *Kırgız Adabıyatının Tarıhı*, C. IV, Bışkek, Polıgrafbumresursı Basması, 2012, s. 273, 274.

Zamancı şairi diğer şairlerden ayıran özelliklerinden biri de şiirlerini duraksamadan, akıcı bir şekilde yazmasıdır. Öyle ki yazdıktan sonra tekrar kontrol edip düzeltme ihtiyacı hissetmemiştir. Moldo Kılıç, şiirlerinde uyak düzenine değil, kelimelerin derinliğine ve manasına önem vermiştir. Onun yaratıcılığında Kırgız sözlü edebiyatı ve Doğu klasik edebiyatının etkisi büyüktür.

O şahit olduğu olayları, Kırgız halkının durumunu, insanlardaki açgözlülüğü ve iktidarın para hırsını ortaya çıkararak Çarlık Rusya'sının ve yönetiminin sömürgeci politikasını da acımasızca eleştirerek ulusal edebiyatın oluşumuna büyük katkıda bulunmuştur. Zamancı Moldo Kılıç 1917 yılında vefat etmiş ve Törekeldi uulu'un kabristanına defnedilmiştir.¹²⁷

2.4.2. Eserleri

Moldo Kılıç 1905 yılından itibaren, Tatar dilinde çıkan yeni dergilere ilgi göstermiş, Kazan'da çıkan Kazak ozan ve şairlerin de eserlerinin yayımlandığı *Tarciman* ve *Yulduz* dergilerinden istifade etmiştir. Jusupbek Koco (Hoca) ve Meşhur Cusup gibi yazarların şiir ve kıssalarını da okumuştur. Moldo Kılıç'ın 1911'de Kazan'da *Kıssa-i Zilzala* adlı eseri Arap harfleriyle yayımlanmıştır. *Kıssa-i Zilzala* Kırgız halkının tarihinde yayımlanan ilk Kırgız eseridir. Bu eserle birlikte Kırgız yazılı edebiyatı resmi olarak başlamıştır. Bu yönüyle Zamancı Moldo Kılıç, Kırgız yazılı edebiyatının temsilcisi olarak da sayılmıştır. Zamancı dönemin siyasi ve sosyal kargaşası içinde yoğrularak hüznlerini sevinçlerini eserlerinde terennüm etmiştir.

Bugün Moldo Kılıç denildiği zaman akla ilk olarak onun *Kıssa-i Zilzala* isimli eseri ve Kırgız yazılı edebiyatını başlatan şahsiyet olduğu gelmektedir. Kendisinden sonra onun yolunu takip edenler, aynı zamanda birer zamancı olan Aldaş Moldo, Isak Şaybekov Togolok Moldo ve İsmayıl Saribaev gibi şair ve yazarlardır.¹²⁸ Araştırmacı Tazabek Samançin'in bildirdiğine göre, Moldo Kılıç'ın manzumelerini yazıya geçiren Isak Şaybekov idi. Daha sonra bununla beraber Belek Soltonoev ve Eşenalı Arabaev gibi kendi zamanının aydınları Moldo Kılıç'ın eserlerinin halka ulaşmasına büyük katkı

¹²⁷ Tazabek Samançin, "Moldo Kılıç Şamıkan uulu Törekeldin (1866-1917)", (ed) Nazarkul İşkeev, Bişkek, *Turar yayınevi*, 2017, ss. 335-372.

¹²⁸ Abdıldacan Akmatalliev, *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, C. IV, Bişkek, Poligrafbumresursı Basması, 2012, s. 275, 276.

sağlamışlardır.¹²⁹ O, kendisinin duygu ve düşüncelerini, çevresindeki türlü problemleri, şahit olduğu sosyal meseleleri gördüğü gibi yazıya aktarmaya çalışmıştır. Nitekim şairin kendisi bu hali şu şekilde ifade etmektedir:

Cürö-cürö arıdı,

Kazal cazıp kagazım.

Kalayıkka bilindi,

Katka tüşüp abazım

Kuran okup moldolor,

Kılar beken duvasın

Köp aldında söylöymün

Körgönümdün barısın

Sanat kılıp salamın

Bilgenimdi kagazga

Bir – birine camaymın

Anık tındap otursan

Bilgizemin sanattı,

Alda özü çon eken

Ar türlüü can carattı

Cer cüzünö tarattu

Cer cüzündö adam za

Bir kişiden taraldı.

Adım adım gelişti

Gazel yazmakla kitabım

Tüm halk ta bildi

Kâğıda yazıldı söylediklerim

Kuran okuyan Mollalar

Duaeder mi bana?

Toplumun önünde söz söylerim

Gördüklerimin hepsini

Sanat yaparım

Bildiklerimi kâğıda

Bir birine bağlarım

Hakikaten kulak verirsen

Öğretirim sanatı

Allah'ın sözü büyükmüş

Her türlü can yarattı

Yeryüzüne dağıttı

Yeryüzünde insanlık

Bir kişiden çoğaldı.¹³⁰

¹²⁹ Keneş Asanaliev, “Başat”, *Kazaldar*, haz. Omor Sooronov, Frunze, Adabiyat yay, 1991, ss. 3-27.

¹³⁰ Moldo Kılıç, *Kazaldar*, haz. Omor Sooronov, Frunze, Adabiyat yay, 1991, s. 148, 149.

Moldo Kılıç hayattayken yalnızca yukarıda bahsettiğimiz *Kıssa-i Zilzala* isimli eseri yayımlanmış, diğer eserlerinden bazıları vefatından sonra basılmıştır. Moldo Kılıç, eserlerini halk arasında el yazmasıyla yaymış ve yazmayı bilen kişiler bunları yazıp çoğaltmışlardır. *Kıssa-i Zilzala* adlı eseri 1911 yılında Kazan’da yayımlanmıştır. Onun basımına Ufa’daki “Medrese-i Evliya” talebeleri büyük katkıda bulunmuşlardır. Ayrıca şunu da belirtmemiz gerekir ki eserin mukaddimesini yazan kişi Cedidçiler’in Kırgızistan’daki ilk temsilcilerinden olan İşenalı Arabaev’dir.¹³¹

Moldo Kılıç’ın şiirlerinin çoğunluğu günümüzde atasözü olarak yaygındır. Moldo Kılıç, *Kıssa-i Zilzala (Zelzele Kıssası)* eserinde XX. yüzyılın başındaki Kırgızistan’ın kuzeyindeki Çon-Kemin şehrinde gerçekleşen büyük deprem felaketini ele almıştır. Bu depremin imansız ve insafsız insanlara yönelik Allah Teâlâ tarafından gönderilen bir ceza ve aynı zamanda âhir zamana işaret olduğuna dikkat çekmiştir. Depremin zorluklarını yansıttığı eserinden bir pasaj şöyledir:

Abalı sözüm bismilla

İlk sözüm bismillah

Ayta bersek söz mında

Söylersek söz burada

Kep çıgardım canıdan

Söz çıkardım yeniden

Kelgin ördök, biz turna

Göçmen ördek biz turna

Allah Taala ar işti

Allah Teâlâ her işi

Özün tüzdöp ondogun

Sen düzeltip yoluna koy

Bu zamana türlöndü,

Bu zamanlar değişti

Cer silkinip termendi.

Yer titreyip sallandı

Kalkıldagan asman cer,

Sallanan gök yer

Buzulup keteer öndöndü

Yıkılacak gibi gözüktü

Sanaaga kelbes iş boldu,

Akla gelmez iş oldu,

¹³¹ Moldo Kılıç Şamikan uulu, *Kıssa-i Zilzale*, Kazan, Eremeev V. Cana Şaşabrin Basmakana Üyü, 1911, s. 2, 3.

Sakta Kuday bendendi.

Too buzulup, taş kulap,

Cer carılıp, car nurap,

İt büt köndün barısı,

Ulup – unşup çurçurap

Can aluuçu keleerdeg,

Çoçup turduk zırkırap

Kuday Özü saktasın,

Asman, cerler buzulup,

Ketebi dep bırkırap.

Matoondo töö bışkırap

At kişinep koşkuruo

Taş koroolor kaldırap

Eçki, koydun baarısı

Ürküp çıktı çüçkürip.

Öküümü küçtüü kudaydın

Ötkörö kıyın iş boldu

Ölümdü eske tüşürüp.

Koru Allah kulunu

Dağ yıkılıp taş yuvarlanıp

Yer yarılıp yer yıkılıp

Köpeklerin hepsi

Yüksek ses çıkardı uluyarak

Can alıcı gelir gibi

Korkup kalktık hızlıca

Yalnız Allah korusun

Gök, yerler yıkıp

Gider mi deyip parçalanıp

İpinde deve aksırıp

At kişineyip tıksırdı

*Taştan koyun ağılları
gürleyip*

Keçi koyun hepsi

Ürküp çıktı aksırıp

Hükmü güçlüdür Allah'ın

Aşırı zor iş oldu

Ölüümü akla düşürdü.¹³²

Bahsini ettiğimiz Çon-Kemin şehrinde 1910 yılında yaşanan korkunç depremin neticesinde birçok mal vecan kaybı yaşandığı, birçok evin harap olduğu bilgisi tarihi

¹³² Moldo Kılıç, *Kazaldar*, Haz. Omor Sooronov, Frunze, Adabiyat yay, 1991, s. 164, 165.

kayıtlarda araştırma yapan tarihçi Kıyas Moldokasimov tarafından şu şekilde ifade edilmektedir:

“Almatı’daki¹³³ arşivlerde Moldo Kılıç’ın şiirlerindeki hadiseler ve ondaki kahraman karakterler ile ilgili birçok bilgilere rastlamak mümkündür. Örnek olarak, şairin herkesçe bilinen *Zilzala* isimli şiirinde yaşanan tahribat ve can kaybı hakkında malumatlar kaydedilmiştir. 1910 yılının Aralık ayında Çoň-Kemin, Çilik ve Çoň-Aksu bölgelerinde 10-11 şiddetinde olan depremde 452 insan ölmüş 740’dan fazla kişi yaralanmış: 1094 ev ve 4545 çadır harap olmuştur. 13 binden fazla sığır ve küçük baş hayvan (koyun ve keçi) telef olmuştur. Bu tür bilgiler bugüne dek arşivlerde korunmuştur.”¹³⁴

Zar Zaman Moldo Kılıç’ın en büyük eseridir. Moldo Kılıç bu eserini 1316/1898 yılında 32 yaşında iken kaleme almıştır.¹³⁵ Kılıç ve söz konusu olan eseri hakkında Zamancılar’ın ileri gelenlerinden Nurmoldo Narkul uulu şunu söylemektedir:

Kitebi çıgıp Kazandan

Kitabı basıldı Kazan’da

Kalktın tüştü nazarı

*Halkın ilgisi çekti.*¹³⁶

Moldo Kılıç *Zar Zaman* isimli eserinde yaşadığı toplumda gördüklerini dile getirmiş, şiirlerinde sadece Rus Çarlığı’nın yaptıklarını anlatmakla kalmayıp yerli zenginlerin de halkı nasıl sömürdüğünü ve ezdiğini dile getirmiştir. Diğer eserlerindeki gibi sadece tek konuyla yetinmeyip her türlü meseleye değinmiştir. Aynı zamanda bu eserde dinî motiflerin ve İslâmî edebiyatın etkisinin çok fazla olduğuna bir şekilde görülmektedir. Örneğin eserin ortalarında peygamberler tarihi anlatılmaktadır.¹³⁷ Moldo Kılıç’ın bu konuyu ele almasının sebebi onun hayat ve ölüm hakkındaki görüşleridir. Bu hayatta sadece sıradan insanlar değil, muhterem peygamberler bile can vermektedir.

¹³³ Kazakistan’ın eski başkenti.

¹³⁴ Kıyas Moldokasimov, “Moldo Kılıçka Baylanıştuu Arhivdik Uçkay Darekter”, *Moldo Kılıç*, (ed) Nazarkul İşkeev, Bişkek, Turar Yayınevi, 2017, s. 556-557.

¹³⁵ Abdıldacan Akmataliev, *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, C. IV, Bişkek, Poligrafbumresursı Basması, 2012, s. 292.

¹³⁶ Nurzat Kazakova, Cazgıç Akındardın Çıgarmaçılıgı: ‘Nur Moldo’, no. 2, *Ala Too Academic Studies*, Bişkek, 2016, s. 108.

¹³⁷ Abdıldacan Akmataliev, *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, C. IV, Bişkek, Poligrafbumresursı Basması, 2012, s. 298.

Moldo Kılıç bu eseriyle her insanın fani olduğunu ifade etmiştir¹³⁸. Zamancının *Zar Zaman* eseri toplam 1865 satırdan oluşmaktadır ve kendisiyle aynı dönemde yaşayan tarihçi Belek Soltonoev tarafından kayıt altına alınmıştır.¹³⁹

Moldo Kılıç'ın ilk şiiri olarak gösterilen *Kız Cigit (Kız Yiğit)*, Soltonoev tarafından Arman Kız olarak anılmaktadır. Araştırmacılar, şiirin sanatsal değerinin düşük olduğunu ve kafiyelenişinin başarısız olduğunu belirtmektedirler. Şair bu şiirde, kızların akıllarının ermeye başladıkları yaştan ergenlik çağına kadarki davranışlarını şiire dökmüş, bir kızın kendi rızası olmadan onun hayatı üzerinde anne-babasının tesiri olduğunu dile getirmiştir. Ona göre on beş, on yedi yaş arasındaki dönem her insan için tehlikeli zamanlardır. Çünkü bu dönemlerde hem kızlar hem erkekler coşan bir sel gibi hareket ederler. Bu yaşlardaki bir kişi yaşadığı önemli bir olaydan yahut önemsiz gibi gözüken herhangi bir olaydan dolayı intihara meyledebilir. Zamancı şair, bir gencin haddini bilip aklını başına almazsa, her türlü zorluğa katlanmasının kaçınılmaz olduğunu belirterek önceden onu uyarır. Ayrıca, bu dönemin hem kız hem erkek için ortak bir imtihan dönemi olduğunu söyler ve onların akıllarını kullanarak bu imtihanı nasıl geçebileceklerini gösterir.

Moldo Kılıç'ın eserlerinden biri olan *Kerme Too* gazeli, şairin görüş ufkunun genişliğini, evrenselliğini ve vatanseverlik duygusunu gösteren özel bir eserdir. *Cindi Suu (Deli Su)*, *Aldamçı (Yalancı)*, *Çüy Bayanı (ÇüyBeyanı)*,¹⁴⁰ *Kol Kazal (Kol Gazel)*, ve kuşlar âlemi hakkında yazdığı *Bürküttün Toyu (Kartal Ziyafeti)*, *Kanattuu (Kuşlar)* gibi şiir ve destanları da şairin eşsiz fikirlerini ve şiirinin karakteristik özelliklerini yansıttığı diğer eserleridir. Şair bu eserleriyle farklı kuş cinsleri üzerinden ekonomik eşitsizliği etkili bir şekilde göstermiştir.

¹³⁸ Âli İmran, 3/185; Enbiya, 21/35; Ankebut, 29/57.

¹³⁹ Omor Sooronov, *Moldo Kılıç*, (ed) Nazarkul İşekee, Bişkek, Turar yayınevi, 2017, s. 331.

¹⁴⁰ ÇüyKırgızistan'ın kuzey bölgesinde bir il'dir.

2.5. Nurmoldo Narkul uulu (1838-1920)

2.5.1. Hayatı

Nurmoldo Narkul uulu 1838 yılında şimdiki Kırgızistan'ın Celal-Abad şehri, Ala-Buka ilçesi, Koş-Terek köyünde doğmuştur. Ataları han ordularında ve bilim merkezlerinde İslam dinini araştıran ve halk arasında yayılmasını sağlayan okumuş şahsiyetlerdi. Kırgız şeceresi, Manas hakkında yazılı bilgi veren ilk kaynak olan *Mecmû 'u't-tevârih*'in yazarları İmam Sayafüddin Âksıkendi ve oğlu Nurmammed (bazı nüshalarında Nooruzmuhammet olarak da geçmekte), Nurmoldo'nun dedelerindendir.¹⁴¹

Daha önceki devirlerde hakkında pek çalışma olmayan şair Nurmoldo'nun hayatı ve eserleri ancak bağımsızlıktan sonra yavaş yavaş araştırılmaya başlanmıştır. İlk önce 1995 yılında Calal-Abad şehrinde şairin *Zamana (Zaman)* olarak bilinen derleme şiirleri basılmıştır. Ondan sonra (1997) *Moldo Kırgız Medresesindeki İrlar (Moldo Kırgız Medresesindeki Şiirler)* adlı ikinci kitabı Ala-Buka ilçesinde yayınlanmıştır. Halka sorarak şairin şeceresini, şiirlerini ve şairle ilgili tüm bilgileri toplamada büyük katkı sağlayan ise Kırgız gazeteci Kalmurat Rıskulov olmuştur.¹⁴²

Nurmoldo Narkul uulu âlim, şair, evliya, Zamancı olmasıyla ve ayrıca kerametleriyle iyi bilinmektedir. Onun ismi Kırgızlar'ın Arstanbek, Toktogul, Cenicok, Barpı, Eşmambet gibi meşhur şairlerinin adlarıyla yan yana zikredilmektedir. *Cenicok Menen Salamdaşuu (Cenicok ile Selamlaşma)* şiirinde ünlü şair Arstanbek Buylaş uulu, Nurmoldo hakkında şöyle demektedir:

Adigine Nurmoldo

Ayat sözü bir jorgo

Dagı bir toydo körgömün

Adigine¹⁴³ Nurmoldo

Ayet sözü bir hızlıdır¹⁴⁴

Başka düğünde görmüştüm

¹⁴¹ Abdıldacan Akmataliev, *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, C. IV, Bışkek, Poligrafbumresursı Basması, 2012, s. 198, 199: Sovetbek Baygaziev, *Nurmoldo XIX Kılımdın Tunguç Agartuuçusu Cana Daanışman Pedagogu*, Bışkek, Erkin Too yay, 2005, s. 3.

¹⁴² Sadık Alahan, *Beş Moldo: Moldo Niyaz, Nurmoldo, Moldo Kılıç, Aldaş Moldo, Moldo Bağış*, Bışkek, İrbis yay, 2004, s.31, 32: Bakıt Baymırzaev, "Nurmoldo Narkul uulu", *Camı Ala-Too Dergisi*, S. 6, Bışkek, Turar yay, 2012, ss. 127-159.

¹⁴³ Kırgız boylarından birinin adıdır.

¹⁴⁴ Nurmoldo hafız olduğu için de bu ifadeyi kullanıyor.

<i>Ataylap könülümdü bölgömün</i>	<i>Dikkatimi çekmişti</i>
<i>Moldolugu bar eken</i>	<i>İmamlığı var imiş</i>
<i>Nur betinen tögülgön</i>	<i>Işık yüzünden dökülen</i>
<i>Simbatı aşkan can eken</i>	<i>Yakışıklı kendisi</i>
<i>Şariyattan şar eken</i>	<i>Şeriattan bilgili</i>
<i>Söz öktömün ketirbes</i>	<i>Kelime mana kaybetmez</i>
<i>Süylögönü kurç eken</i>	<i>Konuşması keskinmiş</i>
<i>Paygambardın tarihın</i>	<i>Peygamberin tarihin</i>
<i>Balkıp ırdap turganda</i>	<i>İçten söylediği an</i>
<i>Kol cetpegen mülk eken</i>	<i>Ulaşılmaz mal imiş.¹⁴⁵</i>

Arstanbek “Ayet sözü hızlıdır” ve “Ulaşılmaz mal imiş” gibi satırlarla şairin değerini ifade etmiştir. Büyük şair ve Zamancı Arstanbek’in bu sözlerine layık olan Nurmoldo’nun zamanının büyük ustası olduğu kesindir.

Din adamlarının takibata uğratıldığı, Arap harfli yazıların yok edildiği, dini okulların kapatılıp İslam dininin aşağılanmaya çalışıldığı zamanlarda diğer şairlerin şiirleri yasaklandığı gibi Nurmoldo’nun şiirleri de yasaklanarak şairin adı reaksiyonerler arasında sayılmıştır. Hatta kendisinin okuma yazmayı öğrettiği ve eğitim verdiği öğrencisi Cenicok ile Nurmoldo, atışmada yenilen ve kelimeler bulamayan şairlik yeteneği zayıf birisi olarak gösterilmiştir. Nurmoldo ile atışmaya çıkan şairlerin hepsi dine karşı şiirler söyleyen gayri Müslimler olarak gösterilmiş ve onu yalnızca bu şekilde tanıtmak alışkanlık haline gelmiştir. Fakat Nurmoldo’nun öğrencisi gerçekten de gayrimüslim olduğunu kesin olarak ifade eden yazıları bizzat görmediğimiz halde ve ayrıca bunu kanıtlayabilecek yazılar veya o dönemdekikişilerin sözleri bulunmadığı halde yetişkin bir şahıs olan, onun şakirdi ve ünlü şair Cenicok’un kendisinden yaklaşık

¹⁴⁵ Kebekova B, *Arstanbek*, Bışkek, y.y, 1994, s. 67, 68: Abdıldacan Akmatalliev, *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, C. IV, Bışkek, Poligrafbumresursı Basması, 2012, s. 96.

yirmi beş yaş büyük üstadı Nurmoldo hakkında şu sözleri söylemesi pek de inanılır gözükmemektedir:

Barsan orun ken beken

Gidersen yer geniş miymiş?

Perişteler başkargan

Melekler hüküm eden

Beyiş degen cayınar?

Cennet dediğin yer?

Capırandap ırdaysın

Sevinerek söylüyorsun

Tozok menen beyiştin

Cehennem ile Cennetin

Kolunda okşop açkıçı

Elinde gibi anahtarı

Anık özün okşoysun

Sanki sensin

A düynönün carçısı

Öbür dünya tellalı

Bilip turup çın süylö

Öğrenerek doğruyu söyle

Beyiş – mına bul düynö

Cennetburada, bu dünya.¹⁴⁶

Bunun Cenicok öldükten, yani 1918'den sonra komünizm ideolojisi zirveye çıktığı yıllarda ortaya konan bir söylenti olduğunu hatırlatmak gerek. Yukarıdaki Nurmoldo ile Cenicok'un atışma şiiri Ekim devriminden yarım yüzyıl öncesinde gerçekleşmiştir. Yani bu atışma Cenicok'un şair olarak halk arasında yeni tanınmaya başladığı şiirleri içerisinde. Bu nedenle geçmişteki Kırgız sanat adamlarının eserlerinden söz edildiğinde, bu eserleri dile getiren, onları toplayan ve sonunda baskısını yapan kişilere tamamen güvenerek konuşmak bilim için doğruyu ortaya koyma noktasında eksiklikler ortaya çıkarabilir. Hayatı ile eserleri doğrudan şairlerin dilinden yazılmadığı müddetçe bazı şiirlerde Kedeykan'ın¹⁴⁷ yerine Cezit'in (Yazid), bülbülün yerine eşeğin çıkması şaşırtıcı olmamalıdır.

Demek ki Nurmoldo hakkında konuşurken veya son zamanlarda basılmış eserlerini okurken Sovyetler dönemindeki değerlendirme, düşünce ve varılan sonuçları

¹⁴⁶ Cenicok Ötökö uulu, *Irlar*, haz. Asanbay Jusupbekov, Frunze, Kırgızistan yay, 1982, s. 61: Abdıldacan Akmatalliev, *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, C. IV, Bişkek, Poligrafbumresursı Basması, 2012, s. 196.

¹⁴⁷ Kırgızların "Kedeykan" destanındaki başkahraman adıdır.

sorgulamak ve eleştirel bakış açısıyla okumak daha doğru olacaktır. Nurmoldo’yu büyük demokrat şair Toktogul Satılğanov ise şiirinde şöyle anlatır:

<i>Ot bolup çıkkın caşınan</i>	<i>Ateş gibi genç çağından</i>
<i>Ottoy küygön başınan</i>	<i>Alevlenmiş başından</i>
<i>Kaşmirdi aytsa tört künü</i>	<i>Kaşmiri dört gün söylese</i>
<i>Körgön kişi caşıgan</i>	<i>Gören insan hisslenen</i>
<i>Acını ırdap altı kün</i>	<i>Hacılığı söyleyip altı gün</i>
<i>Ansayın sözü taşıgan</i>	<i>Kelimeleri daha artan</i>
<i>Közdöründö otu bar</i>	<i>Gözlerinde ateş var</i>
<i>Koldorunda çoğu bar</i>	<i>Ellerinde kıvılcım</i>
<i>Ustatıbiz Nurmoldo</i>	<i>Üstadımız Nurmoldo</i>
<i>Ulamada coğu bar</i>	<i>Âlimlerin büyüğü.¹⁴⁸</i>

Toktogul’un Nurmoldo’yu olumlar şekilde tasvir etmesinin yanında Cenicok’un onu üstadı olarak gösterdiği ve okuma-yazmayı öğreten hocası olduğunu belirttiği şu satırlarını da zihinde bulundurmakta fayda vardır:

<i>Paygambar möörün körsötkön</i>	<i>Peygamber mührün gösteren</i>
<i>Karmatıp kalem on kolgo</i>	<i>Tutturup kalem ellere</i>
<i>İlimiy colgo cetelep</i>	<i>İlimi yola getiren</i>
<i>Tay taylaktan Nurmoldo</i>	<i>Adım attıran Nurmoldo.¹⁴⁹</i>

Bu konu hakkında halk edebiyatı eserlerini toplayan, dolayısıyla Nurmoldo Narkul uul’nun eserlerini de derleyip kitap haline getiren Kalmurat Riskulov, “*Nurmoldo Narkul uulunun Tarcımalınan*” (“*Nurmoldo Narkul uulu’nun Hayatınan*”)

¹⁴⁸ Nurmoldo Narkul uulu, *Zamana*, haz. Kalmurat Riskulov, Calal-Abad, y.y., 1995, s. 5.

¹⁴⁹ Abdıldacan Akmatalliev, *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, C. IV, Bışkek, Poligrafbumresursı Basması, 2012, s.198.

adlı makalesinde şöyle demektedir: “Dedeleri hayatlarını Aksikent şehrinde geçiren Saypidin Hoca efendi Abbas Aksikentiy, onun oğlu Nooruz ve Muhammed Aksikentiy, Fars olmayı benimseyen Kırgızların, Bağış boyundan Çike-Bağış (Çiykikil-Bağış) soyundan Çuyçaar (Çıçar) ailesindendir. Büyük dedesi ya bu “çıçar” (sıçar) adından utanarak ya da savaş sırasında kimsesiz kalıp yolunu kaybederek Fars tarafında kalmış olabilir. Fakat daha sonra soyunu araştırarak ana toprakları olan Aksikent’e¹⁵⁰ taşınmıştır. Orada az zaman içerisinde maddi durumunu iyileştirerek “damılla” (büyük molla) unvanını alan dedesi *Mecmû‘u’t-tevârîh* adlı büyük eserini yazdığı dönemde de bu isimi kullanmaya devam etmiştir. Nurmoldo’nun dedeleri Aksikent şehri şiddetli bir depreme uğradıktan (1620) sonra Namekent (Nemangan) şehrine taşınırlar. Dedesi Kırgız halkını bulduğuna sevinerek ilk çocuğuna Kırgızbay adını verir. Kırgızbay Aksikentiy akıllı ve edep ehli olarak yetişir ve ata toprakları olan Çanaç Minçaşar’dan çam ağaçlarından kereste hazırlatarak bunları at, deve ve öküzlerle getirip Nemangan şehrine büyük bir medrese inşa ettirir. Kırgızbay büyük imam olduğu için medreseye de İmam Kırgız medresesi adı verilmiştir. Nemangan’daki Kırgız-Kıpçak bilginlerinin yardımıyla 1912 yılında tuğla malzemeden önceki yaptırdığı iki kat medresenin aynısını yaptırır. Bu medrese de İmam Kırgız medresesi olarak adlandırılmış ve bugüne kadar ulaşmıştır.”¹⁵¹ Kalmurat Rıskulov bu ifadelerinden sonra Nurmoldo’nun İmam Kırgız’a kadarki soyunu şu şekilde sayar: “Nurmoldo’nun babası Narkul, onun babası Moldo Temir, onun babası Karakıçkaç, onun babası Atıcok, onun babası da İmam Kırısız’dır.”¹⁵²

Nurmoldo dokuz yaşından itibaren Koş-Terek köyündeki mescitte eğitim görür. Nurmoldo’yu okutan imam onun zeki ve okumaya istekli olduğunu fark ederek iki yıllık eğitimden sonra onu Nemangan’daki İmam Kırgız medresesine gönderir. Oradaki imamlar Nurmoldo’yu imtihana tabi tuttuktan sonra öğrenci olarak kabul ederler. Eğitim sürecinde kendisi öğrenci olduğu halde kendinden küçüklerin derslerine girerek öğretmenlik de yapmıştır. Nemangan’daki eğitiminden sonra Keşmir şehrinde eğitimine devam eden Nurmoldo orada beş sene ilim tahsil ettikten sonra Mekke’ye gider ve hacı

¹⁵⁰ Şu anda Kırgızistan’ın güney bölgesinde kalan bir ilçedir (Aksı).

¹⁵¹ Nurmoldo Narkul uulu, *Moldo Kırgız Medresesindegi İrlar*, haz. Kalmurat Rıskulov, Ala Buka Rayonduk Basması, 1997, s. 86.

¹⁵² Abdıldacan Akmatalliev, *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, C. IV, Bişkek, Poligrafbumresursı Basması, 2012, s.199.

olarak döner. Nurmoldo'nun velî bir kimse olması hakkında (şair Altımış Munduzbayev'in söylediğine göre) Barpı şöyle demektedir:

Catkırıp cüzdüy beytaptı

Yatırıp yüz hastayı

Alakan şiltep bir çaptı

Eline elin vurunca

Tura keldi barısı

Hepsi ayağa bir kalktı

Körsötköndöy bolup göykaptı

*Göstermiş gibi göykapı*¹⁵³

Oluya akın Nurmoldo

Evliya şair Nurmoldo

On meçit kurup zer taptı

*On mescit yapıp altın
buldu.*¹⁵⁴

Birkaç dil bilen Nurmoldo hakkında öğrencisi Nazarmat Cayloobay Uulu şöyle demektedir: “Hocamız Nurmoldo, Farsça yazılan *Mecmû‘u’t-tevârih* isimli eseri bize hem okutuyor hem de onu açıklayıp güzel bir üslupla anlatıyordu.”¹⁵⁵

Yine talebesi 1971’de hatıratını yazdırırken hocası hakkında şunları da ifade etmektedir: “Kıymetli evliya, şair ve müderris Nurakem¹⁵⁶ Pişpek, Taşkent ve Aşkabat gibi büyük şehirlerde Kırgızca şiir söylerdi. Kırgızca’yı çok fazla bilmeyen insanların bulunduğu Düşembi, Semarkand, Buhara, Kazan, Kırım, Urumçi ve İstanbul taraflarında dahi Kırgızca şiir okumuştur. Ortak Türkî dilleri anlamayan Keşmir, Mekke-Medine ve diğer kutsal beldelerdeki insanlara Arapça olarak şiirler söyler idi.”¹⁵⁷ Demek ki Nurmoldo Farsça ve Arapça dillerini şiir yazıp söyleyebilecek kadar iyi derecede bilmektedir fakat söylemiş olduğu Arapça şiirlerin el yazmasının bugün elimizde bulunmaması bu iddiamızı ispat etmemize imkân vermemektedir.

¹⁵³ Bilgilere göre Göykap ya da Köykap isimi eski zamanlarda, yakın ve Orta Doğu ülkelerinde malum olan tarihî Kaf dağının adından türetilmiştir. İran ve Arap mitolojisine göre Kaf insanoğlunun hiçbir şekilde üzerinden geçemeyecek dağlık ülke anlamına gelmektedir. Demek ki göykap, büyük dağlı yer anlamına gelir ve aynı zamanda Köykap, Kırgızistan’da (Tanrı Dağın’da) yer alan bir dağın da ismidir. Kerimbaev Ö, <http://suzak-r.turmush.kg/news:277157> (28.01.2018).

¹⁵⁴ Nurmoldo Narkul uulu, *Zamana*, haz. Kalmurat Rıskulov, Calal-Abad, 1995, s. 5.

¹⁵⁵ Sovetbek Baygaziev, *Nurmoldo XIX Kılımdın Tunguç Agartuuçusu Cana Daanışman Pedagogu*, Bışkek, Erkin Too yay, 2005, s. 12.

¹⁵⁶ Nurmoldo üstadım!.

¹⁵⁷ Baygaziev, a.g.e., s. 13.

Nurmoldo, dünya tarihine, din ilimlerine, felsefeye ve edebiyata üst seviyede vakıf olduğundan ve muhtelif sahalardaki kitapları okuduğundan bunları şiir haline getirerek halka okumuş; onları bilgili ve ahlaklı olmaya teşvik etmiştir. Nurmoldo halkına şöyle tavsiyelerde bulunmuştur:

Anığın okup kitepten,

Hakikati okuyup kitaptan

Aytpay koysok ayıptır,

Söylemezsek ayıp olacak

Kızık kitep can şerik ,

(İlginç) kitap gönül aydınlatıcıdır

Kurcununa salıp cür

*Hep torban da (seninle) beraber
olsun.¹⁵⁸*

Nurmoldo medresede yeni usulle ders verirken öğrencilerine mutlaka bilmece söyler ve onu çözmelerini istemiş. Bundan maksat öğrencileri derste canlı tutmak ve her türlü düşünebilmeye sevk etmektir. Neticede Nurmoldo maksadına da ulaşıyordu. Onun en yakın öğrencilerinden Tokmoldo derslerinde söylenilen 70 civarındaki bilmeceyi (40-50 sene sonra dahi) edebiyat araştırmacılarına ezberden kaydettirmiştir.¹⁵⁹ Söz gelimi bulmacalarından örnek olarak:

Kuyruğu var ama konmaz.

Kanadı var ama uçmaz.

Ayağı yok ama sürünmez. Bu nedir?

(el-cevab: Balık).

Nurmoldo sadece temel bilimlerle yetinmeyip yarının aydınlatıcısı olabilmek adına her türlü ilim ile alâkadar olunması gerektiğini çok iyi anlamıştır ve onun peşinden gitmeye gayret göstermiştir:

Zaman caman degenge,

Zaman kötü demeye

Zarlap kaygı cegenge

Ah çektikleri üzüntülere

Tabış kerek bir ayla

Bulmak gerekir bir çare.¹⁶⁰

¹⁵⁸ Sovetbek Baygaziev, a.g.e., s. 15.

¹⁵⁹ Sovetbek Baygaziev, a.g.e., s. 21.

¹⁶⁰ Sovetbek Baygaziev, a.g.e., s. 18.

Nurmoldo'nun hacdan döndükten sonraki hayatı kendi topraklarında geçer. 1920 yılında 82 yaşında doğduğu yer Koş-Terek köyünde vefat eder. Mezarı oradaki eski mezarlıkta bulunmaktadır.¹⁶¹

2.5.2. Eserleri

Şairlik yeteneği çocukluğundan belli olmaya başlayan Nurmoldo Narkul uulu'nun el yazma eserlerinin henüz hiçbirisi günümüze ulaşmamıştır. Okuma-yazma bildiği halde kendi el yazmaları bulunmamaktadır. Eserlerinden yalnızca *Nurmoldo Menen Cenicok Aytısuusu* (Nurmoldo'nun Cenicok ile Şiir Atışması) ve *Barpı Menen Nurmoldo Aytısuusu* (Barpı'nın Nurmoldo ile Şiir Atışması) şiirleri halk hafızasında kalmış ve yayımlanmıştır. Bunlar da sadece atışma şiirlerinin parçalarıdır. El yazmalar arşivinde ise bir tek *Pende (Kul)* adlı 136 satırlık şiiri bulunmaktadır.¹⁶² İlk Önce şairin şiirlerin 1928 yılında Saparbay Sooronbay uulu yazıya geçirmiştir. Aynı şiiri 1972 yılında Cunusov Botobay'dan halk bilimci Zulpuyev Mamatcan tamamlayarak yazıya dökmüştür.¹⁶³ Eser hâlihazırda Kırgız Millî İlimler Akademisi'nin El Yazma Bölümü'nde no. 604'da kayıtlıdır. Nurmoldo'ya ait olduğu söylenen diğer şiirler konusunda yukarıda geçen ve ona ait olduğu kesinleşmiş şiirlerle mukayese ederek bir fikir ortaya koymak mümkündür.

Nurmoldo'nun eserlerinin halk arasından toplanmasında halk bilimci Kalmurat Rıskulov'un büyük emeği geçmiştir. Kalmurat Rıskulov *Zamana* (1995) ve *Moldo Kırgız Medresesindegi Irlar* (1997) adlı kitapları yayımlayıp 22 bölümden oluşan derlemesini yayıma hazırlamıştır. Fakat bu kitapta toplanan şiirlerin hangilerinin Nurmoldo'ya ait olduğunu ve hangilerinin söyleyenler tarafından eklendiğini, ancak metinler üzerinde dikkatle çalışma yaptıktan sonra söylemek mümkündür. Şu an için doğru olan ise sadece elimizde bulunan metinler üzerinde çalışmalar yapılmaktadır.

Pende adlı şiirinin konusu yaşam ve ölüm hakkındaki geleneksel şiirlerden çok da farklılık göstermediği halde bu şiir, anlamı öne çıkarma, söz sanatlarını kullanma ve mısraları kendi aralarında belirli bir ritimle bağlama açısından başarılıdır:

¹⁶¹ Abdıldacan Akmataliev, *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, C. IV, Bişkek, Poligrafbumresursı Basması, 2012, s. 200.

¹⁶² Kırgız Millî İlimler Akademisi'nin El Yazma Bölümü'nde no. 61'de kayıtlıdır.

¹⁶³ Batma Kebekova, *Kırgız El İrçılarının Tarihinin Oçerkteri: Nurmoldo Narkul uulu (1838-1920)*, Bişkek, Turar Basmakanası, 2009, s.376.

Kaza Cetip, kün bütsö,

Ölüm gelip gün biterse

Ötöbüz bir kün calgandan.

*Gideriz bir gün yalandan*¹⁶⁴

Bu gibi anlamlar içeren mısralarla başlayarak ilk Âdem ve aynı zamanda ilk peygamber Hz. Âdem'i ve zevcesi Havva Ana'yı sonra da Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. İsmail, Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Muhammed Mustafa peygamberi zikrettikten sonra, Hulefâ-i Râşidîn'i (Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali) ve bunlardan sonraki pek çokâlimizikretmiş ve bunların da bu dünyadan ayrıldıklarını şiirinde dile getirmiştir:

Bul calgançı düynödö

Bu yalancı dünyada

Ölböyt emes, ölobüz

Ölmeyecek değil, ölüyoruz

Akırlı başka bir nokto

*Sonunda başa bir başlık*¹⁶⁵

Pendelikke könöbüz

*İnsanlığa alışırız*¹⁶⁶

Mısralarıyla ölümün bir gün herkesin başına geleceğini ve ölüme hazırlanmak gerektiğini, diğer birdeyişle insanın vazifelerini yerine getirmesi ve ahlaklı olması gerektiğini dile getirir. Ölüm karşısında dünya kadar iktidarın, göklere uzanan hazinenin hiçbir değeri olmadığını söyler. Kırgızlardaki “Başkası yalan, ölüm gerçektir” atasözündeki manayı şiirinde işleyerek “Fazla atmaz insanoğlu, çay ile içen şekerin” diye sonuçlandırır. Şiirde insanlık için yapılan iyilikler dışında iktidar ve hazine gibi dünyevi hiçbir şeyin kalıcı olmadığı vurgulanmaktadır. *Pende* şiiri insanoğlunun bu dünyadan ayrılana kadar yapacağı işleri derin düşüncelerle dolu satırlarla dile getirmiştir:

Kutulup ketet kuuganın

Özgür olur arkasından düştüğün

'Kubatım' deyt tuuganın

“Kuvvetim” der akrabam

Bezildep ıylayt alğanın

Hıçkırarak ağlar eşin

¹⁶⁴ Abdıldacan Akmataliev, *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, C. IV, Bişkek, Poligrafbumresursı Basması, 2012, s. 201.

¹⁶⁵ Kelimenin ilk anlamı at donatındaki at başlığıdır

¹⁶⁶ Akmataliev, *a.g.e.*, s. 201.

“Mederim!” deyt baldarın

Tesellim der çocukların

Celpinip ıylayt alğanın

Ağlar eşin

Cetim bolot baldarın

Öksüz kalır çocukların

Zaarkanıp ıylayt alğanın

Hıçkırarak ağlar eşin

Sagır bolot baldarın

Kimsesiz kalır çocukların.¹⁶⁷

Nurmoldo bu şiirinde, insanın öldükten sonra dünyadayken yapmakta olduğu işleri, elde ettiği mal-mülk, ailesi, dost ve akrabaları, kısaca her şeyinin kalacağını, hem estetik hem de yalın bir dille söylemiştir. Şiirdeki “Kurtulur arkasından düştüğün” satırı, ömrün bir gün sona ereceğini derinden düşünebilen her insan için kalp titreticidir. Dünyada yapıp ettikleri üzerinde düşünebilen insan bu sözler karşısında insanlarla olan ilişkisini bir daha gözden geçirir. Bu satır derin manalar içeren bir düşüncenin sonucudur.

Bul calğançı şum düynö

“Bu yalancı dünya

Kimge bapaa kılğansın?

Kime iyilik yapmıştın?”

Balapan uça şak kalat

“Kuşlar uçar dal kalır

Bizden murun – ilgeri

Bizden önce – geçmişte

Paygambar ötkön, kim kalat?

Peygamber gitti, kim kalır?”

Bulbul sayrap kökkö uçkan

“Bülbül ötüp yükselen

Muruntan Şeytan – bul duşman

Baştan Şeytan – bu düşman”

Pendelikti bilebiz

“İnsanlıkta biliriz

Kaza cetip, kün bütsö

Ölüm gelip, gün bitse

Karangı körgö kirebiz

Karanlık mezara gireriz”.¹⁶⁸

¹⁶⁷ Akmatalliev, a.g.e., s. 202.

¹⁶⁸ Akmatalliev, a.g.e., s. 202.

Şair şiirini, konuyu bütünüyle ele alan bu mısralarla sonlandırır. Yaşamakta olduğumuz dünyanın geçici olduğunu ve burada insanoğlunu her zaman yolundan şaşırtmaya çalışan şeytanın sonsuza dek insana düşman olduğunu dile getirerek peygamberin bile hayatta kalmadığı bu dünyadan bir gün bizim de gideceğimizi söyler.¹⁶⁹ Bu yüzden insanları yaşamlarına dikkat ederek insaflı olmaya çağırır.

Nurmoldo'nun Sovyetler döneminden itibaren yer alan eserlerinin arasında metni üzerinde çalışılabilecek olan eser “ Nurmoldo Menen Cenicok (Nurmoldo ile Cenicok)” adlı atışma şiiridir. Bunun dışındakiler ise beş on satırı geçmeyen pasajlar veya basit anılardır. Adı geçen şiir, Nurmoldo'yu iyi tanımayan, Aksı bölgesi¹⁷⁰ halkının hayatını, genel karakterini ve din hakkındaki düşüncelerini iyi bilmeyen Abdı Baysalbaev tarafından 24 Temmuz 1971'de yazıya geçirilmiştir. Bu şiirde komünist ideolojinin zirveye ulaştığı 1960-1970'li yıllara ait olan, “bu dünyadan sonra cehennem var” diyenlere karşı “Kendin daha ölmediysen, Nereden bilirsin onları” (cehennemi kastetmektedir) şeklinde cevap veren; din adamlarını, özellikle de sarıklı Müslümanları aşağılama ve azarlama çabasında bulunan “Peygamberden kalmış mı? Başındaki elecek”,¹⁷¹ “Erkek takmaz bizlerde sahibi bunun gelinler” gibi satırlar bulunmaktadır.¹⁷² Bu satırların 1918'de vefat eden Cenicok'a ait olduğu söylenmektedir.

Araştırmacı Abdıldacan Akmatalliev bu konuyla ilgili şu şekilde değerlendirmede bulunmuştur: “Ömrünün yetişkinlik çağlarından itibaren dine büyük bir saygı gösteren ve dinî kurallara uyarak yaşayan Aksı halkı içinde yaşayan Cenicok Ötö Kökö uulu'na sarık için “erkek takmaz bizlerde sahibi bunun gelinler” sözlerini söyletmede apaçık siyasetin etkisi olduğu görülmektedir. Bu şiiri yazıya geçiren Baysalbaev, Cenicok'un Talas'ta¹⁷³ doğduğunu düşünerek kendi görüşleriyle bu satırları eklemiş olabilir. Şiiri Baysalbaev'den alanlar, kitabı hazırlayanlar ve editörlüğünü yapanların da bu meseleye dikkatle yaklaşmadıkları moral bozucu bir durumdur”.¹⁷⁴

¹⁶⁹ Zümer, 39/30.

¹⁷⁰ Kırgızistan'ın güneyinde bulunmaktadır.

¹⁷¹ Kırgız kadınlarının yöresel baş giysidir. Kafaya uzun kumaştan sararak yapılır.

¹⁷² Akmatalliev, *a.g.e.*, s. 203.

¹⁷³ Kırgızistan'ın kuzey batısında bulunmaktadır.

¹⁷⁴ Akmatalliev, *a.g.e.*, s. 203.

Şiirin sözlerinden bu atışmanın komünizm tarafından dine karşı yapılan olumsuz söylemler olduğu anlaşılmaktadır. Yukarıdaki satırların bu şiire sonradan eklendiğinin kanıtı olarak şu mısralar da gösterilebilir:

Bilim berip ceti kıl

Bilim verdin yedi tür

Okuttunuz eki cıl

Ders verdin iki sene

Alippeni üyrötüp

Elifba'yı öğrettin

Arapçanı süylötüp

Arapçayı konuşturup

Kat cazdırıp kördünüz

*Mektup yazmayı da öğrettin.*¹⁷⁵

Muhtevasından bahsedilecek olursa eser, Nurmoldo'nun dinin anlamına, ölümün hakikatine, ölümden sonra cennet ve cehennemin varlığına değindiği, bu dünyada insan topluluğuna zarar verecek işler yapan imansızların öbür dünyada cehennem ateşine girip acı çeceklerini belirttiği ve onları “insan” vasfını temiz tutmaya çağırdığı 55 satırdan oluşan bir şiirle başlar. Bu kısım herhangi bir şair adına değil genel söylenmiştir. Bu durumda da ya A. Baysalbaev'in sözlerinden ya da yazan kişiden kaynaklı olarak, Cenicok doğrudan Nurmoldo'ya yukarıda geçen tarzdaki şiirler söyleyip onun sözlerini aşağılar, Allah'ı ve Nurmoldo'yu sert sözlerle eleştirerek şiirin anlamını hiçesayar. Atışma bu şekilde sonlanır ve “Böylece Cenicok sözün bitirdiğinde Nurmoldo cevap bulamayıp yenilmiştir”¹⁷⁶ cümlesiyle biter.

Nihayetinde bu atışmanın eksik olduğu anlaşılmaktadır. Atışmanın nerede, ne zaman ve hangi amaçla söylendiği hakkında tarihi bilgiler de mevcut değildir. Bu şiirde Nurmoldo'nun ifadeleri daha çok eğitici ve didaktik içeriklidir. Bunun yanında Cenicok'un kaba ifadeleri ise atışmanın genel söylemine aykırı şekilde bulunmaktadır. Kendisine okuma-yazma öğreten, namaz kıldıran hocasına karşı “Sinirlerim bozuldu” gibi sözlerin Cenicok tarafından sarfedilmesi kesinlikle mümkün değildir.

¹⁷⁵ Sovetbek Baygaziev, *Nurmoldo XIX Kılımdın Tungaç Agartuuçusu Cana Daanışman Pedagogu*, Bişkek, Erkin Too yay, 2005, s. 43.

¹⁷⁶ Cenicok Ötö Kökö uulu, *Irlar*, haz, Asanbay Jusupbekov, Frunze, Kırgızstan Mamleketi Basması, 1982, s. 63.

Nurmoldo'nun 1991'e kadar söz ettiğimiz iki atışma şiirinin parçalarıyer almıştır. Kırgız Bilimler Akademisi'nin El Yazmalar Bölümü'nde de yukarıdazikri geçen *Pende (Kul)* adlı şiirinden başka bir eseri bulunmamaktadır. Onun ilk kitabı Kalmurat Riskulov tarafından 1995'de yayımlanmıştır. Bu kitap, gazeteci Kamçıbek Kambarbekov *Nurmoldo (1838-1920)* giriş sözünü yazmıştır. Kitap, *Zamana* başlığıyla 1995 yılında Celal-Abad'da 1000 nüsha olarak basılmıştır.¹⁷⁷

Kitapta, gerek Nurmoldo'ya ait olan gerekse Nurmoldo hakkında olan *Zamandaştarı Nurmoldonu Sıpattaganı* (*Zamandaşları Nurmoldo'yu Tanıtması*), *Nurmoldo Zamandaşların Münözdögönü* (*Nurmoldo Zamandaşlarını Tanıtması*), *Zamana* (*Zaman*), *Bolboso* (*Olmazsa*), *Oylonçu* (*Düşün*), *Nasip Buyruk* (*Nasip Kısmet*), *Bir Allah* (*Bir Allah*), *Ömür Cana Ölüm* (*Ömür ve Ölüm*)¹⁷⁸ *Adam Ata* (*Âdem Baba*) adlı şiirlerin yanında ve *Nurmoldo Tuuraluu İkayalar* (*Nurmoldo Hakkında Hikâyeler*) başlığı altında, onun veli bir kimse olduğunu yansıtan *Barik Akça* (*Barik-Akçe*), *Duduktun Süylöp İyişi* (*Dilsizin Konuşuvermesi*), *Azizdin Aalamdı Körüşü* (*Azizin Âlemi Görmesi*), *Şaldın Cügürüp Ketiş* (*Engellinin Yürüyüşü*), *Eşek Bolgon Eşmat* (*Eşek Olan Eşmat*), *Basmaçılar Cıgaçın Apkelgen Meşit* (*Hırsızlar Ahşabını Getiren Mescit*) isimli küçük nazım ve nesir şeklindeki hikâyeler bir araya getirilmiştir.¹⁷⁹

Barik-Akçe'de şu hikâye geçmektedir: Bir gün Nurmoldo Kasan pazarına gitmiş. Orada arkadaşlarına rastlamış ve onlar da “bize erik al, paramızı unutmuşuz” diye şaka yapmışlar. Rivayete göre yanında parası olmayan Nurmoldo'nun kerametiyle o eriğin yaprağı paraya dönüşmüş ve Nurmoldo arkadaşlarına bir kova dolusu erik almıştır.¹⁸⁰ “Dilsizin Konuşuvermesi” hikâyesinde ise Nurmoldo'nun keramet göstererek pazarda bir dilsizi konuşturduğu, “Azizin Âlemi Görmesi”nde ise gözü kör olmuş birisinin yeniden görmesini sağladığı, “Engellinin Yürüyüşü” adlı hikâyede ise ayakları yürümeyen adamın Nurmoldo'nun yardımıyla yürüdüğü söylenir.

“Eşek olan Eşmat” ise Nurmoldo'nun çocukluğundan beri arkadaşı olan Eşmat'ı eşeğe dönüştürdüğü şeklinde anlatılan menkıbe tarzında bir hikâyedir. Rivayete göre

¹⁷⁷ Abdıldacan Akmatalliev, *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, C. IV, Bişkek, Poligrafbumresursı Basması, 2012, s. 200, 204.

¹⁷⁸ “Pende/Kul” isimli eserini bu şekilde adlandırmışlar.

¹⁷⁹ Akmatalliev, a.g.e., s. 204, 205.

¹⁸⁰ Akmatalliev, a.g.e., s. 205.

Nurmoldo ile Eşmat çocukluklarından beri arkadaşlardır. Bir gün Eşmat çocukluğundaki gibi şaka yaparak Nurmoldo'yu bozacı evine girmesi için zorlar ve eğer girmezse dostluğundan vazgeçeceğini söyler. Nurmoldo söylenen yere girmez ve nihayetinde şaka kavgaya dönüşür. Eşmat ağır biçimde küfreder. Buna bozulan Nurmoldo güler ve elleriyle bir hareket yaparak Eşmat'ı eşeğe dönüştürür. Ertesi gün Eşmat'ın abisi Camankul, Nurmoldo'ya yalvararak gelir. Koyun keser, çeşitli pahalı hediyeler ve kendisine ait özel binek atını verir ve kardeşi adına özür diler. Nurmoldo “Babamın arkadaşınız, sizin için affettim” der ve Eşmat'ı eski haline dönüştürür. O günden sonra Eşmat'ın mensubu olduğu on altı aileden oluşan Togunay boyunun utancından oralardan taşındığı menkıbe şeklinde anlatıla gelir.

Yukarıda da bahsettiğimiz Nurmoldo'nun Kalmurat Rıskulov tarafından 1997'de yayımlanmış bir diğer kitabı *Moldo Kırgız Medresesindeki İrlar (Moldo Kırgız Medresesindeki Şiirler)* adını taşımaktadır. Kitap Ala-Buka ilçesi'nin basımevinden 1000 adet yayımlanmıştır. Burada da Nurmoldo Narkul uulu'nun hayatı ve ailesi hakkında bilgiler bulunmaktadır. Fakat eser, içinde bulunan şiirlerin kim tarafından söylendiği ve yazıldığı hakkında bilgi içermemektedir. Kitabın yazarı kısmına Kalmurat Rıskulov “derleyen” olarak yazılmıştır. Kitabın içeriğini incelemeyen bir kimse kitabın Kalmurat Rıskulov'a ait olduğunu rahatça düşünebilirler. Bir kitapta yayım işinde emeği geçen herkesin adının geçmesi güzel bir şeydir, fakat Nurmoldo'ya ait olup olmadığı konusunda kanıt yerine geçecek bu şiirin nerede, ne zaman ve kim tarafından söylendiği ve yazıya geçirildiği hakkındaki bilgilerin bulunmaması çalışmaya büyük bir sıkıntı ve eksiklik getirmektedir.

Kitaptaki *Naadan Menen Paygambar (Nankör ile Peygamber)* adlı manzumede ise puta tapınan zengin bir yaşlı kadının hikâyesi anlatılır. Hikâyeye göre yaşlı kadın yoldan geçen Hz. Muhammed'in başına her gün bulaşgın suyunu döker ve onunla dalga geçermiş, Hz. Peygamber de sabırla hiçbir şey demezmiş. Bir gün bulaşık suyu dökülmediğinde kadının başına bir iş geldiğini düşünen Hz. Peygamber onun evine gider. Kadının hastalanıp yataktan kalkamadığını görür. Yaşlı kadın evinde tek başınadır ve bir yudum su verecek kimsesi de yoktur. O serada Hz. Peygamber (Allah'a dua) eder, kadını tedavi eder ve iyileştirir. Önceden nefret eden ve hep azarlama halinde bulunan bu kadın iyileştikten sonra Hz. Muhammed'in mucizelerini, faziletini her

zaman herkese anlatmaya başlar.¹⁸¹ Bu şiir malum olduğu üzere Hz. Muhammed'in hayatı kıssa'sından alıntılardan oluşmaktadır.

Zikrettiğimiz *Moldo Kırgız Medresesindeki İrlar* adlı eserde, esere ismini veren şiirin dışında tarihî bir şahsiyet hakkında yazılan *Kalktın Kanı Kutkazbayt Seni, Kanat Han (Halkın Kanı Kurtarmaz Seni Kanat Han)*, şairin fikrî mütalaalarından oluşan *Nurmoldonun Nuskooloru (Nurmoldo'nun Şiirleri)*, *Nurmoldo Kaşmirden, Acıdan Kelgende Alimbek Datkanın Medresesinde Kıpçak Ulamaları Menen Uçuraşkanı (Nurmoldo'nun Keşmir'den ve Hacıdan Geldiğinde Alimbek Datka'nın¹⁸² Medresesinde Kıpçak Âlimleri ile Selamlaşması)*, *Zamana: Nurmoldo, Nurbay Ayıtışı (Zaman: Nurmoldo, Nurbay Atışması)*, *Ölönçülör Taşkenddegi Toydo (Ölönçülör¹⁸³ Taşkend'deki Düğünde)* ve *Ölönçülördün Ötürük Ayıtışı (Ölönçülerin Yalan Atışması)* isimli şiirler bulunmaktadır. Bunların son dördüyle esere ismini veren *Moldo Kırgız Medresesindeki İr (Moldo Kırgız Medresesindeki Şiir)* başlıklı şiir atışma tarzındaki şiirlerdir. Diğerleri ise öğretici amaçla yazılmış şiirlerdir. Bu şiirlerin çoğunluğunda Rus taraflarına karşı çıkmamayı tavsiye eden ve Ekim Devrinden sonra ortaya konulan düşünce ve çağrılar yer almaktadır. Bu ise Nurmoldo'nun yapabileceği bir şey değildir. Nitekim onun kendinden on beş yaş büyük Zamancıların ileri gelenlerinden Moldo Niyaz'a:

Mol cazganın – kanatın

Çok yazman senin – kanatın

Moldo Niyaz sanatın

Moldo Niyaz sanatın

Maanidi maga “Digarin”

Bana “Digarin” Hoşuma gitti

Maktadım munu cigarım

Övdüm bunu kardeşim

Oşentse da oruska

Öyleyse de Ruslar'a

Asılbagın boluşka

Dokunmayın beylere

Aydalıp kokus Sibirge

Sürülüp bir gün Sibirya'ya

¹⁸¹ Akmatalliev, a.g.e., s. 206.

¹⁸² Geçmişte Kırgız devlet adamları taşıyan unvan

¹⁸³ “Ölönçülör” Kırgız ve Kazak halk edebiyatındaki şiir türü olan, konuyu daha da abartıp yalan dolanıyla söyleyen şairlere denir ve söylenilen şiire de “ölön şiiri” denilir.

Aylındın köönün oorutpa

Köyündün gönün kırma

Uşar uzak çaşagin

Uşar uzak yaşa

Ubak keler tooruşka

Zaman gelir sıkmaya

Naalıganın bepayda

Şikâyetin faydasız

Nakıl aytsak – bu payda

Nasihat söylersek-bu faydadır

“Zaman caman degenge

“Zaman kötü” diyene

Zarlap kaygı cegenge

Acı içten yiyene

Tabış lazım bir ayla

*Bulmak gerekir bir çare.*¹⁸⁴

sözleriyle akıl vermesi Nurmoldo’nun yaşadığı dönemdeki ahlâkî tavırdan çok uzaktır.

Bunun yanında Ruslara ve onların devlet adamlarına karşı söz söyleyenin Sibirya’ya sürgüne gönderileceği fikri Andican isyanın¹⁸⁵ tetiklediği, çoğunlukla şair Toktogul Satılğanov’un¹⁸⁶ (1864-1933) sürgüne sürülmesinden sonra gelişen bir düşüncedir. Nitekim edebiyatçı Abdıldacan Akmatalliev bu konuda şu değerlendirmede bulunur: “Bu dönemde ise Moldo Niyaz artık hayatta değildir. Bu döneme kadar yaşaması mümkün da değildir. Onun Ruslara karşı şiirler kaleme alması ise daha erken zamanlarda, yani Rusların ilk işgal zamanlarına denk gelmiş ve hayatının sonuna kadar devam etmiştir. Ayrıca Nurmoldo’nun, Moldo Niyaz’a “Bana‘Digarin’ hoşuma gitti” demesi mümkün değildir. Çünkü malum olduğu üzere “digar”, “digaras” Farsça’da “başka”, “daha bir” anlamına gelmektedir. Bunu tüm Kırgız halkı tarafından müderris

¹⁸⁴ Nurmoldo Narkul uulu, *Zamana*, haz. Kalmurat Rıskulov, Calal-Abad, y.y., 1995, s. 11.

¹⁸⁵ Rusya Türkistan hanlıklarını istila etmek için XVI. asırdan itibaren sürekli seferler düzenlemiştir. Hanlıklara karşı resmî Rus ilerlemesi 1865 yılında başlamış ve önce Hokand, ardından Buhara ve Hibe Hanlığını işgal etmiştir. Tüm bu gelişmeler doğrultusunda Türkistan’da yaşayan Özbek, Kazak, Kırgız, Türkmen gibi birçok Türk topluluğu ortamdan etkilenmiş ve Rusların yaptıklarından rahatsız olmuştur. 1898’de Dükçü İşan’ın önderliğinde çıkan Andican ayaklanması Türkistan bağımsızlığı yolunda önemli bir dönüm noktası olmuştur. Ayaklanma Fergana’da çıkmış, Oş ve Namangan gibi şehirlere hızla yayılmıştır. Rusya kısa sürede ayaklanmayı bastırmış ve çok sayıda insanı sürgüne göndermiştir. Önemli ayaklanma liderleri idama mahkûm edilmiş ve halkı baskı altında tutabilmek için bir dizi tedbir alınmıştır. Mehmet Saray, “Rusya’nın Türkistan’da Yayılması”, *Genel Türk Tarihi*, C.9, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.687; Mehmet Alpargu, “Türkistan Hanlıkları”, *Türkler*, C.8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss.987-988.

¹⁸⁶ Toktogul Zamancılarla aynı dönemde yaşamış büyük bir şairlerdendir. Kendisine Demokrat şairlerden denilmektedir.

şair olarak tanınan Nurmoldo'nun bilmemesi mümkün değildir. ““Sanatların'ı beğendim” deseydik kabul edilebilir bir ifade olurdu. Bu kelimenin anlamı daha yakın bir zamanda (doksanlıyılların başında) Moldo Niyaz'ın *Sanat Digarasttar*¹⁸⁷ isimli kitabının yayımlanmasından sonra açığa çıkmıştır. Kısacası *Zamandaştarı Nurmoldonu Sıpattaganı* (*Zamandaşları Nurmoldo'yu Tanıtması*) isimli şiirin Nurmoldo'ya ait olduğu hususu inandırıcı değildir. Şiirin Zamancı Moldo Niyaz'a ithaf ettiği bölümün yüzde 80-90 (belki de hepsi) söyleyen veya yazan kişiye ait olabileceği yönündeki düşünceleri doğurmaktadır.”¹⁸⁸

Bunun benzeri düşünceler, Nurmoldo'ya ait olduğu söylenen *Nurmoldonun Nuskooloru* (*Nurmoldo'nun Şiirleri*), *Nurmoldo Kaşmirden, Acıdan Kelgende* (*Nurmoldo Keşmir'den ve Hacıdan geldiğinde*), *Zamana* (*Zaman*) vs. gibi şiirlerinde de hissedilmektedir. Bu nedenle ünlü şairin eserlerinin metinler üzerinde analiz yapılarak, dikkatli bir şekilde gözden geçirilmesi gerekmektedir.

2.6. Aldaş Moldo Ceenike uulu (1876-1930)

2.6.1. Hayatı

Aldaş Moldo da Zamancıların temsilcileri arasında sayılmaktadır. Onun diğer şairlerden farkı nerede ve zaman doğup vefat ettiğine dair kaynaklarda kesin bilgilerin mevcut olmasıdır. Aldaş Moldo, 1876 yılında Kırgızistan'ın kuzeydoğusunda Isık-Köl'ün Ceti-Ögüz bölgesinde doğmuştur. Bukara ailesine mensup olan Zamancının soyu hakkında bilim adamı ve yazar olanoğlu Abdulhay Aldaşev şu bilgileri aktarmaktadır: “Aldaş Moldo 1876 yılında şu anki Ceti-Ögüz ilçesinde bir çoban olan Bukara Ceenike Madıl Oğlu'nun ailesinde doğmuştur. Kulağına ezanla konulan ismi ise Aldayar'dır. Konurat Kabilesi'nin Saspak boyundandır”.¹⁸⁹ Baba tarafından ilim veya şiirle uğraşan bir büyüğünün olup olmadığı belli değildir. Fakat annesinin meşhur Manaşçı ve şair Nazar'ın kızı olduğu rivayet edilmektedir.¹⁹⁰

¹⁸⁷ Omor Sooronov tarafından Arap alfabesinden Kiril alfabesine transkripsiyonu 1993 yılında yayıma hazırlanmıştır.

¹⁸⁸ Abdıldacan Akmataliev, *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, C. IV, Bışkek, Poligrafbumresursı Basması, 2012, s. 208.

¹⁸⁹ Sadık Alahan, *Beş Moldo: Moldo Niyaz, Nurmoldo, Moldo Kılıç, Aldaş Moldo, Moldo Bağış*, Bışkek, İrbis yay, 2004, s. 91.

¹⁹⁰ Abdulhay Aldaşev, “Aldaş Moldo”, *Ala-Too*, no.8, Frunze, 1989, s. 104.

Çocukluk zamanları akrabalarının koyunlarına bakmakla geçmiştir. Yaşamış olduğu köyünde Ösük Molla'dan ilk eğitimini alır. Ösük Molla'dan beş sene tahsil görür. Aldaş Moldo beş sene içerisinde okuma-yazmayı ve temel bilimleri öğrenmiştir. Temel ilimleri bitirdikten sonra din ve fen ilimlerinde daha ileri seviyede ilim almak amacıyla 1897-1898 yılları arasında meşhur Şakir Molla¹⁹¹ Medresesi'ne kabul edilir ve tahsil görmeye devam eder. O yıllarda geleceğin büyük şairinin dünyaya dair bakış açısı gelişir ve toplumda meydana gelen hadiseler karşısında kendi görüşlerini bildirmeye başlar. Aldaş Moldo daha sonra tekrar 1905 yılında Karakol şehrine gelerek (O yıllarda Şakir Molla'nın da "Nogoy Medresesi" Usul-ü Cedid okullarına dönüşmüştür) Cedid okulunda eğitimine devam etmiştir. Bu okulda dini bilimini almakla beraberinde fen, coğrafya, matematik, geometri, tarih derslerini görmüştür.¹⁹²

Kırgızistan coğrafyasında yeni metotla okutulan mektepler ilk defa XX. asrın başında (1901-1902 yıllarda) Pişpek,¹⁹³ Tokmok ve Prcevalsk¹⁹⁴ şehirlerinde açılmıştır. Tokmok'ta açılan "İkbal" mektebinde 1908 yılında 200 Kırgız, 36 Tatar, 30 Özbek, 9 Dungan ve 5 Uygur öğrenci okumuştur. Bu okulu tamamlayan bazı öğrenciler Kazan ve Ufa'daki medreselerde eğitimlerini devam ettirmişlerdir. Pişpek'teki¹⁹⁵ mektep ise kız öğrenciler için açılmıştır. 1914 yılında 70 kız (20'si Kırgız) ve 1917 yılında ise 180 kız öğrenci okumuştur. Çon Kemindeki¹⁹⁶ Şabdan Baatır'ın¹⁹⁷ Medresesi de 1909 yılında "Usul-ü Cedid" Mektebi olarak tekrardan eğitim için açılmıştır.¹⁹⁸

Bu okullarda eğitim dili Tatar dili olmuştur. Bu Usul-ü Cedid okullarının özelliği ise sadece dinî ilimlerle sınırlı kalmayıp ders müfredatında, matematik, geometri, coğrafya ve bazı ülkelerin tarihlerini içeren derslerin de okutulmasıdır. Aldaş

¹⁹¹ Kırgızistan'da daha Cedid okulları açılmadan Şakir Molla (Mucabirov) Tataristan'dan gelip camilerde imamlık yapmıştır.

¹⁹² Aida Kubatova Esenkulovna, *Kırgızstandağı Cadidçilik Kıymılı*, Bişkek, Maksat Basması, 2012, s. 175; Sadık Alahan, *Beş Moldo: Moldo Niyaz, Nurmoldo, Moldo Kılıç, Aldaş Moldo, Moldo Bağış*, Bişkek, İrbis yay, 2004, s. 93.

¹⁹³ Kırgızistan'ın eski Başkent ismi.

¹⁹⁴ Kırgızistan'ın kuzey doğusunda yerleşen Karakol şehridir.

¹⁹⁵ Kırgızistan'ın şu andaki Başkentinin eski ismidir.

¹⁹⁶ Kırgızistan'ın kuzey doğusunda kalan küçük bir şehirdir.

¹⁹⁷ Şabdan Baatır Cantay uulu (1839-1912), Kırgızistan'ın yakın tarihinde geçen önemli kahraman şahsiyetlerdendir. Şabdan Baatır müzesinde Sultan Abdülhamit adına düzenlenmiş bir belge bulunmaktadır, belgeye göre Şabdan Baatır Mekke, Medine ve Şam arasındaki demiryolunun yapımı için önemli bir yardımda bulunmuştur. Bu nedenle Sultan Abdülhamit tarafından altın madalya ile ödüllendirilmiştir.

¹⁹⁸ Alahan, a.g.e., s. 93.

Moldo 1906-1907 yılları arasında medrese eğitimini tamamladıktan sonra, kendi yaşadığı bölgeye geri dönerek orada bir medrese açmış, burada Ürkün¹⁹⁹ olayına (1916) kadar çocuklara eğitim vermeye gayret etmiştir. Aldaş Moldo'nun medresesinde zengin ile fakirlerin, manap ile bukaraların²⁰⁰ çocukları fark gözetmeden hep beraber okumuşlardır.²⁰¹

Aldaş Moldo döneminde Rus İmparatorluğu Kırgız topraklarını tamamen işgal etmiştir. Koloni siyaseti, yerli halkı yerinden etmiş, gasp ettikleri topraklara kendi çiftçilerini getirmiş ve bunları Çüy, Tokmok ve Isık-Köl bölgelerine yerleştirip Rus köyleri kurarak bu bölgeleri Ruslaştırma faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Ellerinden toprakları alınan Kırgız halkının tepki göstermesiyle isyanlar başlamıştır. Aldaş Moldo bu tepkileri şiirlerinde şöyle yansıtmıştır:

Eldin barın kuruttun

Aç bõrüdõy uluttun

Kedeylerdin cerlerdin

Kesip berdin koturga

Köpõş bolgon oruska

Aydap çıktı too – toogo

Aşıp köçtü eçen bel

Aşıktık aydar ceri cok

Azıp cüröt kayran el

Aralaba, basba! Deyt,

Ruksatsız menden çegetek

Tüm halkı perişan ettin

Aç kalan kurt gibi bıraktın

Fakirlerin yerlerin

Kesip verdi çiğfilige

Tüccar olan Ruslara

Sürüp yolladı dağlara

Aşıp göçtü nice bel

Ekin ekecek yeri yok

Solgun geziyor zavallı halk

Yerlerde yürüme diyecek oldu

Benden izinsiz

¹⁹⁹ Ürkün kelimesi Kırgız Türkçesinde “bir şeyden korkarak toplu halde kaçma” anlamına gelmektedir. K. Yudahin. Kirgizsko Russkiy Slovar, C.2, Moskova, 1985, s. 325. Bu kelime Kırgız tarihinde halkın büyük acılar yaşadığı 1916 yılını tanımlamak için kullanılmaktadır. Kelime gerçek anlamından ziyade 1916 yılı olaylarıyla bütünleşmiş ve bu anlamda kullanılır olmuştur. Rus rejiminin sömürmesine ve zulmüne dayanamayan Kırgız, Kazak halkı 1916 yılında millî mücadele başlatmıştır.

²⁰⁰ Burada mana olarak alt tabakadan gelen her hangi bir fukaranın çocukları kastedilmektedir.

²⁰¹ Melis Abdılđaev, *Muras*, Frunze, Kırgızistan Basması, 1990, s. 183.

Bir butağın sındırıp

Ağacın bir dalın koparıp

Otun alıp, cakpa! – deyt.

*Odun alıp yakma diyor.*²⁰²

1916 yılında Kırgız halkı Rus İmparatorluğuna karşı millî mücadelesinde mağlup olduktan sonra Aldaş Moldo da yenilen halkla birlikte Çin'e kaçmak durumunda kalır ve oraya giderler. Aldaş, halkın çektiği zorluklara ve açlıktan kırılan halkın yoksulluktan öldüğüne bizzat şahit olur. Aldaş Moldo Kırgız halkının düştüğü bu zor durumu açıkça dile getirerek şiirleri kaleme alır. Ekim devrimi sonrası Çin'den döndüğünde kendi topraklarında eğitimle uğraşır ve Sovyet hükümeti zamanında 1920 yılında Almatı'da Kızıl Mugalimler Kursu'nu (Kızıl Öğretmenler Kursu) tamamlayıp geldikten sonra, tekrardan öğrencilerine ders vermeye devam etmiştir. Fakat Sovyet hükümetinin 1925 yılında öğretmenleri "attestation"u²⁰³ sırasında "Allah'a inanıyor musun?", "Namaz kılıyor musun?" gibi sorularına Zamancı aydının bilhassa 'Evet' cevabı vermesi sebebiyle işinden atılmıştır.²⁰⁴ Zamancı Aldaş Moldo 1930 yılında Isık-Köl şehrinde vefat etmiştir.²⁰⁵

2.6.2. Eserleri

Aldaş Moldo, 1906 yılından itibaren bir yandan Rus işgalcilerin şehirleri gasp edip halka zulüm etmesi, diğer yandan yerli manapların (beyler, zenginler) Kırgız çiftçileri her yönden aşırı derecede sömürmesini kınadığı *Hal Zaman* (Şimdiki Zaman) isimli eserini 1914 yılında kaleme almıştır. Aldaş Moldo adı geçen eseriyle meşhur olup onun en önemli eserinin bu olduğunu söyleyebiliriz:

Ötüp ketti ar zaman

Her zaman geçti

Emi keldi tar zaman

İndi geldi zor zaman

Adamına caraşa

Adamına layık

Uşul azır hal zaman

Şu şimdiki hal zaman

²⁰² Aldaş Moldo, *Hal Zaman*, haz. Muratalı Mukasov, Asel Şeyşekkanova, Zalkar Akındar Seriyası, Biyiktik Plyus basmakanası, Bişkek, C. VI, 2015, s. 222.

²⁰³ Belgelendirme, tasdik raporu.

²⁰⁴ Aida Kubatova Esenkulovna, *Kırgızstandağı Cadidçilik Kıymı*, Bişkek, Maksat, 2012, s. 176.

²⁰⁵ Abdıldacan Akmataliev, *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, C. IV, Bişkek, Poligrafbumresursı Basması, 2012, s. 314.

Hal Zamandan alınız

Hal zamandan alın

Andap kulak salınız

*Anlayarak kulak verin(beni dikkatle dinleyin).*²⁰⁶

Sosyal hayatı yansıtanbu eser, XX. yüzyılın başlarında yazılmış vehalk arasında elden ele yazılarak yayılmıştır. Benzer konuları içermesi bakımından, bu eserin üzerinde Kalıgul Bay uulu, Arstanbek Buylaş uulu ve Moldo Kılıç gibi şairlerin *Akır Zaman*, *Tar Zaman (Dar Zaman)*” ve *Zar Zaman (Zor Zaman)* gibi eserlerinin etkisi oldukça büyüktür.

Zamancının öz oğlu Abdulhay Aldaşev *Hal Zaman* isimli eser hakkında şu bilgileri sunmaktadır: “1947 tarihindeki savaştan²⁰⁷ döndükten sonra SSSR (SSCB) Bilimler Akademisi Kırgız Şubesi Kırgız Dil ve Edebiyat Enstitüsü’nde (Manas sektöründe) bir süre çalışmışım. O zamanda İbray Abdırähmanov ile beraber bir odada tanışmıştık... Ben *Hal Zaman* hakkında söz etmeye başladığımda, Molla (A. İbray) çok üzülerek: “Evlat, bunu iyi ki hatırlattın. O çok güzel bir gazel idi. O kıymetli eseri kaybetmek olmaz. Aslında ben ezbere biliyordum... Aldaş Moldo’nun hatırı için hatırlamaya kendi hafızamı zorlamaya çalışacağım”, demişti... Aradan bir iki sene geçtikten sonra İbray Molla’yla görüştüğümda selam verir vermez: “Dediklerimin hepsini yazıya döktüm ve Fondu’ya²⁰⁸ teslim ettim” diyerek beni çok sevindirmişti”.²⁰⁹

Zamancı Aldaş Moldo’nun diğer eserlerinden *Ürkün* adlı eseri, esere konu olan 1916 yılındaki Kırgızların kaygı ve kederini yansıtmıştır. *Ormon Balbayeseri* ise, Kırgız’ın iki büyük kabilesi olan Bugu ve Sarıbağışarasında uzun yıllara dayananarazi ve tarla anlaşmazlıklarını ve bu sebepten dolayı meydana gelen savaşları içeren tarihîbir eser olup 1926-1927 yılları arasındaki bu olayları ele almaktadır.²¹⁰ Ayrıca *Şayloo (Seçim)* (1905) adlı bir manzume ve 1912 yılında *Barakan Cönündö Bayan (Barakan Hakkında Beyan)* adlı bir eser yazan Aldaş Moldo'nun eserleri ve şiirleri halkın beğenisini kazanmıştır.

²⁰⁶ Aldaş Moldo, *Hal Zaman*, haz. Muratalı Mukasov, Asel Şeyşekkanova, Zalakar Akındar Seriyası, C. VI, Bişkek, Biyiktik Plyus Basması, 2015, s. 228.

²⁰⁷ İkinci dünya savaşı

²⁰⁸ Kırgız Milli İlimler Akademi Folklor Bölümü’ne.

²⁰⁹ Abdulhay Aldaşev, “Aldaş Moldo”, *Ala-Too Dergisi*, Frunze, 1989, s. 107.

²¹⁰ Melis Abdılđaev, *Muras*, Frunze, Kırgızistan yay, 1990, s. 184.

2.7. Tuyak Ernazar uulu (1856-1912)

2.7.1. Hayatı

Tuyak Irçı²¹¹ Ernazar uulu 1856 yılında Kırgızistan'ın güneyinde yer alan Kadamcay ilçesinin Pum köyünde dünyaya gelmiştir. Soyu Töölös kabilesinin Karınçı kolundan gelmektedir. Ailesi oldukça fakirdi ve küçük yaşlarında anne babasız yetim kalmıştı. Anne ve babasını ergen yaşlarında kaybettikten sonra abisi Ernazar'ın himayesi altına girmişti. Çocukluğunu zenginlerin hayvanlarına bakarak geçirmiştir.²¹² Bütün bu zor hayat şartlarına rağmen dürüstlüğünden, hakkı söyleme hususunda kararlılığından ve istikamet üzere bir hayat sürme azminden hiçbir zaman taviz vermemiştir.

Küçük yaştan itibaren tam bir ihtimamla yetişen Tuyak Ernazar uulu devrin en mümtaz âlimlerden tahsil görmüş ve şiirleriyle insanları düşündüren, aydınlatan, üstün zekâyâ sahip bir şahsiyettir. Üstün değerine ve halk arasında azalmayan şöhretine rağmen Tuyak Irçı'nın hayatı ve kimliği hakkında hemen hemen hiçbir şey bilinmemektedir. Buna rağmen halk arasında sevilmiş, düşünceleri ve şiirleri ağızdan ağza dolaşmıştır. Şairin, özellikle *Akır Zaman (Âhir Zaman)*, *Ne Bolosun Zamana (Zamana Ne Oluyor)*, *Zamana (Zaman)* gibi şiirleri onun da bir Zamancı şair olduğunu göstermektedir. Anlatılanlara göre Tuyak Irçı, Madumar ve Abdıkayım isimli arkadaşlarıyla beraber Ata-Çabar yaylasında koyun bakarlar iken üç arkadaş bir gün rüya görürler ve rüyalarını birbirlerine anlatmaya başlarlar. İlk önce Tuyak Irçı anlatır: “Ben rüyamda bir çuval buğday yemişim”, der. O anda iki arkadaş: “Sen büyük bir şair olacaktıydın”. Abdıkayım da rüyasını anlatınca Madumar: “Siz şair ve molla olacaksanız, ben halk arasında gariban bir usta olacaktım” der ve ekler: “Siz ilim tahsil etmek ve kendinizi geliştirmek için halk arasında gezin; ilim alın.”²¹³

Zamancı Tuyak halk arasında gezmiş ve hissiyatını Kırgız halkına aktarmak için düğünler ve sohbet meclislerine katılmış, bayramlarda sohbet vermekle beraber nasihat ihtiva eden şiirlerini söyleyip gönülleri mamur etmiş, aynı zamanda dinleyenleri düşünmeye ve ibret almaya sevk etmiştir. Daha sonra arkadaşı Abdıkayım, Mergalan,

²¹¹ Irçı Tuyak'ın akabıdır anlamı da şair demektir.

²¹² Egemberdi Ermatov, *Tuyak Irçı*, Bişkek, Salam Basma Üyü, 2016, s. 6, 7.

²¹³ Ernazar uulu, *Tuyak Irçı*, Bişkek, Salam Basma Üyü, 2016, s. 7.

Semarkand ve Hohand'da tahsil görür ve meşhur âlim ve mutasavvıf erenlerinden olmuştur.²¹⁴ Abdıkayım ilk defa İsfayram Bölgesinde Tuyak Irçı'nın köyü olan Pum'da medrese açıp birçok bilim adamlarını yetirtirmiştir. Aynı şekilde Tuyak Irçı da Andican ve Hokand'da ilim tahsil ettiği şiiirinden bilinmektedir. Tuyak Irçı nice yerleri gezdiklerini şu şekilde ifade etmiştir:

Calal-Abad, Kanabad,

Cerdin baarın kıldırdım

Eldin barın kıldırdım

Ongo-solgo barganmın

Oomatım kelip turganda

Kördüm barıp Özgöndü,

Uktum cıluu sözdördü

Kokongo barıp ırdagam

Anciyanga barganmın

Ar koşkon eldin içinde

Akındar menen aytıştım

*Celal-Abad, Kanabad*²¹⁵

Yeri çok gezdim

Halkın hepsini gezdim

Sağa sola gittim

Fırsatım bol iken

*Gördüm Özgön'ü,*²¹⁶

*İşittim saygı sözleri.*²¹⁷

Hokand'da gidip şiiir söyledim

Andican'a gitmişim

Türlü halk içinde

*Şairler ile atıştım.*²¹⁸

Gerçekten o Buhara ve Semarkand gibi ilim merkezlerini gezerek insanlığın asırları aşan uzun macerasını hissedip idrak eder ve bundan ibret alır. Tuyak 1912 senesinde vefat etmiştir.

²¹⁴ Ernazar uulu, *Tuyak Irçı*, Bişkek, Salam Basma Üyü, 2016, s. 7.

²¹⁵ Kırgızistan'da bir ildir.

²¹⁶ Özgön, (Özkent) Kırgızistan'ın Oş şehrine bağlı bir ilçedir. Hem tarihi bir yerdir Karahanlılar zamanında yapılan medrese ve minare mevcuttur. Hanefi fukahâsı olan büyük âlim İmam Serahsi de aşağı yukarı 10, 15 sene kuyuda kalmıştır. İmam Serahsi kuyudan hiçbir kaynağa başvurmada öğrencilerine bağırarak Mabsut'u yazdırmıştır.

²¹⁷ Elnazar uulu, *Tuyak Irçı*, Bişkek, Salam Basma Üyü, 2016, s. 8, 9.

²¹⁸ Tuyak Irçı Ernazar uulu, *Balalığım Kalgan Cer*, haz. Egemberdi Ermatov, Tuyak Irçı, Bişkek, Salam Basma Üyü, 2016, s. 17.

2.7.2. Eserleri

*İsfayram*²¹⁹ Bu manzum şiirin ondörtlüğü 1952 yılında Bekkeldi Jorobaev tarafından Kara-Kıştaklı Abdırähman isimli bir şahsın ağzından yazıya geçirmiştir. Sonraki mısraların tamamını Egemberdi Ermatov 1995 yılında halk arasında gezerek ve onlara sorarak bir araya getirmiştir. Bu manzum eser Egemberdi Ermatov'un şahsi arşivinde mevcuttur.

Bir Alla (Bir Allah) adlı manzum şiiri 1958 yılında Pum köyünde yaşayan Maatkalık Düyşeev şair Nişanbay'ın ağzından yazıya geçirilmiştir. Matkalık Düyşeev 1997 yılındabu şiiri E. Ermatov'a vermiştir. Şiir Ermatov'un şahsi arşivindedir.

Akır Zaman (Âhir Zaman) adlı şiiri Korool köyünde yaşayan Karazak Cooşev 1959 yılında halk arasından toplayıp yazıya geçirmiştir. Şiir 1989 yılında E. Ermatov'a teslim edilmiştir. Şu anda da Ermatov'un şahsi arşivinde kayıtlıdır.

Zamana (Zaman) isimli manzum eseri Gayvalı Aksakal 1963 yılında Moldo Osmon'dan yazıya geçirmiştir. 1995 yılında da E. Ermatov'a teslim edilmiştir. Şu anda da Ermatov'un şahsi arşivinde kayıtlıdır.

Ne Bolosun Zamana (Zamana Ne Oluyor) adlı şiiri E. Ermatov tarafından 1995 yılında Kızıl-Kiya²²⁰ şehrinde yaşayan Payaz Aksakal'ın ağzından yazıya geçirilmiştir. Şiir Ermatov'un şahsi arşivinde kayıtlıdır.

Goco Acı (Goco Hacı) adlı şiiri Bekkeldi Jorobaev 1958 yılında Moldo Jusup'un ağzından yazıya geçirmiştir. 1999 yılında ise E. Ermatov'a teslim edilmiştir. Şiir şu anda Ermatov'un şahsi arşivinde kayıtlıdır.

Şairin Balalığım Kalgan Cer (Çocukluğum Kaldığı Yer) isimli şiiri Maatkalık Düyşeev tarafından 1960 yılında Nişanbay isimli şairin ağzından yazıya geçirilip 1997 yılında Egemberdi Ermatov'a teslim edilmiştir. Hâlihazırda da Egemberdi Ermatov'un şahsi arşivinde kayıtlıdır.

²¹⁹ Kırgızistan'ın göneyinde kalan bir bölgenin ismidir.

²²⁰ Kırgızistan'ın Güney bölgesinde bir şehirdir.

Düniyö (Dünya) adlı şiiri Egemberdi Ermatov 1983 yılında Özbekistan'ın Kuvasay şehrinde yaşayan Kambar Aksakal'ın ağzından yazıya geçirmiştir. Şiir Ermatov'un şahsi arşivindedir.

Şairin diğer manzum eserleri de şunlardır: *Cakşı Adamga Coluksan (İyi İnsana Karşılaşırsan)*, *Sanattar (Nasihatler)*, *Taşbek Datka*, *Arı Mergen*, *Ayşahan*²²¹, *Mollayım*²²², *Aktolgon*, *Öcürögö Kamalganda (HücreyeHapsedildiğinde)*, *Tuyak Menen Koyçubaydın Aytışı (Tuyak İle Koyçubay'ın Atışması)*, *Osmon Menen Tuyaktın Aytışı (Osmon İle Tuyak'ın Atışması)* adlı manzum şiirleri mevcuttur.²²³

²²¹ Bayan ismi.

²²² Bayan ismi. Şairin lirik tarzındaki manzum şiiridir.

²²³ Egemberdi Ermatov, *Tuyak Irçı*, Bişkek, Salam Basma Üyü, 2016, s. 142, 143.

İKİNCİ BÖLÜM
ZAMANCILARIN ESERLERİNDE İTİKÂDÎ VE DİNİ BAHİSLER

1. İLÂHİYYÂT BAHİSLERİ

Kırgızların sözlü gelenekleri çok eski zamanlara kadar ulaşmaktadır. Dolayısıyla tarihten günümüze kadar sözlü gelenek çeşitli şekillerde ortaya çıkmış, zaman geçtikçe de gelişmiştir.²²⁴ Kırgızlar bu geleneklerini İslamiyet'i kabul ettikten sonra da devam ettirmişler, din anlayışlarını kendi dil kültürleriyle yansıtabilmişlerdir.²²⁵ Şiirlerin derin fikirlere ve ince manalara işaret ettiği gibi Zamancılar'ın şiirleri de derin manalar ifade etmektedir. Zamancılar şiirleriyle insanları etkilemişler, Allah'ı hatırlatarak zamanın kıyamete doğru hızla sürüklendiğini; bilhassa âhir zaman fitnelerinin ortaya çıktığını ifade edip kıyamet alâmetleriyle bu fitneleri izah etmeye çalışmışlardır.

1.1. İman Konusu

İslam dini insanoğlunun iman etmesine büyük önem vermiştir. İman, kâinatta en büyük hakikattir. İslamiyet'te iman her şeyden önce gelmektedir. İman, “güven içinde bulunmak, korkusuz olmak”²²⁶ anlamındaki e-m-n (emân) kökünden gelmekte ve sözlükte “bir kişiyi söylediği sözde tasdik etmek, doğrulamak, söylediğini kabullenmek, şüpheye yer vermeyecek şekilde kesin olarak, içten ve yürekten inanmak” anlamına gelir. İman eden kişiye mü'min, iman edilen şeylere de mü'menün bih denir. Terim olarak ise, Allah Teâlâ'dan getirdiği kesin olarak bilinen hükümler (zarûrât-ı dîniyye) hususunda Hz. Peygamber'i (sav) tasdik etmek, O'nun haber verdiği şeyleri tereddütsüz kabul edip, bunların gerçek ve doğru olduğuna gönülden inanmak demektir.²²⁷ Tanrı Dağları'nın eteklerinde yaşayan Kırgızlar'ın İslâmî düşüncesi bugüne kadar amelde Ebu Hanîfe'nin, itikâd ve kelâm alanında ise Ehli Sünnet'ten İmam Mâtürîdî'nin çizgisinde gelişip şekillenmiştir. Hanefî-Mâtürîdî geleneğinde iman, “inanılması gereken hususları dil ile ikrar etmek ve kalp ile tasdik etmek”²²⁸ olarak tarif edilir. Bu tarif Kırgız sözlü geleneğinde şu şekilde ifade edilir: “*Kaytalangandan kelme buzulbayt, kayra ıkılasın artat / Tekrar etmenle kelime bozulmaz, Aksine ihlâsın artar*”.²²⁹ Nitekim Zamancılar da

²²⁴ Oktıyabr Kapalbaev, *Kırgız Elinin Çeçendik Önorü*, Bişkek, Biyiktik Plyus Basması, 2015, s. 12.

²²⁵ Ali Jusubaliev, *Kırgızdardın Musulmandaşuu Tarihi*, Bişkek, İz Basmaları, 2016, s. 202.

²²⁶ Bekir Topaloğlu, İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 5. B., İstanbul, İSAM Yayınları, 2017, s. 155.

²²⁷ A. Saim Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, İstanbul, Ensar Yayınları, 2016, s. 35.

²²⁸ Ebu Hanîfe, Fıkhu'l-Ekber, çev. Mustafa. Öz, (*İmam Azam'ın Beş Eseri* adlı kitabın içerisinde), İstanbul, İFAV, 1992, s. 58; Ebû Mansur el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd (Açıklamalı Tercüme)*, çev. Bekir Topaloğlu, 9. b., İstanbul, İSAM yay, 2017, s. 565, 566.

²²⁹ Erkayım Şaripova, *Kırgız Felsefesinin Başatları*, Oş, y.y., 2000, s. 77.

inanılması gereken hususların dil ile ikrar ve onun kalple tasdik etmesi gerektiğini şu şekilde şiirlerinde ifade etmeye çalışmışlardır:

<i>Ay garibi benava</i>	<i>Ey garip olan kul</i>
<i>Birligiga Hudanın</i>	<i>Allah'ın tekliğine</i>
<i>Ikrarın bar tilinda</i>	<i>Dilinde ikrarın var</i>
<i>Sadakan birla ıklas</i>	<i>Onu ihlâsla bir'le</i>
<i>Kanı senin dilinda</i>	<i>Nerde senin tasdikin</i>
<i>Ay banoa halinga bak san</i>	<i>Ey sen haline bak</i>
<i>Hudayım bir, Muhammad bir hak</i>	<i>Allah bir, Muhammed hak</i> <i>(sonpeygamberidir).²³⁰</i>

İman konusu Zamancılar'ın da dikkatini çekmiş konuların başında gelmektedir. Müslüman olmanın en temel vasfı olması sebebiyle iman, dindar bir şiir geleneğine sahip olan Zamancılar'ın şiirlerinde mühim bir mevki ihraz etmiştir. Zamancılar'ın ileri gelenlerinden Moldo Niyaz'ın şu mısraları bu meseleye örnek teşkil etmektedir:

<i>Cazıktuu banda kunahkar</i>	<i>Acizdir günahkâr kul</i>
<i>Can egem bersin imandı</i>	<i>Rabbim versin imanı.²³¹</i>

Şiirden de anlaşıldığı üzere imana bilhassa ehemmiyet veren Zamancı'nın: “*Rabbim versin imanı*” ifadesiyle imanının Müslümanlığın olmazsa olmazlarından olduğuna işaret ettiğini görmek mümkündür. Yine diğer şairlerden bir tanesi kelime-i tevhidi halk arasında açık bir şekilde ifade eden şu şiiri söylemektedir:

<i>Laa ilaha, illallah</i>	<i>Lâ ilahe illallah</i>
<i>Paygamberim Muhammed</i>	<i>Peygamberim Muhammed</i>
<i>Tilim kelgey kelmege</i>	<i>Dilim dönsün Kelime'ye</i>

²³⁰ Moldo Niyaz, *Sanat Digarasttar*, haz. Omor Sooronov, Bışkek, Uçkun yay, 1993, s. 87.

²³¹ Moldo Niyaz, *Sanat Digarasttar*, haz. Omor Sooronov, Bışkek, Uçkun yay, 1993, s. 78.

Allah Taala carattın

*Allah'ü Teâlâ yarattın.*²³²

Başka bir şiir ise akide ve iman konuları hakkında malumat sahibi olmanın faydaları ifade edilmektedir:

Akıyda ilim bilbese,

Akaid ilmi bilmeyen halk

Şaytanday buzuk el Bolot.

Şeytan gibi bozuk (halk) olur

Min cıldık kılğan amalı,

Bin yıllık ameli

Paydasız sokkon cel Bolot.

Faydasız rüzgâra döner

Iymandı aytıp işense

İmanını dile getirip inanırsa

Iymanduu bette nur bolot

İmanlı yüzünde nur olur

Iymandı bilbey çaşasa

İmanı bilmeden yaşarsa

Iymanı cektor sur Bolot

*Yüzü kapkara olur.*²³³

Kendini Müslüman hisseden ve sayan her kişinin öncelikle iman esaslarını bilmesi gerektiğini, Allah'ü Teâlâ'nın hiçbir şeye ve hiçbir şarta bağlı olmaksızın her şeyi yaratıp onlara hükmettiğine canı gönülden iman etmelerinin mecburi olduğunu belirtmişlerdir. Zamancıların şiirlerinde iman ve iman üzere yaşamının öneminden bahsettikten sonra inanç esasları hakkında bilgi vermeye çalışalım.

1.2. Allah'a İman

Allah inancı ve ona tapınma ihtiyacı insanlık tarihi boyunca mevcut bir vakıadır. Allah, İslam âlimleri tarafından “varlığı zorunlu olan ve bütün hamd ve övgülere layık bulunan yüce yaratıcı” olarak tanımlanır. Tanımda yer alan “varlığı zorunlu olan” ifadesi, Allah'ın yokluğunun düşünülemediğini, var olmak için başka bir varlığın onu var etmesine ve kollamasına muhtaç olmadığını vurgulamaktadır. “Bütün övgülere layık bulunan” ifadesi hayatımızın sürmesi için bizlere verilen bütün nimetlerin kaynağının Allah olduğunu ve O'nun isim ve sıfatlarının mahlûkatlardan hiçbir şeyle kıyaslanmayacak şekilde mükemmellik ifade ettiğini gösterir. Allah inancı

²³² Bolotbek Apilov, *Barpi*, C. I, Bışkek, y.y.,1995, s. 118.

²³³ Moldo Sabır Dosbol uulu, *Tauhid Akıydalar Cıynagı*, İz Basması, Bışkek, 2013, s. 76.

insanın fitratında mevcuttur, bu duygu yani Allah inancı hiç şüphe yok ki insanda yaratılıştan beri mevcuttur. İnsan kendisini anladığı günden beri, üstün, aşkın ve her şeyi kuşatan bir yüce kudrete teslim olmak, ondan ilham almak, ondan yardım beklemek, hayır ve şer her ne olursa ondan bilmek duygusunu kendi içinde sezmiş, o kuvvetin sahibine korku ve ümit ile bağlanmış, onun önünde diz çökmüş, yalvarmış, kurbanlar ve ibadetler ile ona yaklaşmak istemiş, kâinattaki maddi kuvvetlerin zararlarından korunmayı ve hayatın her türlü acılarına karşı koymayı o kudrete imanda bulmuştur.²³⁴

İslam inancının en mühim unsuru Allah Teâlâ'ya iman etmektir. Bunun manası O'nun yüce varlığı hakkında vacip, zorunlu ve mümtenî (imkânsız) olan kemal (mükemmel) sıfatlarıyla caiz sıfatlarını öğrenerek O'na öylece inanmak, âlemlerin Rabbi olan Allah'ın zatını her türlü noksanlıklardan ve beşeri sıfatlardan tenzih etmek, yüce ve uzak tutmaktır. Allah tüm kemal sıfatlarıyla vasıflanmıştır ve noksan sıfatlardan münezzehtir. Nitekim Zamancılar da Allah'ın sıfatlarından söz ederek Allah'ın mutlak varlığını tenzih etmektedirler. Dolayısıyla onlar Allah'ın mutlak varlığından söz ederken mutlak birliğinden da söz etmişlerdir. Allah'ın ortağı, eşi ve benzeri yoktur; O tek olan Allah'tır. Hiçbir varlığa benzemez; hiçbir varlık ta kendisine benzemez ve benzetilemez. Nitekim bu konuyla ilgili Zamancıardan Moldo Niyaz şöyle dile getirmektedir:

Balapança cem berdi

Kuş yavrusu gibi rızık verdi

Baarıbzıdı karattı

Hepimizi kendisine muhtaç kıldı

Tendeşi çok bir Kuday

Eşi ve benzeri olmayan tek Allah

Ooz, caak, til berip

Ağız, çene, dilvererek

Bizdi kıldı sözgö bay

*Bizleri kelimelere muktedir kıldı.*²³⁵

Bu satırlarda Moldo Niyaz açıkça ilâhî iradenin mutlaklığını öne çıkarmış, aynı zamanda Allah'ın mülkünden ve Rezzak isminin de tecellilerinden bahsetmiştir. Aynı

²³⁴ A. Saim Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, İstanbul, Ensar yayınları, 2016, ss. 77, 78.

²³⁵ Moldo Niyaz, *Nasiyat*, haz. Melis AbdılđaeV, Muras, Frunze, Frunze, Kırgızistan yay, 1990, s. 229.

zamanda daiğer şairlerden biri Allah'ın ulûhiyetinden bahsederek şu şekilde dile getirmektedir:

Tuulgan da emes biröödön,

Doğrulmamıştır kimseden

Tuulbayt da, eç bir tuubayt da.

Doğrulmaz da, hiç Doğurmamıştır

Turuktuu cerde Bizge okşop,

Biz gibi bir mekânda

Turmuştı kurup turbayt da.

Hayat kurmaz da

Tenep da bolboyt kişige,

Benzetmek de olmaz kişiye

Tendeşi çok da, kuru çok.

Dengi yok, benzeri yok

Turgan bir ceri belgisiz,

Mekândan da münezzeh

Turmuşu çok da, üyü çok.

(İnsanlar gibi) yuvası yok evi yok

Kudaydın körktüü mekeni,

Allah'a (zarîf) bir mekân

Kögündö çok da, cerde çok.

Gökte de yok, yerde de yok

Kudaydı barıp köz menen,

Allah'a gidip görüp

Körüp da kelgen Pende çok.

Geri gelen kul da yok.²³⁶

Şiire dikkat edildiğinde şairin İhlâs Suresi'ni nazma döktüğü anlaşılmaktadır. O'nun zâtı tıpkı yarattığı varlıklara benzemediği gibi, sıfatları da mahlûkatın vasıflarına benzemez. O, her cihetten tektir. Bu mahiyeti iyi kavrayan Zamancılar, Allah'ın 'her şeye gücünün yettiğini', her şeye kadir olduğunu ve hiçbir şeye muhtaç olmadığını, tüm mahlûkatın da ona muhtaç olduğunu, âlemdeki oluş sırasının ve düzeninin onun tarafından tesis edildiğini ve böylece devam ettirildiğini sık sık vurgulamaktadırlar. Dolayısıyla tapılmaya, itâat edilmeye, en çok sevmeye ve şüphesiz yüceltilip övülmeye layık olan zât sadece ve sadece Allah Teâlâ'dır. Tüm âlemin ezeli padişahı

²³⁶ İyman Fondu, *İyman Carçıları*, Bişkek, Turar yay, 2017, s. 7.

olan Allah, öncelikle bütün mahlûkata birliğini bildirmiştir. Allah Teâlâ bu hususta Kur'an-ı Kerim'de şu şekilde buyurmaktadır: “İlahınız bir tek Allah’tır!”.²³⁷

Bu Zamancı şairlerden biri olan Tuyak Ernazar uulu, *Bir Allah* adlı manzum şiirinde Zamancıların Allah’ın varlığını, birliğini, tekliğini, tekvin ve diğer sıfat konularındaki görüşlerini şiirleştirir:

Can-Canıbar barına

İnsan-Hayvan herkese

Caydı bergen bir Allah

Yaz’ı²³⁸ veren bir Allah.

Tegiz çaçıp ırısķı

Hepsine beraber rızık veren

Candı bergen bir Alla

Canı veren bir Allah

Asmandagı kün menen

Gökteki güneş ile

Aydı bergen bir Allah

Ay’ı veren bir Allah.

Erten emne bolorun

Yarın ne olacağını

Bilip turga bir Allah

Bilen bir Allah.

Cürögündö oynogon

Kalbindekini fısıldayan

Nietinde bar bolgon

Niyetinde var olanı

Tuyup turat bir Allah

Bilmektedir bir Allah

Tamırına çurkagan

Damarında dolaşan

Özgöçö bir asıl nur.

Asil bir nuru (imanı)

Kuyup turat bir Alla

Vermektedir bir Allah

Eç ırısķın tügönböyt

Rızıkı ebediyen tükenmez

Sabır kılıp cürgün dep,

Sabredip yaşa deyip

Sabırı çok adamga

Sabrı yok olan insana

²³⁷ Bakara, 2/163.

²³⁸ Mevsim olan ‘yaz’ ifade edilmektedir.

Cabır bergen bir Allah

Aram menen adaldı

Anık kılğan bir Allah

Akıl berip aldındı

Carık kılğan bir Allah

Ötümüşün baardığın

Tarih kılğan bir Allah

On segiz min alamdı

Biylep turgan bir Allah

Cerdin körkün çıkarıp,

Türlöp turgan bir Allah

Dilindegi katılğan

Oydo cüröt bir Allah.

Künündün çıkıp, batkanı,

Cıldızdın caynap catkanı

Tübölüktüü Alladan.

Kuduret küçü cetpegen,

Kükümdöy nerse kalbagan

Oşonduktan barına

Sabır veren de bir Allah

Haramla helâlı

Apaçık kılan bir Allah

Akıl verip önünü

Parlak kılan bir Allah

Geçmişin hepsini

Tarih kılan bir Allah

On sekiz bin âlemi²³⁹

Döndürmekte²⁴⁰ bir Allah

Dünya'da güzelliği

Çeşitleyen bir Allah

Gönlümde ve

Aklımda olan bir Allah

Güneşin doğup batması

Yıldızların bolca yayılması

Sonsuz olan Allah'tandır

Kudreti her şeye yeten

Zerre kadar kudretinden

kaçan yoktur

Dolayısıyla hepsini

²³⁹ “On sekiz bin âlemi” tabiri Kur’an-ı Kerim’de ilk süre olarak sayılan Fâtiha süresindeki “Rabbil âleîn” ifadesinin tefsirlerinde geçmektedir. “On sekiz bin âlemi” tabiri kesretten kinaye demek mümkündür yani çokluğu ifade etmektedir.

²⁴⁰ Tüm âlemi Yüce Allah idare etmektedir gibi manasına gelmektedir.

Caratkan egem kadırdan.

Yaradan Yar Kadirdir

Almuzdaktan murdaraak

Eskiden beri

Ak şoola bolup agılğan

Işığında olan Varlığı

Sapatın ayıp Allanın,

Sıfatların söyleyip Allah'ın

Tübünö eç kim cetpegen.

*Sonuna kadar kimse
gelememiştir*

Amiri uluk Allanın

Emiri büyüktür Allah'ın

Tagınan tayıp tüşpögön

Makamından ayrılmaz

Kançalık danktp ırdasam

Ne kadar övüp şiirlesem de

Arzıbayt ırım tıynga

Önemsiz şiirim kurusuz.²⁴¹

Şairin nazmındaki tek tanrı tasviri, İslam itikâdının Allah anlayışına tam uymaktadır. Zamancılar'ın sıfatlar konusundaki en dikkat çekici yaklaşımları özellikle Allah-âlem arasındaki ilişkileri beyan eden ilim, tekvin, kudret, irade, vs. sıfatlarından sıkça söz etmeleridir. Çünkü Allah'ın mutlak varlığını tekleme, insan-âlem ilişki yoluyla Allah'ı tavsif etmenin aklî olduğunu doğru bulmalarını şiirlerinde görmekteyiz. Allah'ı en iyi yine kendisi bilir ve tanıtır. Dolayısıyla naslardaki isimler ve sıfatlar Kur'ânî tabirle en güzel isimlerdir. Kelâm ilminde tartışmalara konu olan bu sıfatlar Zamancılar tarafından tafsilatlı olarak işlenmemiştir ancak bu, onların inanç konulardan haberdar olmadıklarını ortaya koymaz. Çünkü o coğrafyalarda Ehl-i Sünnet (Mâtüridîlik ve Eşârîlik) anlayışı, öğretisi ve hâkimiyeti yaygındı ve malum olduğu üzere kendileri de medrese sisteminde yetişmiş mollalardır.

²⁴¹ Tuyak Ernazar uulu, *Bir Alla*, haz. Egemberdi Ermatov, (Tuyak Irçı), Bışkek, Salam Basma Üyü, 2016, ss. 28-31.

2. NÜBÜVVET BAHİSLERİ

2.1. Peygamberlere İman

Peygamberlere iman etmek de âmantüde geçen altı inanç esaslarından birisidir. Peygamber, Allah Teâlâ ile insanlar arasındaki elçi olarak vazifelendirilen, Allah'ın emirlerini ve yasaklarını bildiren, doğru yolu gösteren elçidir. Tüm Müslümanlar, peygamberlerin hepsine iman ederler.²⁴² Peygamberlere iman, peygamberler arasında fark gözetmeksizin hepsinin Allah Teâlâ tarafından seçildiğini, peygamberlerin Allah'tan getirdiği bütün bilgilerin gerçek ve doğru olduğunu, aldıkları bilgileri eksiksiz olarak insanlara ulaştırdığını kabul etmek ve peygamberlere has zorunlu özellikleri bilip tasdik etmektir. Peygamberler, Allah'ın gönderdiği emirleri, her hangi bir bilgi katmaksızın ya da gizlemeksizin, insanlara duyurmak için görevlendirilmişlerdir.²⁴³

Zamancıların şiirlerinde de peygamberlerle alakalı bilgiler, görüşler geçmektedir. Kur'an-ı Kerim'de ismi zikredilen hemen hemen tüm peygamberler hakkındaki kıssaları ve malumatı onların şiirlerinde görmek mümkündür. Misal vermek gerekirse Nurmoldo *Pende* isimli eserinde Hz. Âdem, Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. İsmail, Hz. Yusuf, Hz. Hz. Yunus, Hz. Süleyman, Hz. İlyas, Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Muhammed'in isimlerini zikrederek bunların da bu dünyadan ayrıldıklarını söyler; dünyanın aldatıcı zevklerine esir olmamayı öğütler:

Bul calgançı düynödö

Bu yalancı dünyada

Ölböyt emes, ölobüz

Ölmeyecek değiliz, öleceğiz

Akırlı başka bir nokto

Sonunda başa bir başlık²⁴⁴

Pendelikke könöbüz

Ölüme alışırsız.²⁴⁵

²⁴² Yusuf Şevki Yavuz, "Peygamber", *DİA*, XXXIV, ss. 257-262.

²⁴³ Taftazânî, Saduddîn "Şerhu'l-Akaîd, haz. Uludağ Süleyman (Kelâm İlmi ve İslam Akaidi), 17.B., İstanbul, Dergah yayınları, 2015, s. 235, 236. Cüveynî İm'âmü'l-Haremeyn, Kitâbu'l-İrşâd, trc. Adnan Bülent Baloglu v.d., (*İnanç Esasları Kılavuzu*), Ankara, TDV Yayınları, 2010, s. 247, 248: Taftazânî, Saduddîn "Şerhu'l-Akaîd, haz. Uludağ Süleyman (Kelâm İlmi ve İslam Akaidi), 17.B., İstanbul, Dergah yayınları, 2015, s. 235, 236.

²⁴⁴ Kelimenin ilk anlamı at donatındaki at başlığıdır

²⁴⁵ Abdıldacan Akmatalliev, *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, C. IV, Bışkek, Poligrafbumresursı Basması, 2012, s. 201.

Şiirlerde Hz. Yusuf peygamberin zindana atılıp öz ağabeylerinin kendisine düşman oldukları ve sonrada Allah'ın O'nu peygamber seçip Mısır'a sultan yapması hatırlatılır:

Zındanga salıp taş kılıp,

Öz agası kas kılıp,

Baygambar kılıp kудayım,

Misir şaarga baş kılıp,

Kul dep satıp agasın,

Atasına dart kılıp.

Cok kılıp Cusup nabini

Atasınan cat kılıp.

Akıri bolgon badişa,

Cusup da ötkön düynödön,

Zindana atılıp taş kıldı

Öz ağabeyi düşman oldu

Peygamber kılıp Allah'ım

Mısır şehrine baş kıldı

Köle diye satıp abisin

Babasına dert çıkardı

Gözden ırak ettiler Yusuf nebiyi

Babasına yabancı kılıp

Sonunda sultan oldu

Yusuf da gitti dünyadan.²⁴⁶

Zamancılar'ın peygamberlerle ilgili bilgilerde o coğrafyada yaygın bilinen bir eser olan Rabgûzî'nin (ö. 710/1310'dan sonra) *Kısâsü'l-enbiyâ* adlı eserinden²⁴⁷ faydalandıkları anlaşılmaktadır. Nitekim Moldo Kılıç şöyle demektedir.

Atı 'Kıssa-Ambiya',

Kitepterdin çeçeni.

Adı 'Kıssasü'l Enbiyâ'dır

Kitapların müthişi.²⁴⁸

Zamancılar eserlerinde daha çok peygamberimiz Hz. Muhammed'den bahsetmişlerdir. Nitekim Moldo Kılıç Allah Rasûlü'ne olan sevgi ve bağlılığın üst seviyede olması gerektiğini şiirlerinde "Nur Muhammed'e ümmetiz" diyerek satırlara

²⁴⁶ Melis Abdılđaev, *Muras*, Frunze, Frunze, Kırgızistan yay, 1990, s. 282.

²⁴⁷ Eser ve müellif hakkında Bkz: Aysu Ata, "Rabgûzî", *DİA*, C. XXXIV, ss. 377-378.

²⁴⁸ Asanaliev K, Bayhodcoev S. Taştemirov C, Akındar Çıgarmaçılığının Tarihının Oçerkteri, Frunze, İlim yay, 1988, s. 293.

dökmüştür. Bunun yanı sıra şairin bazı şiirlerinde tematik bağlamda olmasa bile Hz. Peygamber ismen yer almakta veya O'na atıflar yapılmaktadır:

Nur Mukambet paygamber,

Nur Muhammed Peygamber

Ümütkörbüz köp candar

Umutluyuz nice canlar

Alla Taala, ar işti

Ya Rabbi her işi

Özün tüzöp ondogun

*Islah et ve doğru kıl.*²⁴⁹

Hz Muhammed'den önce gelen peygamberlerin karşılaştığı zorlukları, hayatları boyunca çektikleri sıkıntıları Zamancılar şiirlerinde şu şekilde ifade etmektedirler:

Aziz kılıp carattı

Şerefli olarak yarattı

Oluyalar şaıktı

Evliya ve şeyhleri

Uzun ömür körsöttü

*Uzun ömür gösterdi*²⁵⁰

Ulukman akim tabıptı

Lokman Hekim tabibi

Altımışka çıkarıp

Altmışa geldiğinde

Emdigini karıttı

Şimdikiler yaşlanır oldu

Tirüü koydu körgözböy,

Diri bıraktı göstermeden

Azireti İlyas kayıptı

Hazreti İlyas kayıptı

Deneni kurkta cedirdi

Bedeni solucana yedirdi

Azireti mirsal Ayuptu

*Hazreti resul Eyüb 'ü.*²⁵¹

Onların yaşadıkları zorluklar karşısında gösterdikleri metanet insanlar için birer örnektir. Aynı şiirin devam eden beyitlerinde Zamancı şair, Resûlullah'ın faziletlerine dair şunu söylemektedir;

²⁴⁹ Moldo Kılıç, Zilzala, haz. Omor Sooronov, *Kazaldar*, Frunze, Adabiyat yay, 1991, s. 164.

²⁵⁰ Önceki Peygamberlerin ömürlerini daha uzun kıldı.

²⁵¹ Moldo Kılıç, Zar Zaman, haz. Melis Abdılđaev, *Muras*, Frunze, Kırgızistan Basması, 1990, s. 76.

Kamkor kıldı bizderge

*Bizlere rahmet kıldı*²⁵².

Nur Mukambet abiddi.

*Nur Muhammed abiddi.*²⁵³

İslam âlimleri Hızır'ın (as) peygamber, veli veya melek olduğu konusunda değişik görüşler ileri sürmüşlerdir. Onun nebi olduğunu söyleyenler Allah tarafından kendisine rahmet ve ilim verilmiş olmasını, Kehf süresindeki²⁵⁴ kıssada anlatılan işleri kendiliğinden yapmadığı yönünde açıklama yapmasını, vahiy ile yönlendirilmesini, sahip olduğu bilgiler dolayısıyla Musa'dan üstün bir konumda tanıtılmasını delil gösterirler. Hızır'ın veli olduğunu kabul edenler ise ona verilen bilginin doğrudan Allah'tan gelen bir ilham olabileceğini söylerler. Genellikle tasavvuf erbabı onun veli olduğunu söylerken kelim, tefsir ve hadis âlimlerinin çoğu da nebi olduğunu düşünür.²⁵⁵ Zamancılar'a göre de Hızır bir peygamberdir. Örneğin Zamancıların ileri gelenlerinden Moldo Kılıç *Zar Zaman* isimli eserinde Hızır hakkında şu ifadeleri kullanmıştır:

Azireti Kızır paygambar,

Hazreti Hızır Peygamberdir

Napsi ırısık eesi,

Nefsi, rızık ehli

Cakşı canga kuş bolor,

İyi cana rast gelir

Alal cürsö münözü.

*Güzel olursa ahlakı.*²⁵⁶

2.2. Kitaplara İman

Kitap, sözlükteki manası yazmak ve yazılı belge anlamına gelmektedir. Terim olarak da, Allah Teâlâ'nın kullarına yol göstermek ve onları aydınlatmak üzere peygamberlerine vahyettiği sözleri ve mesajı kapsayan yazılı belgeye denilir.²⁵⁷ Kitaplara iman, İslam itikâd esaslarından olup, Allah'ın dilediği peygamberine O'nun

²⁵² Allah bizlere Nur Muhammedi rahmet olarak gönderdi. “(Ey Muhammed) Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.” Enbiya, 21/107.

²⁵³ Moldo Kılıç, *Zar Zaman*, Haz. Melis Abdılđaev, *Muras*, Frunze, Kırgızistan basması, 1990, s. 76.

²⁵⁴ Kehf 18/65

²⁵⁵ İlyas Çelebi, “Hızır”, *DİA*, XVII, ss. 406-409.

²⁵⁶ Moldo Kılıç, “Zar Zaman”, haz. Omor Sooronov, *Moldo Kılıç Kazaldar*, Adabiyat yay, 1991, s. 130, 131.

²⁵⁷ A. Saim Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, İstanbul, Ensar yayınları, 2016, s. 260.

sözlerini içeren kitaplar indirdiğine ve indirilen ilâhî kitapların içeriklerinin hepsinin doğru ve hak olduğunu kabul etmektir. Nitekim peygamberlere indirilen kitaplara ilâhî kitap denilmesinin sebebi de, bu kitapların Allah tarafından gönderilmesi ve içerik olarak da hiçbir beşer katkısının bulunmamasıdır.²⁵⁸ Mamafih Kuran'dan daha önce gelen ilâhî kitaplar, (Tevrat, Zebur ve İncil) insanlar tarafından heves ve isteklerine uygun hale getirilerek tahrif edilmiş, sadece Müslümanların kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim, diğer kitaplardan farklı olarak, aslî suretini korumuş ve hiçbir cihetten tahrif edilmemiştir.

Zamancılar'ın eserlerinde daha çok Allah'ın son kitabı olan Kur'an-ı Kerim ele alınır, diğer kitaplardan bahsedilmez. Zamancılardan ileri gelenlerden Moldo Kılıç *Zar Zaman* isimli eserinde iman esaslarından söz etmektedir:

Birallada ayıp çok,

Altı kelme, beş namaz

İymanın kübösü.

Calbarganım bir Kuday

Caratuuçu bir özü,

Aytip turgan sözündün,

Kagaz bolso delili,

On segiz min aalamdı

Saktap turgan eesi,

Ölö turgan bolgon son,

İymandan çok cakşısı.

Kuday İyman bergin dep,

*Tek olan Allah'ın eksigi
yoktur*

*Altı kelime-i Tevhidin, beş
namaz*

İmanın ispatıdır

Yalvardığım tek Allah

Yaratan tek Kendisi

Söylediğim sözümün

Kâğıt olursa şahidi

On sekiz bin âlemi

Koruyan sahibi

Ölecek birisi olduktan sonra

İmandan yoktur hayırlısı

Allah'ım iman ver diye

²⁵⁸ Kılavuz, a.g. e., s. 260.

Tiley körgün cigitter.

*Yalvarın ey yiğitler!.*²⁵⁹

Şiirden de anlaşıldığı üzere Zamancı Moldo Kılıç özellikle tevhide imanı tekrarlamaya itina göstermektedir ve bu şiirinde amentüdeki altı iman esasını: “*Altı kelime-i Tevhidi, beş namaz, İmanın ispatıdır*” diyerek vurgulamaktadır. Bu altı iman esasını genel olarak belirtirken kitaplara da işaret etmektedir denilebilir.

Moldo Kılıç Allah’ın son kitabı olan aziz Kur’an-ı Kerim’in Hz. Muhammed’e indirildiğini eserinde açıkça şu şekilde ifade etmektedir:

Ayat, kuran, şarıptı

Kuran ayet şerifi

Aziz kılıp carattı

Aziz kılıp yarattı

Baygambarga tüşürdü,

*Peygambere indirdi.*²⁶⁰

Şek keltirbe sözünö

şüphe getirme sözüne

Kitep açkan moldogo.

*Kitap açmış Molla’ya.*²⁶¹

Bu beyitlerde Kur’an-ı Kerim’in aziz olarak yaratıldığına işaret ederek Peygamberine indirdiğini belirtmektedir. Aynı şekilde kitaptan ilim tahsil eden mollalara sataşılmasını tembih etmektedir. Bu üçünü zikretmekle aralarında irtibat kurmaktadır. Bu gösteriyor ki Zamancıların döneminde kitap okuyanlar hep mollalar olurdu ve onların yeri ayrıydı. Nitekim Kırgız akademisyen Sadık Alahan bununla ilgili “Beş Moldo” isimli kitabının ön sözünde şöyle bir açıklamada bulunmaktadır: “Eski zamandan beri yazmayı ve okumayı bilenlere etraflarındaki insanlar hep saygı göstermişlerdir. Halkımız (Kırgız halkı) ise bunun gibi insanlara “moldo” adını vermişler ve onlara karşı edepte saygıda hiç kusur etmemişlerdir. Hatta böyle harf öğrenmeye ve yazmaya hevesli olan çocuk olsa bile, ona saygıyla “moldo veya Moldoke” demişlerdir.”²⁶²

²⁵⁹ Moldo Kılıç, Zar Zaman, haz. Omor Sooronov, *Moldo Kılıç Kazaldar*, Frunze, Adabiyat yay, 1991, s. 131-135.

²⁶⁰ Moldo Kılıç, Zar Zaman, haz. Omor Sooronov, *Moldo Kılıç Kazaldar*, Frunze, Adabiyat yay, 1991, s. 152.

²⁶¹ Moldo Kılıç, a.g.e., s. 156.

²⁶² Sadık Alahan, *Beş Moldo: Moldo Niyaz, Nurmoldo, Moldo Kılıç, Aldaş Moldo, Moldo Bağış*, Bişkek, İrbis yay, 2004, s.3.

Bakara süresinin ikinci ayetinde zikredilen “*O kitap (Kur’an!)*, *Onda asla şüphe yoktur*”²⁶³ mealindeki ve bunun gibi benzer ayetlerin ifadelerine Moldo Kılıç şiirinde şöyle yer vermektedir:

Din musulman adamdar,

(Ey) Din Müslüman kardeşlerim

Calgan emes kitepte

*Yalan, şüphe yoktur (Kur’an’da!)
kitapta.*²⁶⁴

Türkçesinden de anlaşıldığı gibi Kur’an kitabının muhtevasında asla şüphe ve eksik bulunmadığını açıkça beyan etmiştir. Yukarıda da bahsedilen şiirin izahında ifade ettiğimiz üzere: “*Şüphe getirme sözüne, Kitap açmış Molla’ya*” kısmında da aynen Allah’ın son kitabı olan Kur’an-ı Kerim kastedilmektedir. Aslında şüphe ve vehim Kuran’da değil de insanların anlayış eksikliklerine ait bir şeydir.

Mekke’ye yolculuk hazırlığı yapmakta olan Maykadam²⁶⁵’a hitap edilen bir şiirde, Allah’ın Kur’an’ı gökten indirdiği ve onun Allah’ın bir mesajı olduğu şöyle dile getirilmektedir:

Marındın uulu Maykadam

Marın’ın oğlu Maykadam

Alıs sapar col tartıp,

Uzak sefer yola çıktın

Karcısı bar adamga

İmkânı olan insana

Acıga barmak bir mildet

Hacca gitmek bir görevdir (farzdır)

Katasız Kuday bir özü,

Yanılmaz olan tek Allah’tır

Kazal aytam barın uk,

Şiir (nasihat)söylerim hepiniz işitin

Abalı Kuday atı bar

Evvela Allah ismi var

Asmandan tüşkön katı bar.

Gökten inen (Kuran’ı) mektubu var

Allanın colun aytıp kel

Allah’ın yolunu söyle gel

²⁶³ Bakara 2/2.

²⁶⁴ Melis Abdılđaev, *Muras*, Frunze, Kırgızistan yay, 1990, s. 67.

²⁶⁵ Tasavvuf erbabı olan bir şahsın adıdır.

Kurandın tilin süylöşöt.

*(Hicazdakiler) Kuran dilinde
konuşurlar.²⁶⁶*

Kitap sözü dîni bir kavram olarak âhirette mahşerdeki hesap sırasında verilecek olan, insanların dünya hayatında yapıp ettikleri iyi ve kötü bütün amellerin kayıt edildiği defter anlamında da kullanılmıştır. Nitekim bu mesele şiirde şöyle zikredilmektedir:

Kitebi kolgo berilet

Kitabı eline verilecek

Kıyamât küngö barganda

Kıyamet günü gittiğin zaman

Kılmışı menen soobu

Günahın ile sevabın

Bilinet kolgo alganda.

*Belli olur eline aldığı
zaman*

Amalın beret koluna

Amelini verir eline

Akıret küngö barganda.

Âhiret gününe gittiğinde

Cazılıp turat depterde,

Yazılmaktadır defterde

Casagan işin calganda.

*Yaptığın işin yalan
(dünyada).²⁶⁷*

Kur'an-ı Kerim'in yüce Allah indinden bütün insanlığa merhamet ve hayatlarının her alanında kılavuz olarak gönderilmiş ilahi bir kitap olduğunu kabul edip beyan eden Zamancılar, Kur'an'daki emir ve yasaklara samimiyetle uyulması gerektiğini sıkça hatırlatırlar. Nitekim Zamancılardan Aldaş Moldo, Kur'an'da belirtilen yasaklara gevşeklik gösterip Allah'ın ayetlerini (Kur'an-ı Kerîm) inkâr eden kimsenin Allah tarafından dünya ve âhirette cezaya mahkûm edileceğini şu ifadeyle dile getirmektedir.

Alsan para aram dep,

Rüşvet alırsan haramdır diye

Kuranda da aytıp turbaybı,

Kuran'da da yasak bulunmaktadır

²⁶⁶ İyman Fondu, *İymanCarçıları*, Bîşkek, Turar yay, 2017, s. 154.

²⁶⁷ İyman Fondu, a.g.e., s. 12-13.

Ankar kilsan kurandı

İnkâr edersen Kuran'ı

Silerdi Kuday urbaybı

*Sizleri Allah gazabına uğratmaz
mı.*²⁶⁸

Zamancı Nurmooldo Kur'an-ı Kerîm'in, onu okuyup içindekilere tâbi olmanın önemini şöyle dile getirir:

Kuran okup

Kuran okuyup

Ayattı bil

Ayeti bil

Ayattın sözün ukpasan

Ayetin sözün dinlemezsen

Sen da azezildin tuuganısın

*Sen de Şeytanın akrabasıdır.*²⁶⁹

3. SEM'İYYÂT BAHİSLERİ

3.1. Meleklerle İman

Melekler, âmentüde bulunan ve her Müslüman'ın kesin bir biçimde inanması gereken altı iman esasının ikincisidir. Melekler erkeklik ve dişilik özelliği olmayan, yemeyen, içmeyen, evlenmeyen, doğmayan, doğurmayan, normal gözle görülmeyen, organlarımızla idrak edilemeyen, nurani ve ruhani olup Allah'ın emirlerine itaat eden yaratıklardır. Melek kelimesi sözlükte “elçi; güçlü, kuvvetli; tasarrufta bulunup idare eden” manalarına gelir. Terim olarak “çeşitli şekillere girebilen, duyularla algılanamayan ve Allah'a itaatten ayrılmayan nuranî varlık” diye tanımlanır.²⁷⁰ Melek kelimesinin çoğulu “melâike”dir. Tekil ve çoğul şekliyle Kur'an'ın birçok yerinde zikredilmektedir.²⁷¹ Meleklerle ilgili bilgiyi ancak Kur'ân-ı Kerîm ve sahih hadislerden alabiliriz. Bu sebeple meleklerle inanmamak bir taraftan vahyi, peygamberi, onların getirdiği kitapları ve yaymaya çalıştıkları dini kabul etmemek manasına gelmektedir. Melekleri inkâr etmek küfrü gerektirmektedir.

²⁶⁸ Sadık Alahan, *Beş Moldo: Moldo Niyaz, Nurmooldo, Moldo Kılıç, Aldaş Moldo, Moldo Bağış*, Bışkek, İrbis yay, 2004, s. 108.

²⁶⁹ Batma Kebekova, *Kırgız El Irçılarının Tarihinin Oçerkteri: Nurmooldo Narkul uulu (1838-1920)*, Bışkek, Turar Basmakanası, 2009, s. 378.

²⁷⁰ Bekir Topaloğlu, İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 5. B., İstanbul, İSAM yay, 2017, s. 210, 211.

²⁷¹ Bkz: Bakara 2/102; A'râf 7/20.

Kur'an'da meleklerle imanının farz olduğunu bildiren birçok âyet mevcuttur: “Peygamber, Rabbi tarafından kendisine indirilene iman etti, müminler de (iman ettiler). Her biri Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine iman ettiler”.²⁷² “Asıl iyilik, o kimsenin yaptığıdır ki, Allah’a, ahiret gününe, meleklerle, kitaplara, peygamberlere inanır”.²⁷³

Çeşitli görevlerde bulunan meleklerin sayısı hakkında ayet ve hadislerde herhangi bilgi bulunmamaktadır. Ancak pek çok oldukları anlaşılmakla beraber temel görevleri Allah Teâlâ’ya itirazsız kulluktur. Zamancılar da kendi eserlerinde meleklerin değişik görevlerde yer aldıklarını zikreder; Moldo Niyaz şiirlerinden bir tanesinde insanoğlunu kabirde suale çekmekle görevli olan Münker ve Nekir meleklerinden şu şekilde bahseder:

Ölüp barsan bir küni

Parişta kiret surakka

Coobun berbesen

Canın kalar frakka.

Adamzat barsa görügö

Parişta kiret surakka ay

Esiz aziz Afandim

Ölüp gidersen bu dünyadan

Melek gelir sorguya

Cevabın vermezsen

*Canın kalır ayrılıkta (fırakta).*²⁷⁴

insanoğlu girince kabre

Melek gelir sorguya, ah

*Zavallı aziz efendim.*²⁷⁵

Söz konusu olan Münker ve Nekir meleklerinin kabirdeki sorgusuna dikkat çeken Moldo Şama, canlı tasvirlerle o anı bizlere anlatmaya çalışır:

Karangı kördö tiriltip,

Munkar, Nakir kep surayt.

Karanlık mezarda diriltirek

Münker ve Nekir söz²⁷⁶ soracaktır

²⁷² Bakara 2/285.

²⁷³ Bakara 2/177.

²⁷⁴ Moldo Niyaz, *Sanat Digarasttar*, haz. Omor Sooronov, Bişkek, Uçkun yay, 1993, s. 25.

²⁷⁵ Moldo Niyaz, *Sanat Digarasttar*, haz. Omor Sooronov, Bişkek, Uçkun yay, 1993, s.136.

²⁷⁶ Sorguya Çekecek; Nakledilen bir rivayete göre: “Neye tapıyordun, Rabbin ve Peygamberin kimdir, dinin ve amelin nedir?” şeklinde olacaktır; Ebu Davud, “Sünnet”, 27.

Aybat kılıp korkutup,

Dehşet bir şekilde korkutup

Kim carattı dep surayt .

*Kim yarattı diye soracaktır.*²⁷⁷

Allah'ın kendisine verdiği emirle insanların canlarını almakla görevli olan ölüm meleği Azrail meleklerin büyüklerindendir ve diğer melekler gibi mümin ruhlara karşı çok şefkatli, kâfirler ve zâlimlere karşı ise çok şiddetlidir. Bununla beraber Azrail Kur'an-ı Kerim'de ve hadisi şeriflerde Azrail şekliyle değil de Melekü'l-Mevt yani ölüm meleği şeklinde kullanılmaktadır.²⁷⁸ Zamancılar kendi şiirlerinde Azrail kelimesine yer vermektedirler. Zamancılar'ın temsilcilerinden Arstanbek Buylaş uulu onun tüm insanların canlarını almakla vazifeli melek olduğunu şiirinde şu şekilde ifade etmektedir:

Azireyil toorusa,

Azrail önünü keserse

Adamın cayı – kara cer.

İnsanın yeri – kara yerdir

Neler kelip, ne ketpeyt

Neler gelip, neler gitmez

Er cigittin başına,

Er yiğidin başına

Ölüm cakın, oylonup

Ölüm yakın, düşünür

Ömür berse çaşına.

*Ömür verirse yaşına.*²⁷⁹

Nitekim şiirde denildiği gibi “Azrail önünü keserse, yani insanın can verme vakti saati gelmişse mutlaka gideceği yer kara yer (kabirdir). Bu konuda Cenabı Allah Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurmaktadır: “O, kullarının üstünde mutlak hâkimiyet sahibidir. Üzeriniz de koruyucu melekler gönderir. Nihayet birinize ölüm geldiği zaman vakit (görevli) elçilerimiz onun canını alır ve onlar görevlerinde asla kusur etmezler.”²⁸⁰

Moldo Niyaz Azrail'in insanların canların alma anını ve daha sonraki bazı aşamaları şiirinde şu şekilde tasvir etmektedir:

²⁷⁷ Moldo Sabır, *Tauhid*, Bışkek, Dilazık Basması, 2013, s. 29.

²⁷⁸ Secde, 32/11.

²⁷⁹ Abdıldacan Akmatalliev, *Zalakar Akındar Seriyası*, C. I, Bışkek, Biyiktik Plyus yay, 2015, s. 162, 163, 244.

²⁸⁰ En'am 6/61.

Azrail alganda

Arşka karap can ketet.

Kıyamattın eşigi

Körüstün karap tan ketet

Mardana bol garıp baş

Farişte kiret surakka

Asan kılşa hodayım

Ataa kılar imanın.

Ar bandani ilahim

Kabul kılıp amalin

Nasip kılsın camalin!

Azrail (canı) aldığıında

Arşa doğru can gider

Kıyametin kapısı

Mezara doğru ten gider

Mardan²⁸¹ ol garıp baş

Melek girecektir sorguya

Kolay kılarısa Hüda

İhsan kılacaktır imanın

Her insanın(Ey Rabbim)

Kabul kılıp amelin

Nasip eylesin Cemalin!²⁸²

Cebrail, ilâhî emirleri peygamberlere ulaştırmakla vazifelendirilen vahiy meleğidir. Ayrıca dört büyük meleklerden biridir. Cebrail meleklerle alakalı Zamancılardan Moldo Kılıç “Zar Zaman” şiirinde ismini zikrederek şöyle ifade etmektedir:

Cebereiyl perişte

Paygambarga kabarçı

Bu düynö calgançı,

Akılsızdın kubançı.

Cebrail melek

Peygambere haberci

Bu dünya yalancıdır

Akılsızın sevinci.²⁸³

²⁸¹ Kahraman adam, er yiğit ve dördüncü halife Hz. Âli'nin de sıfatı olarak bilinmektedir; Husain Karasaev, *Kamus Naama-Karasay* Sözdük, Bişkek, Salam Basması, 2016, s.520.

²⁸² Moldo Niyaz, *Sanat Digarasttar*, haz. Omor Sooronov, Bişkek, Uçkun yay, 1993, s. 86, 87, 126.

²⁸³ Moldo Kılıç, *Zar Zaman*, haz. Omor Sooronov, Frunze, Adabiyat yay, 1991, s. 135.

3.2. Âhirete İman

Sözlükte, “son” anlamına gelen âhiret, bir kavram olarak insanların ölümlerinden sonraki hayatı ifade eder.²⁸⁴ Âhirete iman, inanılması gereken esaslardan biri olup Kur’ân-ı Kerîm’de çoğunlukla Allah’a iman esasıyla yan yana zikredilmektedir. Âhiret kelimesi Kur’an-ı Kerim’de yüz on yerde zikredilmekte, bunun yanında hadis-i şeriflerde de sık bir şekilde yer bulmaktadır.²⁸⁵ Muhtemeldir ki bu ayet ve hadisleri anlayıp tebliğ etmek niyetiyle Zamancılar da eserlerinde âhiret konusunu sıklıkla ele almışlardır. Onlar, âhirete iman ile alakalı konulara temas ederken özellikle kıyamet alâmetleri ve âhiret halleriyle alakalı birçok meseleleri şiirlerine aksettirmişlerdir. Kalıgul Bay uulu’nun *Akır Zaman (Ahir Zaman)*, Arstanbek Buylaş uulu’un *Tar Zaman*, Moldo Kılıç’ın *Zar Zaman* ve Aldaş Moldo’nun da *Hal Zaman* isimli eserlerini bu kapsamda zikretmek mümkündür. Zamancılardan Moldo Kılıç, âhirete iman ile alakalı görüşlerini şu şekilde ifade etmektedir:

İşenbesen ölgümgö

*İnanmıyorsan ölüme,*²⁸⁶

Barbay koyçu çıdasan!

*Gitme eğer dayanabiliyorsan!*²⁸⁷

Er azamat bolsonuz,

Er yiğit isen

Ubadaga turgun bek.

Vadinde sadık ol

Iyman tile kudaydan

*İman dile*²⁸⁸ *Allah’tan*

Akırette anıkı

Âhirette böylece

Eki cüzü agaraar

*İki yüzün ak olur.*²⁸⁹

Akıretke barganda

Âhirete gittiğinde

Adam uulu tergeleer

*İnsanoğlu hesaba çekilir.*²⁹⁰

²⁸⁴ Adil Bebek, “Mâtürîdî’nin Kelâm Sisteminde Âhiret İnancı”, *M.Ü.İ.F. Dergisi*, İstanbul, 2000, ss. 5-41.

²⁸⁵ Bekir Topaloğlu, “Ahiret”, *DİA*, I, 1988, s. 543.

²⁸⁶ Ölüm deyince mutlaka ahiret kastedilir.

²⁸⁷ Tazabek Samançin, *Kılıç Cazuuçu Akın*, Kırgızmambas yay, Frunze, 1948, s.105,

²⁸⁸ Her vakit imanda olmanı iste.

²⁸⁹ Moldo Kılıç, *Zar Zaman*, haz. Melis Abdılđaev, *Muras*, Frunze, Kırgızistan yay, 1990, s. 57.

²⁹⁰ Moldo Kılıç, *Zilzala*, haz. Melis Abdılđaev, *Muras*, Frunze, Kırgızistan yay, 1990, s. 94

3.2.1. Ölüm

Ölüm kelimesi sözlükte “bir insan, bir hayvan veya bitkide hayatın sona ermesi, irtihal, memat, mevt ve vefat” gibi manalara gelmektedir.²⁹¹ Ölüm Arapça’da “mevt” kelimesiyle ifade edilip: “Helak, hayatsız kalmak, hareketsizlik, geçmek, silmek, yok olma, sükûnet, ortadan kalkmak ve hayatın sonuna gelmek”²⁹² anlamlarını barındırmaktadır.

Genellikle ruhun bedenden ayrılması olarak tarif edilen ölüm, gerek gerçekleştiği an gerekse sonrası itibarıyla, insanlık tarihi boyunca en çok merak edilen konulardan biri olmuştur. İnsanın hayata gözlerini yumması yani vefat etmesi yok olma anlamına gelmez aksine yeni bir hayatın başlangıcı ve diğer âleme intikal etmesi demektir. Ölümü diğer dünyaya geçmek için bir araç yahut bir köprü olarak ifade etmek mümkündür. İslam dininde ölüm konusu tafsilatlı bir şekilde ele alınıp anlatılmış, ölümün herkesin başına gelecek bir gerçek olduğu vurgulanmıştır: “*Her canlı ölümü tadacaktır*”,²⁹³ “*Allah onlar için, hakkında hiçbir şüphe bulunmayan bir ecel belirlemiştir*”.²⁹⁴ Hadis mecmualarında da aynı şekilde ölümle alakalı Hz. Peygamber’den nakledilen birçok rivayeti görmek mümkündür.²⁹⁵

Kur’ân-ı Kerîm’de, hadislerde, âlim ve mutasavvıfların muhtelif eserlerinde vurgulanan bu ölüm anlayışı aynı şekilde Zamancıların da ölüme bakışlarını ve düşünce temelini oluşturmuştur. Zamancılar eserlerinde en çok da ölüm ve ölüm ötesi hayat ile ilgili konulara temas etmişlerdir. Onlar, İslam düşüncesindeki ölüm algısını en güzel şekilde şiirlerine yansıtmaya çalışmışlardır. Nitekim Zamancılardan ileri gelenlerinden Moldo Kılıç ölüm anlayışı üzerine görüşlerini şu şekilde güzel bir üslupla ifade etmişlerdir:

Bu düynönün çetinen

Bu dünyanın kenarından

Bu düynönün belgisi:

Bu dünyanın işareti

Ay mene kün, cıldızı,

Ay ile güneş ve yıldızı

²⁹¹ İsmail Parlatır vd., Türkçe Sözlük, B.9, C. II, Ankara, Türk Dil Kurumu, 1998, s. 1726-7.

²⁹² İbn Faris, *Mucemu Mekâyisi'l-Lügat*, C.V, Beyrut, 1990, s. 283.

²⁹³ Ali İmran, 3/185.

²⁹⁴ İsra, 17/99.

²⁹⁵ Meselâ Bkz: Müslim, “Zikir” 14-18 Tirmizi: “Cenâiz” 67, “Zühhd” 6.

Ceti asman, kara cer

Carkıragan kündüzü .

Adam ata, Aba ene,

Şondon beri belgisi

Ölüp kelet ıyлаçı

Neçen tümön min kişi

Paygambarlar, barı öldü,

Padişalar, kan öldü.

Neçen aziz pendeler

Bu calgandan cönöldü

Toodoy bolgon künööndü.

Tobo kılсан ötkörör.

Baykasanız aytamın,

Akır zaman bu eldi.

İlgerkinin adamı

Köp çaşadı ömürü

Kuday bilet emdigi

Uzun ömür köröördü

Yedi gök, kara ve yer

Parlayan gündüzü

Âdem baba Havva Ana

O zamandan beri işareti

Ölmektedirler; ağla

Nice binlerce kişi

Peygamberler hep öldü

Padişahlar, hanlar

Nice aziz kullar

Bu yalan dünyadan göç etti

Dağlar gibi günahlarını

Tövbe edersen affeder

Dikkat ederseniz söylerim

Âhir zaman bu halkı

Evvelkinin insanı

Çok yaşadı ömrünü

Allah bilir şimdiki

Uzun ömür görmeyi.²⁹⁶

Anlaşıldığı üzere Moldo Kılıç'ın şiirinde bu dünyanın fani olduğu ve herkesin burada ebedi kalmayacağını vurgulamaktadır. Bununla beraber ilk insan ve aynı zamanda ilk peygamber olan Hz. Âdem ve ondan sonra gelen tüm peygamberlerin, sultan padişahların bile ölüme baş eğdiklerini, bu dünyada kalıcı olmadıklarını

²⁹⁶ Moldo Kılıç, *Kazaldar*, haz. Omor Sooronov, Frunze, Adabiyat yay, 1991, s. 134.

söyleyerek insanlara ölümü hatırlatır; hesap günü için de hazırlıklarını yapmalarını, gafil kalmamalarını tavsiye eder. Ölümün insan için dünya ve âhiret sorumluklarını hatırlatan canlı bir uyarıcı olduğunu söyleyebiliriz. Şairin dikkat çektiği bir diğer şey de önceki insanların uzun ömür sürmelerine rağmen şimdiki insanların kısa ömür sürmeleri; bu kısa vakit içinde günahlardan uzak durup daha faydalı bir hayat sürmelerinin gerekliliğidir. İslami eserlerde zikredildiğine benzer şekilde Zamancı Moldo Kılıç, zamanındaki insanlara kısa ömür verilmesini kıyametin alâmetlerinden saymaktadır. Bununla beraber “*Dağlar gibi günahlarından, Tövbe edersen geçirir (affeder)*” mısralarıyla da Allah’ın merhametinin geniş olduğunu hatırlatarak tüm Müslüman kardeşlerine teselli vermektedir.

Moldo Kılıç aynı *Zar Zaman* isimli eserinde; “Allah’tan emir gelecek olursa biz de bir gün öleceğiz” diye insanoğlunun kaderinde ne var ise mutlaka onu göreceğine dair şunları dile getirmektedir:

Tuulgandın barına,

Doğrulanların tümüne

Acal ölüm uguldu.

*Ecel ölüm duyuruldu.*²⁹⁷

Buyruk bolso Alladan,

Emir olursa Allah’tan

Biz da bir kün ölöbüz.

Biz de bir gün öleceğiz

Cakşılık menen camandık,

İyilik ile kötülük

Cazuubuzdan köröbüz,

*Kaderimizden göreceğiz.*²⁹⁸

Ölüm kimilerine göre bir yok oluş iken, kimilerine göre de ölümsüz hayatın başlangıcı olarak algılanmaktadır. Genel olarak şairler ölüm anlayışından hareketle farklı bakış açıları sergilemeye çalışmışlardır. Dolayısıyla ölüm üzerinde kafa yoran ve birçok şiirleriyle ölüm konusuna temas eden Zamancı Moldo Kılıç’a göre ölüm ‘kader’dir.

Ölüm her ne kadar bütün insanların istemediği, hoşlarına gitmediği ve tiksindiği şey olsa da er ya da geç her bir insanın başına gelebilecek bir mutlak gerçeklerdendir.

²⁹⁷ Moldo Kılıç, *Zar Zaman*, haz. Melis Abdılđaev, *Muras*, Frunze, Kırgızstan yay, 1990, s. 73.

²⁹⁸ Moldo Kılıç, *Zar Zaman*, haz. Melis Abdılđaev, *Muras*, Frunze, Kırgızstan yay, 1990, s. 73.

Bu gerçeği yine bir başka Zamancılardan ileri gelenlerinden Moldo Niyaz şiirinde şu şekilde yansıtmaktadır:

Acalı cetip kün bütüp

Eceli gelip, gün bitip

Adamzat ölüp bir künü

İnsanoğlu ölür bir gün

Kara cerge cay Bolot

Kara yere toprak olur.²⁹⁹

... ..

Adamzat ölot bir künü

İnsanoğlu ölecektir bir gün

Akıretti-cay degen

Âhrettedir (asıl) mekânı.³⁰⁰

Şair insanoğluna bir gün ecel geldiğinde mutlaka garip başının kara toprağa gireceğini ve asıl mekânının da âhiret yurdu olduğunu belirtmektedir. Buna ilave olarak ta Zamancıların temsilcisi olan Kalıgul Bay uulu insanın kaderinde belirlendiği ecel geldikten sonra artık ondan kaçışın mümkün olmadığını ve tekrar bu dünyaya da hiçbir şekilde dönüşün asla mümkün olmayacağını açık bir ifade ile dile getirmektedir:

Celip ömür ötkön soñ

Ömür geçtikten sonra

Cigit bolboyıt çal kaytıp.

İhtiyar, yiğit olamaz tekrar.³⁰¹

... ..

Çırpıgıñ sinsa talañdan

Filiz kırılırsa dalından

Çınar bolboyıt al kaytıp.

Ağaç olmaz o tekrardan

Çındap acal kelgen soñ,

Gerçekten ecel geldiğinde

Çıkkın can kelbeyt al kaytıp.

Çıkan can tekrar dönmez

Ötkön ömür-kaçkan kuş,

Geçen ömür kaçan kuş gibidir

Koluña kelbeyt al kaytıp.

Eline dönüp gelmez artık.³⁰²

²⁹⁹ Moldo Niyaz, *SanatDigarasttar*, haz. Omor Sooronov, Bişkek, Uçkun yay, 1993, s. 51.

³⁰⁰ Moldo Niyaz, *SanatDigarasttar*, haz. Omor Sooronov, Bişkek, Uçkun yay, 1993, s. 69.

³⁰¹ Kalıgul Bay uulu, Kalıguldun Makalı, haz. Samar Musaev, Abdıldacan Akmatıliev, *Akılman Kalıgul*, Bişkek, Şam yay, 2000, s. 76

Aslında Allah Teâlâ'yı anmanın yolu ölümü çokça hatırlamaktan geçmektedir. O yüzdendir ki birçok ayet ve hadiste de ölümü hatırlamak telkin edilmektedir. Nitekim Hz. Peygamber bu hususa dair: “*Ağız tadını yok eden ölümü çokça anın*”³⁰³ buyurmaktadır. Peygamberin ve onun sahabilerinin hayatlarını rehber olarak kendi hayatlarında tatbik etmeye çalışan Zamancılar da ölümü çokça hatırlamak gerektiğini sık sık ifade etmişlerdir. Bunun yanında ölümü çokça anmanın insanın manevi hayatına getirdiği faydaları zikrederek insanları buna teşvik etmişlerdir. Söz gelimi Moldo Kılıç şöyle demektedir:

Kaysı birin aytayın,

Hangi birini söyleyeyim

Oyloduk kıyın ölüm dü

Düşündük zor olan ölümü

Oyunuzdan tüşürbö

Aklından düşürme

Ökümü küçtüü tenirdi

*Hükmü güçlü Allah'ı*³⁰⁴

3.2.2. Kabir

İnsan öldükten sonra kıyamete kadar kabir hayatı denen bir hayat yaşayacaktır. Kabir hayatı, dünya ile âhiret hayatını ayırması sebebiyle berzah hayatı olarak da isimlendirilmiştir. Her insan berzah hayatını yaşamak mecburiyetindedir. Vefat eden insan ister denizde boğularak ölsün, ister denizdeki hayvanlara yem olsun, ister ise tamamen yanarak kül olsun mutlaka berzah hayatını yaşayacaktır.³⁰⁵ Zamancılardan ileri gelenlerden Cenicok Ötö Kökö uulu da ölenlerin hepsinin mutlaka berzah hayatın yaşayacağına dair şu şiirinde dile getirmektedir:

Ceti kabat asmanga,

Yedi kat göğ

Kün carattın bir Allah.

Güneş yarattın bir Allah

Cetip alar acaldı

Ulaşacak eceli

³⁰² Kalgul Bay uulu, Sanat Irları, haz. Melis Abdildaev, *Muras*, Frunze, Kırgızistan yay, 1990, s. 24.

³⁰³ Tirmizi, “Zühd” 4; “Kiyâmet” 26; Nesâî. “Cenâîz” 3; İbn Mâce, “Zühd” 3.

³⁰⁴ Moldo Kılıç, *Kazaldar*, haz. Omor Sooronov, Frunze, Adabiyat yay, 1991, s. 168.

³⁰⁵ Konuyla ilgili olarak Bkz: A. Saim Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, İstanbul, Ensar yayınları, 26.baskı, 2016, s. 318-322; Toprak, Süleyman, *Ölümden Sonraki Hayat*, 6. B., Konya, Esra Yayınları, 1994, s. 314-377.

Başta kıldın bir Allah.

Ölgöndördün baarisın,

Kördö kıldın bir Allah.

Başımızda kıldın bir Allah

Ölenlerin hepsini

Berzah'ta kıldın bir Allah.³⁰⁶

Zamancılar, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat itikadını esas kabul ettikleri için kabir hayatındaki sorgu suali, kabir azabını veya kabir hayatındaki çeşitli nimetlerin bahşedilmesini kabul etmişler, bu esasları şiirlerine aksettirerek müdafaa da etmişlerdir. Sorgu melekleri Münker ve Nekir'in kabirdeki sualleri hakkında çok sayıda hadis varit olmuştur. Bu hadislerden hareketle Zamancılar berzah âlemini, Münker ve Nekir'in suallerine cevap vermenin zorluklarını şiirlerinde şu şekilde ifade etmişlerdir:

Acalı cetip kün bütüp

Adamzat ölüp bir künü

Kara cerge cay Bolot

Aruulap cuup, kepindep

Uul, kızın "Atamdap"

Cetkirip caayga koygonço

Cetimiş cerde parišta

Tosup saval kılát deyt

Münkür, Nakir parišta

Savalı anan kiyin Bolot deyt

Coobun tak berbesen

Çımınça canga kiyin deyt.

Eceli gelip, gün bitip

İnsanoğlu bir gün ölüp

Kara toprak olur

Tertemiz yıkayıp, kefene sarıp

Oğul, kızın "baba" der

Getirip defnedene kadar

Yetmiş yerde melek

Karşılayıp suale çeker

Münker Nekir melektir

Sualleri pek zordur

Cevabın doğru vermezsen

Bir sıkım cana zor gelir.³⁰⁷

³⁰⁶ Cenicok Ötö Kökö uulu, Bir Alla, haz. Iyman Fondu, *Iyman Carçıları*, Bişkek, Turar yay, 2016, s. 124.

³⁰⁷ Moldo Kılıç, Zar Zaman, haz. Melis Abdılđaev, *Muras*, Frunze, Kırgızistan basması, 1990, s. 51.

Zamancılardan müderris lakabıyla bilinen Nurmoldo Narkul uulu, eserinde Münker ve Nekir meleklerinin kabir hayatında ne tür sualler soracağı ile ilgili şu detaylı bilgileri vermekle birlikte güzel bir şekilde terennüm etmiştir:

Aylan ketip turganda

Ankir Münkir kiret deyt,

Adlina kelip turguzup.

Anan suroo beret deyt

Musulman bolso oşondo

Coop beret şaşpastan

Korkpoy ürkpöy olturat,

Artın karap kaöpastan.

“Rabbin kim?”-dep surasa,

“Rabbim Allah!”-dep aytat.

“Dinin kayı?”-degende,

“İslam dini!”-dep aytat.

“Paygambarın kim?”-dese,

“Muhammedim!”-dep aytat.

“Kulagın emne?”-degende,

“Azanı, Kaamat”-dep aytat.

“Oozunda emne?”-degende,

“Kalmayı şaadat”-dep aytat.

Oo musulman pendeler,

Mındaylardı aahımdar,

Çaresiz kaldığın zaman

‘Münker ve Nekir gelecek’ der

‘Önüne gelir seni kaldırır

‘Sonra sorguya çeker’ der

Eğer Müslüman ise

Cevap verir rahatlıkla

Korkmadan oturur

Arkasına bakıp kaçmaz

“Rabbin Kim?”-diye sorarsa

“Rabbim Allah!”-der

“Dinin nedir?”-dediğinde

“İslam dini!”-der

“Peygamberin kim?”-derse

“Muhammed!”-der

“Kulağın neyi duydu?”-dediğinde

“Ezanı kamet”-diye cevap verir

“Ağzında ki nedir?”-derse

“Kelime-i Şehâdet ”der

Ey Müslüman kullar

Bunları âlimler

Tınbay dayım köp aytat.

*Her zaman durmadan beyan ederler.*³⁰⁸

Moldo Niyaz *Sanattar* isimli eserinde, insanların defnedildikten sonra farklı safhalardan geçeceği mühim bir hayatın olduğunu ifade eder; dünya hayatında sevdiği ve yaptığı şeyleri tek tek sayarak artık bir daha bunlara ulaşamayacağını açık bir ifadelerle dile getirir:

Saparın kattık ıraakka

Uzaklara seferin zordur

Bu calgançı diüynödön

Bu yalancı diünyadan

Ölüp barsan bir küni

Can verip kaldığında

Parişta kşret surakka

Melek gelir sorguya

Coobunu berbesen

Cevabını veremezsen

Cann kalar frakka

*Canın kalırayrılıkta(firakta).*³⁰⁹

Can egem koygon muakkil

Can Yârim olursa sana müvekkil

Calınsan koyboyt buyakka

Yalvarırsan ana koymaz azabta

Can koerdon ayrılıp

Canın ayrılıp

Caylanasın şuyakka

Yerleşirse ol yere

Barı kalıp kaytmak cok

Her şey geride kalır; dönüş yok

Baylanasın şuyakka

Yerleşirse ol yere

Bazarga mal satmak cok

Pazarda mal satmak yok

Mındagıday mülkün cok

Elinde hiç mülkün yok

Rahat, uyku, külkün cok

Rahat, uyku, gülmek yok

Atka minip celmek cok

Ata binip gelmekyok

³⁰⁸ Nurmolto Narkul uulu, Kim Kalat, haz. Iyman Fondu, *Iyman Carçıları*, Bışkek, Turar yay, 2017, s. 217.

³⁰⁹ Moldo Niyaz, *Sanat Digarasttar*, haz. Omor Sooronov, Bışkek, Uçkun yay, 1993, s. 25.

Üyünö kaytıp kelmek çok

Harkanday söz demek çok

İçip, kiyip, cemek çok

Kuanıp ton kıymek çok

Hatun bala süymök çok

Kadırluu aziz bu başın

Kara cerge koyular,

Eti terin soyular

Eki közün oyular,

Kara çaçın tögülör

Cüündörün sögülör

Turoak tolör közünö

Turfä kün tüşör öznö

Karındaş kelbes kaşına

Kattık kün tüşör başına

Evine dönüp gelmek yok

Ol sözüünü demek yok

İçip, giyip, yemek yok

Sevinip don(güzel elbise)³¹⁰ giymek
yok

Hatun, çocuk sevmek yok

Sevdiğin şol başını

Kara yere koydular

Et kemikten ayrılır

İki gözün oyulur

Siyah saçın dökülür

Saç sakalın yolunur (dökülür)

Toprak dolar gözüne

Zor iş gelir başına

Kardeş gelmez yanına

Zor gün düşer başına.³¹¹

Vefat eden her bir insanın ebedi âhiret hayatı başlayana kadar kabir hayatında olacağına dair Zamancılar da şiirlerinde tüm insanlığa bilgi vermektedirler. Örneğin Moldo Niyaz şu şekilde ifade etmektedir:

Kıyamat kayım bolguça

Ölgöndör kalar körüdü

Kıyamet kopana kadar

Ölenler kalır kabirde.³¹²

³¹⁰ Kışın giyilecek kalın yünlerden hazırlanan elbisedir. Ayrıca Ton Kırgız halk kültüründe otorite simgesi olarak da bilinmektedir.

³¹¹ Moldo Niyaz, *Sanattar*, v. 2, 3. (El yazma eserin kayıt numarası: Folklor Bölümü no. 429.)

3.2.3. Kıyamet ve Kıyamet Alâmetleri

Kalkmak, ayaklanmak ve dirilmek gibi manalara gelen kıyamet İslam dininde her şeyin alt üst edilerek yok olması, yok olan ve ölen şeylerin yeniden dirilerek ayağa kalkması ve mahşere doğru yönelmesi demektir.³¹³ Kırgızlar'ın sözlü geleneğinde kıyamet ve kıyamet alâmetiyle alakalı deyimler, sözler, tekerlemeler ve şiirleri görmek mümkündür.³¹⁴ Dolayısıyla kıyamet ve âhîret hayatı, Zamancıların da eserlerinde sık bir şekilde bahsettiği mevzulardan bir tanesi olmuştur. Burada Moldo Kılıç'ın *Kıssa Zilzala* isimli eserinden bahsetmek faydalı olacaktır. O, bu eseri kendi yaşadığı Kemin şehrinde gerçekleşen deprem vakasından etkilenecek kaleme almıştır. Bir kaç gün sürmesi ve çok şiddetli olması sebebiyle bu depremi kıyamet günü insanların içinde bulunduğu korkuyu mukayese etmiş, o müthiş sahneleri şiirinde tasvir etmeye çalışmıştır. Moldo Kılıç, o anda herkesin kendi başının derdine düşeceğini ve başkalarının halini düşünmeyeceğini dile getirir:

Abalı sözüm bismilla

Ayta bersek söz munda

Zar zamana süylödüm

Ar borumu bolcolun

Alla Taala ar işti,

Özün tüzöp ondogun.

Bu zamana türlöndü

Cer silkinip termeldi.

Kalkıldagan asman cer,

Buzulup keter öndöndü.

İlk sözüm Bismillah

Anlatırsak söz burada

Zor zamana söyledim

Her göreni tahmini

Ya Rabb her işi

Kendin düzelt, nizama koy

Bu zamanımızdeğişti

Yersarsılıp sallandı

Sallanan yer ve gök

Darmadağın gözüktü

³¹² Moldo Niyaz, *Sanat Digarasttar*, haz. Omor Sooronov, Bışkek, Uçkun yay, 1993, s. 41.

³¹³ A. Saim Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, İstanbul, Ensar yayınları, 2016, s. 322.

³¹⁴ Ali Jusubaliev, *Kırgızdardın Musulmandaşuu Tarihi*, Bışkek, İz-Basma, 2016. s. 228, 229, 230.

Sanaaga kelbes iş boldu,

Akla gelmez iş oldu

Sakta Kuday bendendi.

*Koru Rabbimkulunu.*³¹⁵

Bir kısım ayet ve hadislerden hareketle kelâm literatürlerinde kıyametin alâmetlerinin küçük ve büyük olarak ikiye ayrıldığını görmekteyiz.³¹⁶ Bununla beraber Zamancılar şiirlerinde bu âlametleri belli bir nizam içinde değil de yer yer zikretmekte, fırsat buldukça kıyametin alâmetlerinden bir kaçını sayarak anlatmaya çalışmaktadırlar. Bunları şu şekilde belirtebiliriz:

Kitepterde mazmunu

Kitaplarda söylenenin

Kelip turaar çındığı

Hakikati gelmişti

Munu calgan debegin

Bunu yalan çıkarma

Alaamattın belgidi

Kıyamet alâmetidir

Oylosonoz carandar

Düşününüz (ey!) insanlar

Din musulman agayın

Müslüman din kardeşimi

Saktooçu özü kadayım

Kendisi korur Allah'ım

Akır zaman belgisi

Ahir zaman alâmetin

Sizge bayan kılayın

Size beyan edeyim

Kitepterde sözü bar

Kitaplarda söylüyor

Inanbasan tabayın

İnanmıyorsan bulayım

Zaman Anday bolmogu

Zaman öyle olur ki

Cerge buzuk tolmogu

Yeryüzü fesada dolar

Israpka mal çaçıp

İsraf ortalığı kaplar

³¹⁵ Moldo Kılıç Şamikan uulu, *Kıssa-i Zilzale*, Kazan, V. Eremeev Cana Şaşabrin Basmakana Üyü, 1911, s. 4, 5; Moldo Kılıç, *Kazaldar*, haz, Omor Sooronov, Adabiyat Basması, Frunze, 1991, s. 164.

³¹⁶ A. Saim Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, İstanbul, Ensar yayınları, 2016, s. 324-329.

Ar sonundu iş çıgaar

Mına uşul bolcolu

Azoo attay tuyladı

Sonun işter köp boldu

Uşul akır zamana

Cer silkinip tuylamak

Akır zaman adamı

Calgan işti çın kılrat

Akır zaman adamı

Tiylbadı naspsisin

Sütkö bergen soodager

Artık alaar paydager

Her türlü felaket gelir,

İşte budur zamanı.

Vahşi at gibi şahlandı,

Felaket işler pek çok oldu,

Bu ahir zamana,

Yer sarsılıp şahlanmakta.³¹⁷

Ahir zaman adamı

Yalan dolan işi gerçek

gibi gösterir.³¹⁸

Ahir zaman adamı

Nefsine düşer, kul olur

Faiz veren tüccar

Daha çok alır³¹⁹ (kendince)

kârsanar da.³²⁰

Şiirin devamında Zamancı Moldo Kılıç İslam düşüncesindeki Ye’cûc-Me’cûc kavramına da değinmektedir. Bilindiği üzere literatürde Ye’cûc Me’cûc’ün ortaya çıkması “kıyâmetin alâmeti” olarak zikredilmekte ve büyük fesat, fitne ve karışıklıklara sebep olacakları belirtilmektedir.³²¹ Kur’an-ı Kerim’de Enbiyâ³²² ve Kehf³²³ sûrelerinde Ye’cûc-Me’cûc zikredilse de bu ayetlerde “kıyâmetin alâmeti” olduklarına dair açık bir beyan söz konusu değildir.³²⁴ Zamancılar’ın eserlerinde korkunç ve yeryüzünde her

³¹⁷ Moldo Kılıç, Zilzala, haz. Melis Abdılđaev, *Muras*, Frunze, Kırgızistan Basması, 1990, s. 100, 101.

³¹⁸ Moldo Kılıç Zar Zaman, haz. Melis Abdılđaev, *Muras*, Frunze, Kırgızistan Basması, 1990, s. 51.

³¹⁹ Faiz alır.

³²⁰ Moldo Kılıç, Zar Zaman, haz. Melis Abdılđaev, *Muras*, Frunze, Kırgızistan basması, 1990, s. 52.

³²¹ Ahmed bin Hanbel, el-Müsned, VI/ 429.

³²² Enbiya, 21/96-97.

³²³ Kehf, 18/94-98.

³²⁴ Her iki ayette de geçen “ye’cûc me’cûc” tabirleriyle kastedilenler farklı zaman ve mekândaki bütün zâlim ve günahkâr kimselerdir. Yani; birisiyle “dünyadaki bozguncu insanlar”, diğeriyle ise “mahier

yerde fesat tohumunu eken dehşetli Ye'cûc-Me'cûc'ün çıkmalarını da âhir zamanın işareti olarak şu şekilde ifade etmişlerdir:

Akır zaman şumduğu

Ahir zaman dehşeti

Kara Tacaal cacucdar

Korkunç Ye'cûc ve Me'cûc

Çığaar bolcol boldubu

Çıkmakta; tahmin³²⁵ oldu mu?

Ce bolboso Kudayım

Yüce Allah acaba

Bizge aybat kıldıbı

Bize merhamet eder mi?³²⁶

Kırgız halk kültürü, göçebe hayat tarzıyla şekillenmiştir. Göçebe yaşamın etkilerini her alanda görmek mümkündür. Bu kültür hayatlarının ayrılmaz parçaları olan hayvanları sevmeleri ve özellikle de atlara düşkünlükleri bilinmektedir. Onlar için sanki atlardan ayrılmak kıyametin küçük bir alâmeti olarak algılamışlardır. Sözlü geleneğinde bu ibareler mevcuttur:

Kıyamet kayım kayda eken

Kıyametin kopuşu nerdeymiş

Attan ayrılğan cerde eken

Atından ayrıldığıın yerdeymiş.³²⁷

İmam Mehdi'nin gelmesi de İslam itikadında kıyametin alâmetlerinden addedilir.³²⁸ Bu sebeple Zamancı Moldo Niyaz da Rus İmparatorluğunun işgalini ve Müslümanlara yaptıkları eziyet ve zulümlerini dile getirerek İmam Mehdi'nin gelmesini ne kadar çok arzuladığını şu ifadelerle yazıya dökmektedir:

Kattık boldu küñübüz

Zor oldu her günümüz

Orus kafır çok bolup

Rus kâfir ne zaman yok olur

İmam Mahdi kelse eken

İmam Mehdi gelsin artık

meydanında toplanacak olan bütün zâlim ve hakikat inkârcıları” kastedilmektedir. Bkz. Ahmet Emin Seyhan, Hadislerde Kıyâmet Alâmetleri (Envâru'l- Âşikîn Örneğinde), Isparta, Tuğra Ofset, Mart, 2016, s. 218-221.

³²⁵ Tahmin edilen vakit/zaman oldu mu?

³²⁶ Moldo Kılıç, Zilzala, haz. Melis Abdılđaev, *Muras*, Frunze, Kırgızistan basması, 1990, s 97.

³²⁷ Ali Jusubaliyev, *Kırgızdardın Musulmandaşuu Tarihi*, Bışkek, İz-Basma, 2016. s. 230.

³²⁸ Yusuf Şevki Yavuz, “İslam İnancında Mehdi”, *DİA*, XXVIII, ss. 371-374.

İt kafir barı ölsö eken,

Buhardan koşun kelse eken

Butparas barı ölsün

Urumnan koşun kelse eken

Urugu kurup kalsa eken

Palit kâfir ölsö eken

Oogandan koşun kelse eken

Orustar oyron bolso eken

Musulman abad bolso eken

Buzuktun barı ölsö eken

Şariat caarıy bolso eken

Alistan kelgen basmaçı

Ada bolup kalsa eken

İt kafir hepsi ölsün

Buhara'dan asker gelsin

Putperest hepsi ölsün

Urum'dan³²⁹ asker gelsin

(Zâlimlerin) soyu kurusun

Pis kâfir ölsün

Afganistan'dan asker gelsin

Ruslar mağlup olsun

Müslümanca yaşam olsun

Bozukluğun hepsi yok olsun (ölsün)

Şeriatın hükmü sürsün.

Uzaktan gelen işgalci

Yok (mağlup) olsun, ne olur.³³⁰

3.2.4. Âhiret Halleri

3.2.4.1. Ba's, Haşir ve Mahşer

Sözlükte ba's, 'uykudan uyandırma, topraktan çıkarma, dirilmek ve göndermek' gibi manalara gelmektedir. Dini anlamda ise, insanoğlunun öldükten sonra tekrar dirilişi ve kabir âleminden mahşere çıkışı demektir. Ba's, iman esasları arasında "Ba'su ba'de'l mevt=ölümünden sonra diriliş" akidesi şeklinde yer almakta, bütün semavî dinlerde inanılması istenen esaslardan biri olarak ifade edilmekte ve ahiret inancının temelini oluşturmaktadır.³³¹ Bilindiği üzere öldükten sonra tekrar diriltilmek (Ba'su ba'de'l

³²⁹ Şair burada bir yerden bahsetmektedir fakat nereden bahsettiği belirgin değildir. Büyük ihtimalle Urumçı'yi kastetmektedir.

³³⁰ Moldo Niyaz, *Sanat Digarasttar*, haz. Omor Sooronov, Bışkek, Uçkun yay, 1993, s. 58. 59.

³³¹ Şerafeddin Gölcük, Süleyman Toprak, *KELÂM*, 2. B., Konya, Tekin Kitabevi, 1991, s. 387.

mevt) âhiret hayatının en önemli kısımlarındandır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.)’de öldükten sonra tekrar dirilmek konusunda birçok hadislerinde bilgiler vermektedir:

*“İnsanın kuyruk sokumu kemiği (acbü’z-zenep) dışındaki her şeyi, ölümünden sonra çürüyüp yok olacaktır. Kıyamet günü tekrar diriltilme bu çürümeyen kemikten olacaktır.”*³³² Bu dirilmenin insanların ilk yaratılışlarındaki gibi olacağını veya her kulun öldüğü hal üzere diriltileceğini bildirmiştir.³³³

Haşir kelimesi “toplamak, toplanmak ve bir grubu bulunduğu yerden getirip bir meydanda toplamak” manasına gelmektedir. Toplanan yere de “mahşer” denilmektedir. Haşirle ilgili Kur’ân-ı Kerim’de pek çok ayet mevcuttur.³³⁴ Haşir, âhiret ahvali arasında ba’s’tan sonra ikinci merhaleyi oluşturur. Nitekim Sûr denilen ve daha çok boruya, boynuzla benzetilen bir aletin üflenmesiyle görevli olan İsrâfil meleğinin birinci defa üflemesiyle bu âlemin bütün düzeni bozulur, yani kıyamet kopar. İkinci defa üflenmesiyle da bütün canlılar diriltilip mahşer meydanına doğru Allah’ın huzuruna getirilir.³³⁵ Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de bu olay şöyle tasvir edilmektedir: *“Birinci üflemenin (kâinatı) sarstığı, onu ikinci üflemenin takip ettiği gün, işte o gün yürekler kaygıdan oynar, gözlerini korku bürür. ‘Öldükten sonra biz, (dünyadaki) ilk halimize mi döndürüleceğiz, (hem de) çürümüş kemikler olduktan sonra mı?’ derler... Onlar birdenbire kendilerini mahşerde buluverirler.”*³³⁶

Mahşer gününün oldukça dehşetli gün olduğunu ve adeta her şeyin düzeni bozulup insanoğlunun başına en korkunç günün³³⁷ geleceğini ayet ve hadislerden anlayıp, kavrayabilen Zamancılar da kendi eserlerinde o korkunç sahneleri³³⁸ dile getirmişlerdir. Dolayısıyla Zamancılar insanlara sıkça âhireti hatırlatmışlar ve bulundukları her yerde âhiretin zorluklarını anlatmışlardır. Nitekim Zamancıların

³³² Buhari, “Tefsir”, 39, İbn Mace, Cenaiz 58.

³³³ Müslüm, Cenaiz 55.

³³⁴ Şerafeddin Gölcük, Süleyman Toprak, *KELÂM*, 2. B., Konya, Tekin Kitabevi, 1991, s. 391.

³³⁵ Gazali, *Mükâşefatü'l- Kulûb*, Dâru İhyâi'l-Ulûm, Beyrut, 1985, s. 190: 306-307: İhyâ, C. V., s. 122-127.

³³⁶ Naziât, 79/6-11, 14.

³³⁷ “İnsanların, ateşin etrafını sarmış pervaneler gibi olduğu, dağların da atılmış renkli yüne dönüştüğü gündür (o Kâria!) O gün kimin tartılan ameli ağır gelirse işte o, hoşnut edici bir yaşayış içinde olur. Ameli yeğni olana gelince, işte onun anası (yeri, yurdu) Hâviye' dir. Nedir o (Hâviye) bilir misin? Kızgın ateş!” Karia, 101/ 4-11.

³³⁸ “İşte o gün kişi kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve çocuklarından kaçır. O gün, herkesin kendine yetip artacak bir derdi vardır.” Abese Suresi, 34-37.

temsilcilerinden olan Moldo Niyaz *Sanat Digarasttan* isimli eserinde bu hakikati şu şekilde ifade etmektedir:

Kıyamât kayım bolguça

Kıyamet kopana kadar

Ölgöndör kalar körüdü

*Ölenler kalır kabirde.*³³⁹

Yavmul caza mahşarda

Yev'mul ceza mahşerde

Can egem kazı bolgondo

Rabbim hükmettiğinde

Cannatti kılıp canındı

Cennetlik kılıp canımı

Camalın körsötsö

Cemalin gösterse

Didardan cakşı bar beken?

*Didardan iyi olan var mıdır?*³⁴⁰

Mahşar küni bolgondo

Mahşer günü geldiğinde

Pariştalar aytayt deyt

Melekler götürürmüş

Barşani sabil sratka

*Hepsini sırata (köprüye).*³⁴¹

Söz konusu olan âhiret ahvalleri meselelerinden şairin şu ifadesi oldukça dikkat çekicidir: “Yevmü’l-ceza”. O, ayet ve hadislerdeki dini kavramı Kırgızca’da değiştirmeyerek aynı şekilde şiirine yansıtmaktadır. Zamancı âhiret hayatının önemini yukarıdaki şiirin devamında şöyle izah etmektedir:

Yauvmulcaza kattık küin

Yevmü’l-ceza zor gündür

Cannatı kılın hudayım

Cennetlik kılın Rabbim

Camalını körsötüp,

Cemalini gösterip

Calakasın barçani

Hepimizi Sevindirsin

Azabı kattık dozokton

Azabı zor cehennemden

Aman kılın hudayım

*Sağ salim kılın Rabbim.*³⁴²

³³⁹ Moldo Niyaz, *Sanat Digarasttar*, haz. Omor Sooronov, Bışkek, Uçkun yay, 1993, s. 41.

³⁴⁰ Moldo Niyaz, *Sanat Digarasttar*, haz. Omor Sooronov, Bışkek, Uçkun yay, 1993, s.49.

³⁴¹ Moldo Niyaz, *Sanat Digarasttar*, haz. Omor Sooronov, Bışkek, Uçkun yay, 1993, s. 131.

3.2.4.2. Hesap

Hesap, “saymak, hesap etmek”; terim olarak da insanların hesaba çekilecekleri âhiret safhalarından birini ifade eder. Kur’ân terminolojisinde hesap, genellikle kötü davranışların dünyada ³⁴³ ve özellikle de âhiretteki yansımaları ve sahiplerinin cezalandırılması manasına gelmektedir. Bununla beraber iyi davranışların âhirette mükâfatlandırılması anlamı da vardır. Kıyamet gününde insanların Allah tarafından hesaba çekileceğini haber veren âyetler genellikle hesap³⁴⁴ konusunun mânevî-ahlâkî olacağını ifade etmektedir.³⁴⁵

Kur’ân-ı Kerim’in ilk suresi sayılan Fâtiha’dan başlayarak diğer sûrelerde on üç ayette tekrarlanarak zikredilen yevmü’l-dîn (ceza günü) tamlaması da hesap kavramını güçlendirmektedir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Zamancılardan Moldo Niyaz şiiirinde de ‘Yevmü’l-ceza’³⁴⁶ olarak mahşerdeki ceza günü yani insanın hesaba çekileceği günü anlatmıştır. Hâsılı kelâm yeniden diriliş, kalkış ve toplanışın hemen ardından insanlara amel defterleri dağıtılacaktır. Defterleri insanların sağ, sol ya da arka taraflarından verilecektir.³⁴⁷ Mîzan kurularak sevap ve günahları tartılacak, hak edenler Cennet’e, müstahak olanlar ise geçici ya da süresiz olarak Cehennem’e gönderilecektir. Böylece sonsuz âhiret hayatı mutluluk ve huzur içinde ya da can çekici azaplarla başlayacaktır. Kıyamet günü kulun hesaba çekilmesiyle ilgili şair Moldo Kılıç şunları söylemektedir:

Akıretke barganda

Ahirete gittiğinde

³⁴² Moldo Niyaz, a.g.e. , s. 27.

³⁴³ “Biz onları (ahalisini) çetin bir hesaba çekmiş ve onları görülmemiş azaba çarptırmışızdır.” Talâk, 68:8.

³⁴⁴ “...Nerede olsanız, O sizinle beraberdir. Allah, bütün yaptıklarınızı hakkıyla görendir.” Hadid, 57/4.

³⁴⁵ Emrullah Yüksel, “Hesap” *DİA*, C. XVII, ss.240-242.

³⁴⁶ “*Yauvmulcaza kattık kün -Yevmül ceza zor gündür*” Moldo Niyaz, *Sanat Digarasttar*, haz. Omor Sooronov, Bişkek, Uçkun yay, 1993, s27.

³⁴⁷ Amel defterinin “arka tarafından verilmesi” sözü ile bu işlemin zorluğuna ya da uğursuzluğuna işaret edilmektedir. Defteri alacak olan organ yine sol eldir; ancak bu buluşma rahat olmayacak ve çeşitli zahmetler mutlaka içerecektir. Amel defterinin hem sol taraftan, hem de sırtın arkasından verilme nedeni, günahlarının, suçlarının çok daha ağır olmasıdır. “Amel defterinin arka taraftan alınması” ifadesinin başka bir anlamı daha vardır. Bu ifade ile bir anlamda amel defterinin soldan alınmasının gerekçesine işaret etmektedir: “Kendilerine kitap verilenlerden bir kısmı sanki gerçeği biliyorlarmış gibi Allah’ın kitabına sırt döndüler” Bakara, 2/101 ayetinde buyurulmaktadır. Ayrıca şu ifadeler yer almaktadır. “Allah kendilerine kitap verilenlerden; Bunu insanlara açıklayın ve ondan hiçbir şeyi gizlemeyin diye söz almıştı. Fakat onlar, bu sözlerini arkalarına attılar ve onu az bir fiyatla sattılar. Bu ne kötü bir alışveriş!” Al-i İmran, 3/187.

Adam uulu tergeleer.

İnsanoğlu hesaba çekilir

Bendeninkılğan künöösün

Kulun yaptığı günahın

Özü turgan cer köröör.

*Kendi durduğu yer görecektir.*³⁴⁸

3.2.4.3. Mîzan

Mîzan mükellef olan Müslümanların dünya hayatındaki iman ve amellerinin âhirette değerlendirildiği alan anlamına gelen bir dini terimdir.³⁴⁹

Sözlükte, “terazi ve ölçüye vurmak” anlamına gelen mîzan, âhirette hesaptan sonra herkesin yaptığı hayır ya da şer işlerinin tartılacağı özgü ilâhî adalet ölçüsüdür. Ehl-i Sünnet âlimlerinin görüşlerine göre mîzânın mahiyetini ve iç yüzünü kavramak mümkün değildir. Hakikatini bilmediğimiz mîzan, dünya hayatındaki ölçü aletlerinin hiçbirine benzememektedir.³⁵⁰ Mîzan, sadece eşyanın ağırlık miktarını tartıp bilmeye yarayan ölçü aleti değildir. Adalet tartısı hukuk, iyilik ve kötülüğü ölçmek için mecâzi türde kullanılır. Kur’ân-ı Kerim’de belirtildiği üzere mîzana koyulan iyi veya kötü amellerin ağırlıklarına göre muamele göreceğini bildirilmiştir.³⁵¹ Dolayısıyla Zamancılar âhiretin korkunç gününden söz ederken salih amel olmasını ısrarla Allah’tan dilemişlerdir:

Ar bandani ilahim

Her kulunu Allah’ım

Yaumulcaza mahşarda

Yevmü’l-ceza mahşerde

Salih kılıp amalin

Salih çıkarsın amelin

Nasip kılsın camalın

*(Bir de) nasip etsin Cemalin.*³⁵²

Kılmışın mında köp bolso

Günahın çok olursa

Kıyamat colu tar degen

*Kıyamette işin zor olur demiş.*³⁵³

³⁴⁸ Melis Abdılđaev, a.g.e. , s. 94.

³⁴⁹ Süleyman Toprak, “Mîzan”, *DİA*, XXX, ss. 211-212.

³⁵⁰ A. Saim Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm’a Giriş*, İstanbul, Ensar yayınları, 2016, s. 340.

³⁵¹ Kâria, 100/6-11.

³⁵² Moldo Niyaz, *Sanat Digarasttar*, haz. Omor Sooronov, Bışkek, Uçkun yay, 1993, s. 35.

³⁵³ Moldo Niyaz, a.g. e., s. 37.

Aramdı bilbey cegender

Haramı ayırt etmeden yiyenler

Ölgöndö köröt cazasın

*Öldüğünde görecektir cezasın.*³⁵⁴

3.2.4.4. Sırât

Sırât, cehennem üzerinde bulunan ve herkesin oradan geçmeye mecbur olacağı bir yol ve köprüdür.³⁵⁵ Kur’ân-ı Kerim’de sırât kelimesi daha çok “müstakim” (dosdoğru) kelimesiyle tamlama yapılarak, Allah Teâlâ’nın rızasına münasip olan, O’na ulaştıran tevhid dini yani İslam dini anlamında kullanılır: “...Kim Allah’a sımsıkı bağlanırsa, muhakkak doğru yola (sırât-ı müstakime) iletilmiştir.”³⁵⁶ Şüphesiz Allah, benimde Rabbim, sizin de Rabbinizdir. Öyleyse O’na ibadet edin. İşte bu, doğru yoldur (sırât-ı müstakim).”³⁵⁷ Fakat bir terim olarak sırât denilince âhiret ahvalindeki sırât köprüsü akla gelir. Söz konusu olan sırâtlı ilgili Zamancılar da kendi eserlerinde görüşlerini beyan etmişlerdir. Hadisteki “kıldan ince, kılıçtan keskin”³⁵⁸ ifadesini şiirlerine yansıtmışlardır. Zamancılara göre sıratı bütün insanlar mahşerdeki hesaptan sonra geçeceklerdir. Hatta sıratı geçmek o kadar zor olduğunu ayet, hadislerden ve bazı rivayetlerden iyi bildikleri için de dua mahiyetinde arkadaşlarına “Ulu olsun hürmetin” diye dualarda bulunmuşlardır:

Kıyamât küni aydasa

Kıyamet günü götürürse

Minip ötsün burakka

Binip geçsin Burak’la

Kıl köprük sıratka

Kıldan köprü sıratı

Eç körböğün azaptı

Hiçbir zaman görmeyin azabı

Ümüt kılğan duan şu:

Ümit ederek duam şudur

Uluk bolsun urmatın

Ulu olsun hürmetin

³⁵⁴ Moldo Niyaz, a.g. e., s. 55.

³⁵⁵ A. Saim Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm’a Giriş*, İstanbul, Ensar yayınları, 2016, s. 342.

³⁵⁶ Âli İmran, 3/101.

³⁵⁷ Âli İmran, 3/51.

³⁵⁸ Müslim, “İman”, 302.

Gilmandar kılsın kızmatın

Gilmanlar³⁵⁹ kılsın hizmetin

Ûr kızdar bolsun alganın

Hür kızlar nasip olsun.³⁶⁰

Kıyamât kayım colunda

Kıyamet kopma yolunda

Kıl köpürük – sırat deyt.

Kıl Köprü – Sırat der

Kılıçtan ötkür kılga okşop,

Kılıçtan daha keskin, kıl gibi

Kıldan bir coldu kurat deyt.

Kıldan bir yolu kuracak der.³⁶¹

3.2.4.5. Şefaât

Şefaât, “bir kişinin bağışlanması için af dileme, yardımcı olma ve aracılık yapma” gibi anlamlara gelir ve terim olarak da resuller, nebiler, âlimler ve Allah’ın izin vereceği kimselerin, yine Allah’ın izniyle âhirette mü’minlerden bazılarının günahlarının bağışlanmasını ya da Allah katındaki derecelerinin yükseltilmesini talep etmelerini ifade eder.³⁶²

Bilindiği üzere âhirette şefaatin hak olduğunu Ehl-i Sünnet âlimleri kabul etmektedir. Ancak müminlerin kâfir ve münafıkların şefaate nail olması söz konusu değildir. Nitekim Zamancılar da konuyla ilgili görüşlerini eserlerinde yer yer zikretmişlerdir. Müslümanların arasında büyük günah işleyen³⁶³ herkes için Hz. Peygamberin şefaatin hak olduğunu Zamancıların tamamı kabul etmektedir. Onlardan Moldo Niyaz Hz. Peygamber’in şefaatiyle ilgili şu mısralarını kaleme almaktadır:

Padişahlardin padişası

Padişahların Padişahı

Can egemnün bir atı

Rabbimin bir ismi de

Cabbar dep ümüt kılábız

Cebbar diye umud ederiz

Öz nurudan berip

Kendi ruhundan vermiş

³⁵⁹ Kuran-ı Kerim’in sadece Tûr süresinin 24-ayetinde “Gılman” tabiri kullanılır.

³⁶⁰ Moldo Niyaz, *Sanat Digarasttar*, haz. Omor Sooronov, Bışkek, Uçkun yay, 1993, s115, 116.

³⁶¹ İyman Fondu, İyman Carçıları, Bışkek, Turar yay, s. 9.

³⁶² Şerafeddin Gölcük, Süleyman Toprak, *KELÂM*, 2. B., Konya, Tekin kitabevi, 1991, s. 396: Kılavuz, a.g. e., s. 340.

³⁶³ “Şefaetim ümmetimden büyük günah işleyenler içindir”. Ebu Dâvud, “Sünnet”, 20-21; Tirmizî, “Kıyâme”, 11; İbn Mâce,” Zühd”, 37.

Ata uulunu Muhammed

Habib dep ümüt kılábız

Cazıktuu banda künahkar

Can egem bersin ıymandı

Şaytan coldon çıkarat

Ham süit emgen bandanı

Paygamberim ümmat dep

Datshar bolsun mahşarda

Asi, Cafi gamrahni

Kıyamattın hauñi kim

Şefaät et ümmetini Muhammed

*Habibim bize şefaät etdiye umud
ederiz*

Cezalı ve günahkâr kula

Rabbim versin imanı

Şeytan yoldan çıkarır

Ham süit içen ol kulu

Peygamberim ‘Ümmetim’ deyip

Şefaät etsin mahşerde

Asi ve cefakâr bu kula,³⁶⁴

Kıyametin korkunç gününde.³⁶⁵

Allah Teâlâ tarafından en büyük şefaät hakkı Hz. Muhammed’e (s.a.v.) verilmiştir. Peygamberimiz de bu hakkıbütün ümmeti için mahşer günü kullanacaktır. Nitekim Zamancılar da özellikle “Nur Muhammed Peygamber” diyerek şiirlerinde Peygamberimiz ile manevi bir bağ kurmuşlardır. Ona olan sevgilerini her yerde göstermişler ve onlar için Hz. Muhammed’in olmadığı sevgide hayrın olmadığı inancını taşımışlardır. Nitekim ahiretteki dehşetli günü düşünerek Hz. Muhammed’in şefaätini ümit etmişler ve dileklerini şu şekilde mısralara aksettirmişlerdir:

Nur Mukambet paygamber,

Ümütkörbüz köp candar

Nur Muhammed Peygamber

Umutluyuz³⁶⁶ nice canlar.³⁶⁷

Moldo Niyaz da *Sanat Digarasttar* isimli eserinde söz konusu olan şefaätle ilgili şunu ifade etmektedir:

Paygamberlar hurmatı

Peygamberler hürmeti

³⁶⁴ Aşırı derecede isyan edip eziyet eden kimse demektir.

³⁶⁵ Moldo Niyaz, *Sanat Digarasttar*, haz. Omor Sooronov, Bişkek, Uçkun yay, 1993, s. 78.

³⁶⁶ Şefaätinden hepimiz ricacıyız.

³⁶⁷ Moldo Kılıç, *Kıssa-i Zilzala*, Kazan, Ufa, 1911, s. 4.

3.2.4.6. Havz

Kevser havuzu, Allah Teâlâ'nın Hz. Peygamber'e tahsis ettiği büyük bir ikram ve lütuf olarak kabul edilir. Kur'an'da havz kelimesi geçmemekte olup Kevser ismiyle zikredilen bir sûre mevcuttur. Bununla birlikte havz hakkında nakledilen birçok hadis bulunmaktadır. Hz. Peygamber kendisine vaad edilen Kevser'i nehir olarak ifade etmiştir.³⁶⁹ Başka bir rivayette Hz. Peygamber'in Kevser havuzunun şekli ve mahiyeti hakkında şöyle buyurduğu nakledilir: *“O cennette bir nehirdir. Karşılıklı her iki tarafı da altındandır. Suyu süttten beyaz, baldan tatlı ve miskten daha hoş kokuludur. Mercan ve inci kayaların üzerinden akar.”*³⁷⁰ *“Havuzumun karşılıklı iki tarafının arası, Medine ile San'a (veya) Medine ile Umman arası kadardır.”*³⁷¹

Havz-ı Kevser'den sadece bir kere içenin dahi hiçbir şekilde susamayacağını açıkça söylemiştir.³⁷² Nitekim Hz. Muhammed'i hayatlarının ser rehberi ve numune-i imtisali olarak gören Zamancılar da âhiret havuzu ile alakalı şeyleri eserlerinde yer yer zikretmişlerdir:

*Rahim aylasa, rahattasan,**Merhamet etse rahattasın**Cayın bolso cannatdasan**Yerin ise cennettir**Hurlar birla hurmatdasan**Huriler ile beraber hürmettesin**Didar körüp davlatdasan.**Didar görüp devlettesin**Aşıglarga koşulup**Salihlerler beraber**Arş üstündasan**Arşın üzerindesin**Makomdasan**Makamdasın*

³⁶⁸ Moldo Niyaz, *Sanat Digarasttar*, haz. Omor Sooronov, Bişkek, Uçkun yay, 1993, s. 99.

³⁶⁹ Müslim, Salât, 53; Ebu Davud, Salât, 124; Ahmed bin Hanbel, el-Müsned, 3:102.

³⁷⁰ Ahmed bin Hanbel, “el-Müsned”, 2/112.

³⁷¹ Buhârî, “Rikâk”, 53; Müslim, “Fezâil”, 39; İbn Mâce, “Zühdi” 36.

³⁷² Tirmizî, “Kıyâmet”, 14, 15.

Mahşar künü rahattasan

*Mahşer günü rahattasın.*³⁷³

Bilhassa Hz. Peygamberin sünnetine sımsıkı sarılmayı kendilerine gaye edinen Zamancılar, birçok şiirlerinde Allah Teâlâ'ya dua eder ve ilticada bulunurlar:

Hazrati ilim manzili

Hazreti ilim menzili

Hauzi kausar şarbatta

Havz-ı Kevser şerbette

Azali dagdır albatta

Ezeli kaderde elbette (eylesin)

Calakasın can egem

Allah'ım nasip eylesin

Paygamberim sünnatin

Peygamberim sünnetin

Dayım tilab nakabil

*Her zaman dilerim, kabul kıla.*³⁷⁴

Ehl-i Sünnetin yaygın görüşüne göre de havz-ı kevser, Hz. Peygambere kıyamet gününde ihsan edilecektir. Ancak bununla birlikte onun cennette bir nehir olduğu görüşünü benimseyen âlimlerin olduğunu da belirtmemiz gerekir.³⁷⁵

3.2.4.7. Cennet

Cennet, “örtmek gizlemek” anlamına gelmekle beraber “bitki ve ağaçlarıyla toprağa örten bahçe ya da yeşilliğin toprağı tamamen örttüğü yer” manalarına da gelmektedir.³⁷⁶ Cennet, Müslümanlar'ın içinde ilelebet kalacakları, çeşitli nimetlerle bezenmiş olan âhiret yurdudur ve oradaki hayat sonsuza kadar devam edecektir.³⁷⁷ Kur'an-ı Kerim'de cennet kelimesi tüm şekilleriyle 147 defa geçmekte ve “âhiret cenneti” ve “Âdem ile Havvâ'nın iskân edildiği mekân” gibi birçok değişik manaları bildirmektedir.³⁷⁸

³⁷³ Moldo Niyaz, *Sanat Digarasttar*, haz. Omor Sooronov, Bişkek, Uçkun yay, 1993, s. 77.

³⁷⁴ Moldo Niyaz, a.g.e., s. 87-88.

³⁷⁵ A. Saim Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, İstanbul, Ensar yayınları, 2016, s. 342.

³⁷⁶ İbn Manzûr, Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem, Lisânu'l-Arab, XIII, Beyrut, Dâru's-Sadr, 1994, s. 92-100.

³⁷⁷ A. Saim Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, İstanbul, Ensar yayınları, 2016, s. 349.

³⁷⁸ Topaloğlu, Bekir, “Cehennem”, *DİA*, C. VII, 1993, ss. 376-386.

Zamancılar da Kur'an-ı Kerim'in ayetlerine ve nakledilen hadislerle dayanarak eserlerinin birçok mısrasında Cennet'te ne gibi nimetlerin yer aldığını ve akla hayale gelmeyen bütün güzellikleri barındıran özelliklerini ifade etmişlerdir:

Kitapta özüm körgönümün

Kuran'dan Kitaptan kendim gördüm

Beyiş, dozok boyunu

Cennet ve Cehennem kenarını

Karmadım eşen kolunu

Tuttum eşanın³⁷⁹ elini.³⁸⁰

Moldo Niyaz *Sanat Digarast (Yine bir Nasihat)* isimli eserinin ilk sayfalarında kabir hayatını ele aldıktan sonra mahşer ve cennet yurdundan haber vermektedir:

Yauvmulcaza kattık kün

Yevmü'l-ceza zor gündür

Cannatı kılın hudayım

Cennetli kılın Rabbimiz

Camalını körsötüp,

Cemalini gösterip

Calakasın barçanı

Hepimizi sevindirsin.³⁸¹

Cannati bolso coldoşun

Cennetlik olursa arkadaşın

Hurlar bolor coldoşun

Huriler olur yoldaşın.³⁸²

İslami eserlerde cenneti ifade etmek üzere kullanılan isimleri ve cennet tabakalarını Kuran ve hadislerle muvafık olarak şu şekilde zikretmek mümkündür: Cennet, Cennetü'l-me'vâ, Cennetü Adn, Dâru'l-hulûd, el-Firdevs, Dâru's-selâm, Dâru'l-mukâme, Cennetü'n-naîm, el-Makâmü'l-emîn (Güvenilir makam).³⁸³ Nitekim Zamancılar da cennetin sekiz tabakası veya kapısı olduğunu ve cenneti sâlih amel yapan iyi, doğru kimseler için bir mükâfat yurdu olacağını mısralarında anlatmışlardır:

Segiz Beyiş cannattı

Sekiz Cennet katını

³⁷⁹ Eşan, Sûfilere verilen diğer isimlerdir. Daha çok Türk Cumhuriyetlerinde kullanılmaktadır: Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 14.B., İstanbul, Dergah yayınları, 2017, s. 32, 33.

³⁸⁰ Moldo Niyaz, *Sanat Digarasttar*, haz. Omor Sooronov, Bişkek, Uçkun yay, 1993, s.126.

³⁸¹ Moldo Niyaz, a.g.e., s.27.

³⁸² Moldo Niyaz, a.g.e., s. 49.

³⁸³ A. Saim Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, İstanbul, Ensar yayınları, 2016, s. 346-349.

Irakmatına caratkan,

Segiz Beyiş eşigin

Açpaysınbı adamzat

Namaz Beyiş açkıcı

Bilbaysınbı adamzat,

Namaz okup beyişke,

Kirbaysınbı adamzat.

*Rahmetiyle yaratan.*³⁸⁴

Sekiz Cennet kapısın

Açar mısın (ey) insanoğlu

Namaz cennetin anahtarıdır

Bilmez misin insanoğlu

Namaz kılıp cennete

*Girmez misin insanoğlu.*³⁸⁵

Yine bunun içindir ki Allah Teâlâ'nın cenneti, rahmetinin bir gereği olarak da yarattığını Zamancıların ileri gelenleri eserlerinde şu şekilde beyan etmektedirler:

Baarıga momun din İslam

On segiz min bu aalam

Ordu mına, cer asman.

Kapır, şaytan malgundu

Tozoguna karatkan.

Alal cürgön bendenin

Cayı Boloor cannatı

Hepsi mü'min dini İslam ('da olanlar)

On sekiz bin bu âlem

Yeri şu yer ve göktür

Kâfir, Şeytan-ı Melunu

*Cehennemine gönderen.*³⁸⁶

Helalde yaşayan kulunsa

*Yeri olacak ol Cennette.*³⁸⁷

Cennet ve Cehennem'in mevcudiyeti konusunda da İslam bilginleri farklı görüşlere sahiptirler. Ehl-i sünnet âlimleri cennet ve cehennemin şu anda mevcut ve yaratılmış olduğunu kabul ederken, Mutezile'nin büyük kısmı bunları reddetmişlerdir. Cehmiyye, Mu'tezile ve Hariciler cennet ve cehennemin kıyametin kopmasından sonra

³⁸⁴ Melis Abdılđaev, *Muras*, Frunze, Kırgızistan basması, 1990, s. 99.

³⁸⁵ İyman Fondu, *İyman Carçıları*, Bışkek, Turar ya, s. 228.

³⁸⁶ Melis Abdılđaev, *Muras*, Frunze, Kırgızistan Basması, 1990, s. 99.

³⁸⁷ Melis Abdılđaev, a.g.e., s. 47

yaratılacağı görüşünü ileri sürmüşlerdir.³⁸⁸ Yukarıda zikrettiğimiz mısralardan anlaşıldığı üzere Zamancılar da Ehl-i Sünnet'in görüşünü benimsemişlerdir.³⁸⁹

Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde cennet tasvir edilirken cennetteki hurilerden de sıkça zikredilmiştir.³⁹⁰ Nitekim Zamancılar da bu ayetler ve hadislerden hareketle cennet tasvirini yapmışlardır. Genel olarak Kur'ân'ın cennet hayatını tasviri, bu dünyadaki nimetlerin veyahut mutluluk vasıtalarının irtibatlandırılması şeklindedir. Kur'ân'ın böyle bir üslûpla anlatmasının sebebi insanların dünyada gördükleri, bildikleri ve tattıkları şeyleri kullanarak teşbih yapmaktır. Çünkü cennet nimetlerinin gerçek vasıflarını kimsenin bilemeyeceğini açıkça ortaya koyan ayetler de mevcuttur.³⁹¹ Huriler, ahiret hayatının gerçeklerinden birisidir.

Zamancılar eserlerinde cennetle alakalı meseleleri ve cennetliklere verilecek nimetleri anlatırken, hurilerden de şu mısralarında söz etmişlerdir:

Gilmandar kılsın kızmatın

Gilmanlar kılsın hizmetini

Ür kızdar bolsun alganın

*Hür kızlar nasip olsun.*³⁹²

Carlakagan momundar

Sâlih mü'minler

Ülpüldögön çırayluu,

Tertemiz güzel

Ürlördü kuçup catat deyt.

Hürlerle yatarmış

Kızdar menen oynpşup,

Kızlarla oynayıp

Kızıkkı cırgap batat deyt.

*Mutluluk refah içinde yaşarmış.*³⁹³

3.2.4.8. Cehennem

Sözlükte derin kuyu anlamına gelen cehennem, âhirette kâfir, müşrik ve münafıkların sürekli olarak, mü'minlerin de günahları ölçüsünde cezalandırılmak üzere

³⁸⁸ Topaloğlu, Bekir, "Cehennem", *DİA*, C. VII, ss. 227-233.

³⁸⁹ "Sekiz Cennetin tabakası, Rahmetiyle yaratan". Melis Abdılđaev, a.g.e., s. 99.

³⁹⁰ Rahman, 55/56, 70, 72, 74: Vâkıa, 56/22, 23, 37: Saffâ, 37/48, 49: Sâd, 38/52: Duhân, 44/54; Tûr, 52/20; Nebe, 78/33.

³⁹¹ Bakara, 2/25; Secde, 32/17.

³⁹² Moldo Niyaz, *Sanat Digarasttar*, haz. Omor Sooronov, Bişkek, Uçkun yay, 1993, s.115, 116.

³⁹³ İyman Fondu, *İyman Carçıları*, Bişkek, Turar yay, s. 13.

kalacakları azap yeridir.³⁹⁴ Kur'ân-ı Kerim'de 77 yerde zikredilmekte olan cehennem, inkârcıların,³⁹⁵ münafıkların, günahkârların ve zalimlerin azap görecekleri yer anlamında tasvir edilmektedir.³⁹⁶ Cehennemle ilgili Kuran'da yedi isim kullanıldığını görmek mümkündür.³⁹⁷

Nitekim Kuran'da ve birçok rivayette anlatılan dehşetli cehennemi Zamancılar da insanlara onun ebedi azabın hatırlatarak eserlerinin birçok yerinde sıkça ikazniteliğinde anlatmışlardır. Moldo Niyaz, cehennem ateşi hakkındaki ikazlarını şu mısralarında dile getirmektedir:

Dozoktuu cay o dünüyö,

Akırette momundar

Azaptı dagı körböşün.

Yomul caza mahşarda,

Calakasın barçanı,

Azabı kattık dozokton

Aman kılsın Kudayım,

Ara coldo taştabay,

Asi, cafi, barçani.

Ölöp ketse beyküman

Kâfirdin cayı tozokto

Cehennem yeri o dünyadır

Âhirette mü'minler

*Azabı hiç görmesin.*³⁹⁸

Ceza mahşer gününde

Korusun hepsini

Azabı ağır cehennemden

Esen kılsın Rabbimiz

Ara yerde bırakma

*Günahkâr ve acizlerin
(kullarının) hepsini.*³⁹⁹

Ölöp giderse şüpheleriyle

*Kâfirin yeri cehennem'dir.*⁴⁰⁰

³⁹⁴ A. Saim Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, İstanbul, Ensar yayınları, 2016, s. 346, 347.

³⁹⁵ İsrâ, 17/8.

³⁹⁶ Bkz. Bekir Topaloğlu, "Cehennem", *DİA*, VII, ss. 227-233.

³⁹⁷ Cehennem, Nâr, (ateş), Hâviye (düşenlerin çoğunun geri dönemediği uçurum), Sa'î (çılgın ateş ve alev), Lezâ (dumansız ve katıksız alev), Sakar (ateş), Hutame (obur ve kızgın ateş). Bunlardan Kur'ân'da en çok geçeni cehennem ismidir. A. Saim Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, İstanbul, Ensar yayınları, 2016, s. 347.

³⁹⁸ Moldo Niyaz, *Sanat Digarasttar*, haz. Omor Sooronov, Bışkek, Uçkun yay, 1993, s. 70.

³⁹⁹ Moldo Niyaz, a.g. e., s. 78.

Cennet ve Cehennem konusu, Kırgızların sözlü geleneklerinde olsun destanlarında olsun en çok beyan edilen konulardan olmuştur. Dolayısıyla kadim zamandan günümüze gelen sözlü geleneği devam ettirmek ve bir taraftan da İslam itikâdındaki âhiret inancına ve cennet, cehennem gibi mevzuları hepimize hatırlatmak için Zamancıların da eserlerinde bu unsurları sıkça zikrettiklerini söylemek mümkündür.

3.2.4.9. Rü'yetullah

Allah'ın insanlar tarafından görülmesini ifade eden, Rü'yetullah meselesi kelâm ilminin temel konularından biri olarak sayılır. Kelâm geleneğinde rü'yetullahı kabul eden ve inkâr eden iki grup bulunmaktadır. Ehl-i Sünnet âlimleri âhirette yalnızca mü'minlerin Allah'ı görebileceği görüşünü ileri sürerken, Mu'tezile, Neccâriyye ve Hâricîler'in tamamı Râfızîlerin'den (Şîâ'dan) Zeydiyye kolu⁴⁰¹ mü'minlerin dahi cennette Allah'ı göremeyeceklerini ve O'nun görülmesinin imkânsız olduğu görüşünü savunmuşlardır.⁴⁰²

Allah Teâlâ'nın âhiret yurdunda mü'minler için görüleceğini Kur'ân'ın şu ayetleri bildirmektedir: “*Yüzler var ki o gün ıslıl ıslıl parlar, Rablerine bakıp durur.*”⁴⁰³ Bu yönüyle naslarda Allah Teâlâ'nın ahirette görüleceği yönünde bir beyan olduğu rahatlıkla söylenebilirnin mümkün olduğunun ispatı mevcuttur.

Mâverâünnehir ilim merkezindeki Ehl-i Sünnetin önderi olan İmam Mâtürîdî ve onun yolunu takip eden kelâmcılar, mutasavvıflar ve söz konusu olan Zamancılar da rü'yetullah meselesini savunmuşlardır. Nitekim İmam Mâtürîdî Allah'ın görülmesiyle ilgili şöyle demektedir: “Aziz ve celil olan Rabbin görülmesi hakkında söz şundan ibarettir: Bize göre O'nun görülmesi gereklidir, haktır, ancak bu rü'yet idraksiz⁴⁰⁴ ve tefsirsiz⁴⁰⁵ olacaktır.”⁴⁰⁶

⁴⁰⁰ Moldo Niyaz, a.g. e., s. 119.

⁴⁰¹ “Gözler O'nu idrak edemez ama O, gözleri idrak eder. O, en gizli şeyleri bilendir (her şeyden) hakkıyla haberdar olandır.” el-En'âm, 6/103.

⁴⁰² Ebü'l-Muîn en-Nesefî, *Kitâb'üt-Temhîd Li Kavâidi't-Tevhid*, çev. Hülya Alper, 4.B., İstanbul, İz yayınları, 2017, s. 61.

⁴⁰³ Kıyamet, 75/22, 23.

⁴⁰⁴ İdraksiz: Yani ihatasız; .çünkü O, sınırlara, yan ve taraflara sahip olmaktan (hacimli olmaktan) münezzehtir.

⁴⁰⁵ Tefsirsiz: Yani görenin karşısında olmaktan, ona göre belli bir mesafede bulunmaktan ve göz ışınlarının kendisine ulaşmasından münezzehtir olarak görülecektir.

Ehli Sünnet itikâdını takip eden ve yeri geldiğinde da onların görüşlerini savunan Zamancılardan Moldo Niyaz'ın eserinde rü'yetullah'ı yer yer zikrettiğini görmekteyiz:

Ar bandani ilahim

Her kulun Allah'ım

Kabul kılıp amalin

Kabul eyle amelin

Nasip kılsın camalin

*Nasip eyle Cemalin!*⁴⁰⁷

Cannatı kılsın hedayım

Cennetlik kılsın Allah'ım

Camalını körsötüp. -

*Cemalini gösterson.*⁴⁰⁸

Camalını körsötsö

Cemalini gösterirse

Didardan cakşı bar beken

*(Allah'ın) Cemalden iyisi
olabilir mi?*⁴⁰⁹

Söz konusu Zamancı, Ehl-i Sünnet'in Allah'ı görmenin mümkün olduğu görüşüne bağlı olarak Allah'ın Cemalini görmenin yalnızca âhiret günü gerçekleşeceğini beyitlerinde vurguyla belirtmektedir. Rü'yetullah meselesiyle ilgili daha net biçimde zikredilen iki satırdaki görüşlerini vermekle yetineceğiz:

Amal kılar bu dünüyö,

Amel kılınacak bu dünyadır

Camal körör o dünüyö

*(Allah'ın) Cemalini görmek
o dünyadadır.*⁴¹⁰

⁴⁰⁶ Ebû Mansur el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd (Açıklamalı Tercüme)*, trc. Bekir Topaloğlu, 9. B., İstanbul, İSAM yay, 2017, s. 139.

⁴⁰⁷ Moldo Niyaz, *Sanat Digarasttar*, haz. Omor Sooronov, Bışkek, Uçkun yay, 1993, s. 87.

⁴⁰⁸ Moldo Niyaz, a.g. e., s. 27.

⁴⁰⁹ Moldo Niyaz, a.g. e., s. 49.

⁴¹⁰ Moldo Niyaz, *Sanat Digarasttar*, haz. Omor Sooronov, Bışkek, Uçkun yay, 1993, s. 71.

4. İBADETLE İLGİLİ KONULAR

İbadet sözlükte “boyun eğme, alçak gönüllülük, itaat, kulluk tapma, tapınma” anlamlarına gelmektedir. Terim olarak da insanın Allah’a karşı saygı, sevgi ve itaatini, bağlılığını gösteren duygu, düşünce ve davranış biçimleridir.⁴¹¹ İbadet yalnızca Allah Teâlâ’nın emirlerini yerine getirmek ve yasakladığı bütün haramlardan uzaklaşarak O’nun sevgisini kazanmaktır. Kısacası Allah’a saygı, tazim göstermek ve O’nun verdiği tüm nimetlere karşı şükranlarını bildirmektir. Allah Teâlâ cinleri ve insanları ibadet etmeleri için yarattığını Kur’ân-ı Kerim’de şu şekilde beyan etmektedir: “*Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.*”⁴¹² Nitekim Zamancılar da ibadet ile alakalı mevzuları oldukça mühim görmüş, eserlerinde temel ibadetlerin sağladığı faydalarını sık sık dile getirerek ibadetlerin eksiksiz yerine getirilmesi noktasında okuyucularını ikaz etmekten geri durmamışlardır.

Zamancıardan Moldo Niyaz, ibadetin tek olan Allah’a yapılmasını ve bu ibadetin kul için ne kadar mühim olduğunu şu mısralarıyla ifade etmeye çalışmıştır:

Bandalik kılbay ahadka

İbadet kılmadan tek olan Allah’a

Ada bolub madatin

Biterse nefesin

Bolur bolsa Azrail

Gelecek olursa Azreil

Koymas sani sahatka.

Koymaz seni sıhhatli

Bandam desin cumlani

Kulum desin cümlemize

Padıshahiy hakiykiy

Hakiki Padişah

Azabini salmasin.

*Azabına uğratmasın.*⁴¹³

Ayrıca hatırlatmak gerekir ki bir diğer Zamancı Moldo Kılıç şiirlerinde ibadete önem vermekle birlikte Rus işgalinin gelmesiyle oruç namazın bozulduğundan da bahseder.⁴¹⁴

⁴¹¹ Mustafa Sinanoğlu, “İbadet”, *DİA*, XIX, ss. 233-234.

⁴¹² Zariyat, 51/56.

⁴¹³ Moldo Niyaz, *Sanat Digarasttar*, haz. Omor Sooronov, Bışkek, Uçkun yay, 1993, s. 87.

4.1. Namaz

Namaz, İslam dininde belli kurallar çerçevesinde günde beş vakit kılınması ergenlik çağına gelen akıl sahibi her Müslümana farz kılınan ve İslam'ın beş şartından birini teşkil eden mühim bir ibadettir. Namazın Arapça'daki karşılığı “salât”dır. Salât, “dua etmek, sığınmak, yalvarmak, ibadet etmek” gibi manaları ifade etmektedir.⁴¹⁵ Namazın Müslümanlar üzerine farz kılındığı husus, Kur'an'ı Kerim'de şu şekilde buyurulmaktadır: “...Çünkü namaz, müminlere belirli vakitlere bağlı olarak farz kılınmıştır”.⁴¹⁶ Zamancılar namaz kılma konusunda çok titiz davranan kimselerdir. Nitekim onlardan Moldo Kılıç “Zor Zaman” isimli eserinde söz konusu olan namaz ile ilgili görüşlerini şöyle beyan etmektedir:

Calbarganım bir Kuday,

Caratuuçu bir özü.

On segiz min aalamdı,

Saktap turgan eesi.

Baykasanız beş namaz -

Iymanıñdın açkıçı

Ölö turgan bolgon soñ

Iymandan çok cakşısı

Yalvardığım bir Allah

Yaratan tek kendisi

On sekiz bin âlemi

İdare eden sahibi

Dikkat etsen beş namaz

İmanının anahtarıdır

Ölecek biri olduktan sonra

*İmandan yoktur iyisi.*⁴¹⁷

Şiirden de anlaşıldığı üzere Zamancı şair ilk önce imana dikkat ederek “yalnızca sana ibadet ederim ve tüm âlemi yaradan ve koruyan tek sensin” demektedir. Müslüman olmanın ilk şartı Kelime-i Şehadet getirmektir. İmanı kabul eden kimse namaz kılmakla mükellef hale gelmektedir. Moldo Kılıç, “günde beş vakit namaza dikkat ederseniz imanın anahtarını almış olursunuz, yani namaz imanın koruyucusudur”

⁴¹⁴ Keldibek Koylubayev, *Cazgıç Akındarın Çıgarmaçılığı: Okuu Kuralı*, K. Tıstanov IMU yay, Karakol, 2010, s. 42.

⁴¹⁵ Namaz ile ilgili Bkz: Kamil Yaşaroğlu, “Namaz”, *DİA*, XXXII, ss. 350-357.

⁴¹⁶ Nisa, 4/103.

⁴¹⁷ Moldo Kılıç, *Kazaldar*, haz. Omor Sooronov, Frunze, Adabiyat yay, 1991, s. 133.

demektedir. İmanın anahtarıdır ibaresi ile cennetin anahtarının elde edilmiş olacağının kastedildiğini söylemek de mümkün gözükmemektedir.

İzah etmeye çalıştığımız şiirin devamında da namazla ilgili yine dikkat çekici Moldo Kılıç'ın şöyle bir ibaresi bulunmaktadır:

Beş namazın uzbögön

Beş (vakit) namazın aksatmayan

İymanı çok ölböydü

İmansız ölmeyecektir

Aziz tutsaŋ dinindi

Aziz tutsan dinini

Soop boloor bir dalay

*Sevaba bol olursu,*⁴¹⁸

Aylanayın baldarım,

Evlatlarım

Namazından kalbagın.

*Namazını bırakma.*⁴¹⁹

Namaz, oruç, zekât ve hac gibi ibadetlere hususi olarak ehemmiyet atfeden ve her Müslüman'ın da bunları yerine getirmesi gerektiğini söyleyen Moldo Kılıç, yukarıdaki “günde beş vakit namazın aksatmayan Müslüman imansız ölmeyecek” şeklinde geçen ibare ile ibadetlerini dosdoğru yapan: bilhassa namazlarına hassasiyet gösterip aksatmayan her Müslümanın imanının sağlam olacağına işaret etmektedir. Nitekim iman, Müslümanın hayatının vazgeçilmez unsurudur. Tüm ibadetlerin temeli sağlam bir imandır. Karışık ve zor bir dönemde yaşayan Zamancılar, güçlerini ve zorluklara karşı metanet gösterme ihtiyaçlarını daima ibadetlerle elde etmişlerdir. İnsanı canlı tutan şeyin Allah'a olan bağlılık olduğunu Kırgız halkına beyan etmişler ve bir fertte (veya toplumda) iman neşvesi ne kadar güçlü ise, hayatın da o kadar güçlü ve mükemmel olacağını kabul etmişlerdir. Nitekim Zamancılar'ın ileri gelenlerinden ve halk arasında da müderris lakabıyla bilinen Nurmoldo Narkul uulu namazla ilişkin şunları dile getirmektedir:

Tan sürgöndö uktabay

Tan süren vakitte uyuma

Azan çakır

Ezan çağır

⁴¹⁸ Melis Abdılđaev, *Muras*, Frunze, Kırgızstan yay, 1990, s. 64, 65.

⁴¹⁹ Abdılđaev, a.g.e., s. 111.

Pendeçilik kılbay naspsindi tıy

Nefsine kulluk etme

Cannattan cay alasın

*(O vakit) cennetten yer alırsın.*⁴²⁰

4.2. Oruç

Oruç, kelimesi “bir şeyden uzak durmak, bir şeye karşı kendini tutmak” gibi manalara gelmektedir.⁴²¹ Savm orucun Arapça karşılığıdır ve siyam da savmın çoğuludur. Terim olarak da, tan yerinin ağarmasından güneşin batmasına kadar belirlenmiş ibadeti yerine getirmek niyetiyle yeme, içme ve cinsel münasebetlerden uzak durmayı ifade etmektedir. İslam dininde Ramazan ayında akıl-baliğ ve gücü yerinde olan her Müslümana oruç tutması farz kılınmıştır⁴²² Oruç ibadeti İslam’ın beş esasından biri olup, hicretin ikinci senesinde farz kılınmış olup kitap, sünnet ve icmâ ile sabittir. Nitekim orucun farz olduğu Kur’ân-ı Kerim’de şu şekilde belirtilmiştir: “*Ey iman edenler! Allah’a karşı gelmekten sakınmanız için oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de farz kılındı*”.⁴²³ Dolayısıyla ayet ve hadisler hakkında malumatı olup birçok İslami eseri de okumuş olan Kırgız Zamancıları ibadetin insan hayatının ayrılmaz bir parçası olduğunu ve bilhassa İslam’ın beş şartını dikkatli bir şekilde yerine getirmek gerektiğini eserlerinde sık sık ifade etmişlerdir. Zamancılar, insanları oruç tutmaya ve zekât vermeye teşvik etmek için şiirlerinde şu ibareleri kaleme almışlardır:

Orozo karmap, zeketti

Oruç tutup, zekâti

Berbeysiñbi adamzat.

Ver (ey) insanoğlu

Akılña keçikpey,

Akıl baştan gitmeden

Kelbeysiñbi, adamzat.

*Gel kendine (ey) insanoğlu.*⁴²⁴

Şiirden de anlaşıldığı üzere İslam’ın beş esasından oruç ve namaz ibadetlerinin ifa edilmesi hakkında bütün Müslümanları ikaz etmekte, “akıl baştan gitmeden” kendilerine gelmelerini bütün insanlığa hatırlatmaktadır.

⁴²⁰ Batma Kebekova, *Kırgız El Irçılarının Tarihinin Oçerkteri: Nurmoldo Narkul uulu (1838-1920)*, Bişkek, Turar Basmakanası, 2009, s. 377, 378.

⁴²¹ İbrahim Kâfi Dönmez, “İslam’da Oruç”, *DİA*, XXXIII, ss. 416-425.

⁴²² Ali İhsan Yitik, “Oruç”, *DİA*, XXXIII, ss. 414-416.

⁴²³ Bakara, 2/183.

⁴²⁴ Togolok Moldo, Adamzat, haz. İyman Fondu, *İyman Carçıları*, Bişkek, Turar yay, 2017, 228.

Nitekim Zamancıların temsilcisi olan Kalıgul Bay uulu yaşadığı dönemdeki insanların artık kendilerinden önceki insanlar gibi oruç ve namaz ibadetlerine sınıksız sarılmadıklarına, bu ibadetlerin yerine getirilmesinde tembellik ettiklerine şahit olmakla beraber Kırgız halkının manevi açıdan gittikçe zayıflamasına iç içten endişe duymuş ve bu endişesini *Nasiyat (Nasihah)* isimli eserinde şu şekilde şiirleştirmiştir:

Bismıldanı aytbagan,

Besmeleyi söylemeyen

Kaapır Bolot oşolor.

Kâfir olur onlar

Kılsa, cumuş bütböğön,

Yaptığın işin bitmez

Kün kıskargan bir zamana.

Günlerin kısa olduğu zamandaysız

Koco – moldo cogolup,

Hoca molla azalıp

Din kıskargan bir zaman.

Dinin kısaldığı bir zamandır

Orozo – namaz okubay,

Oruç (tutmayan), namaz kılmayan

Din kıskargan bir zaman.

Dinin kısaldığı bir zamandır.⁴²⁵

Şairin vefatından sonra Rus İmparatorluğu artık Kırgız topraklarına hâkim olmuş, idaresi altındaki insanlar üzerinde her türlü baskı ve zulmü icra eder hale gelmişti. Ayrıca bu eziyet ve zulümler en çok da ibadetlerini yerine getiren Müslüman dindar kesim üzerinde ağır bir etki göstermiştir. Bu hadiseyi Zamancı Moldo Kılıç, zalimlerin zulmü sebebiyle kıldıkları namazlarının, tuttıkları oruçların dahi ifsad edildiğini yani ibadetlerini yapamaz hale geldiklerini şiirinde şöyle dile getirmektedir:

Zalimderdin zarpınan

Zalimlerin azabından

Orozo – namaz buzuldu.

Oruç, namaz bozuldu

Moldolordun kalpınan

Mollaların yalanından

Bereke elden cogoldu

Bereket feyiz halktan yok oldu

Kuday özü öndösün

Allah'ım nizama getirsin

⁴²⁵ Melis Abdılđaev, *Muras*, Frunze, Kırgızistan yay, 1990, s. 29.

4.3. Zekât

Zekât, malî ibadetlerden olup İslam'ın beş temel ibadet esasından biridir. Sözlükte, “artma, çoğalma, arıtma, temizleme, bereket ve övgü” manalarına gelip, ıstılahta ise Allah Teâlâ'nın Kur'an'da belirlediği sınıflara sarf edilmek üzere dinen zengin sayılan Müslümanların malından alınan belli bir payı ifade eder. Kur'an-ı Kerim'de zekât kelimesi 30 ayette geçer ve bunların yirmi yedisinde namazla birlikte zikredilir.⁴²⁷ Zekâtın farz oluşu kitap, sünnet ve icmâ ile sabittir. Zekâtın farz kılındığı Kur'an'da şöyle belirtilmektedir: “*Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin...*”.⁴²⁸ Zekât, Zamancıların birçok beyitlerinde de yer bulmuştur. Zekât mali bir ibadet olduğundan Zamancılar yaşamış olduğu bölgelerdeki zengin beylere ve hanlara zekâtı vermelerini her yerde söylemişlerdir. Bazen de zengin Müslümanlara şiddetli bir tavırla ikazlarda bulunduklarını görmek mümkündür. Nitekim Zamancılardan Moldo Kılıç zekâtın önemini şu şekilde dile getirmektedir:

*Baylar malın bagadı**Zenginler malın*⁴²⁹ *çoğaltır**Zeket berbey sararı**Zekât vermeyen cimri*⁴³⁰*Caman go deyt kitepte**Kötüdür diyor kitapta**Iriskınız aramı**Rızkınızın haramını.*⁴³¹*... ..**Baylar malın bakkarı**Sürülerin sahibi zenginlerin**Zeket berbey sararı**Zekât vermeyen cimrisi**Iriskısın bulgagan**Rızkını haram etti.*⁴³²

⁴²⁶ Moldo Kılıç, *Kazaldar*, haz. Omor Sooronov, Frunze, Adabiyat yay, 1991, s.143.

⁴²⁷ Mehmet Erkal, “Zekât”, *DİA*, XXXIV, ss. 197-207.

⁴²⁸ Bakara, 2/43: 110: Hac. 22/78: Nur, 24/56: Müzzemmil, 73/20: Mücadele, 58/13.

⁴²⁹ Mal denildiği zaman tüm Hayvanlar kastedilir.

⁴³⁰ Cimri Müslüman.

⁴³¹ Melis Abdılđaev, *Muras*, Frunze, Kırgızstan yay, 1990, s. 64.

⁴³² Moldo Kılıç, *Zar Zaman*, haz. Omor Sooronov, Frunze, Adabiyat yay, 1991, s. 160

Yukarıda zikredilen Zamancı Moldo Kılıç'ın şiirinden anlaşıldığı üzere zenginler mal, mülk ve hayvanlarını çoğaltmakla meşgul olup sıra zekât vermeye geldiğinde ise cimrilik gösterip emredilen farz ibadeti yerine getirmede gaflete düşerler. Zengin olanlara verilen imkân ve nimetleri belirtilen miktarda fakir kimselere vermedikçe ve toplumun ihtiyacı için harcamadıkça ellerinde bulundurdıkları mallarının dahi harama dönüşeceği: “*Zekât vermede cimrilik yapıp, rızkını haram etti*” şeklindeki beyitlerde beyan edilmiştir. Buna ilave şunu da ifade etmek gerekir ki şiirin başka bir yerinde Moldo Kılıç zekâtтан bahsederken zenginlerin şu ahlaksızlığını da bilhassa zikretmektedir:

Köp künöökör bayların

Günahkâr zenginler

Kayır zeket kılbağan

Sadaka, zekât vermezler

Öz kolunda köp turup

Elindeki çok olsa da

Bölök maldı uurdagan

*Başkasının malını çalar (lar).*⁴³³

Zamancı şair Moldo Kılıç, içinde yaşadığı zamanın ahlaki bir çöküş dönemi olduğunu da şiirinde ifade etmektedir. Kendi ellerinde birçok mal-mülk olmasına rağmen başkalarının mallarını çalmaya ve gasp etmeye kalkışmışlardır. Dolayısıyla Moldo Kılıç bunun gibi ahlaksızlıklar dile getirmede hiçbir zaman tereddüt etmemiştir.

‘İslam beş temel üzerine kurulmuştur’⁴³⁴ şeklinde beyan edilen dini kaideyi çok iyi anlayan ve zekâtın da bu esaslardan biri olduğunun şuurunda olan, toplumda fakirlerin haklarına riayet edilmesinin mühim bir gereklilik olduğunu düşünen Zamancılar halk içinde zekât vermeye gücü yeten insanları farz olan zekâtı vermeye ellerinden geldikçe teşvik etmişlerdir. Ayrıca Zamancılar, ibadet ile alakalı mevzulardan bahsederken bilhassa kişinin namazını tam kılmasını, hayır-sadaka ve zekâtını da hakkıyla vermesini Allah’a olan imanının delili olarak nitelendirmişlerdir:

Malıñ bolso cigitter,

Malınız olursa (ey) yiğitler

⁴³³ Moldo Kılıç, Zar Zaman, haz. Melis Abdılđaev, Muras, Frunze, Kırgızstan yay, 1990, s.57.

⁴³⁴ “Allah’tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed’in Allah’ın Rasûlü olduğuna şahadet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, hacca gitmek ve Ramazan orucunu tutmak”. Bkz: Buhari, “İman” 1, 2. Müslim, “İman” 19-20.

Kayır zeket bergenij,

Lymanıñdın kanatı.

Alal cürğön bendenin

Cayı boloor cannatı

Sadaka, zekât verirseniz

(Onlar) imanınızın kanadı olur

Helal hayat (geçiren) kulun

*Yeri olacaltır cennet.*⁴³⁵

Kur'an'da: “Onlar kendilerine rızık olarak verdiklerimizden infak ederler (başkalarına verirler)”⁴³⁶ şeklindeki ayet Müslümanların özelliklerinden birinin de zekât vermek olduğunu beyan eder. Bu ayet İslam dininin dünya hayatında insanları yönlendirip dünya ve âhiret mutluluğunu hedefleyen, toplumda dengeyi sağlamak için fakir olanların maddi imkânlarını arttırmayı gaye edinen ilahî kaynaklı bir din olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla zekâtın verilmesini mühim gören Zamancılar da şiirlerinde zekâtını veren ve vermeyen zenginlerin mallarını değişik şekillerde izah etmişler, onları farklı usullerle yorumlayarak tasvir etmişlerdir:

Zeketi çok malınız,

Eşek menen kaçırdıy.

Döölötü bar cigitter

Kayırdı bolso eline

Güldöp turgan çarbaktay.

Kayırı çok bay bolso,

Kabırdagı arbaktay.

Malım bar dep kubansa,

Beş namazdı bilbese,

Kayır, zeket berbese

“ *Zekâtı verilmeyen sürüleriniz*

Eşek ve katır gibi (kıymetsiz)

Zenginliği olan yiğitler

Hayırlı olursa halkına

Sağlam kale gibidir

Faydası yok zengin ise

Kabirdeki hayalet gibidir

Sürülerim var diyip sevinirse

Beş namazı bilmezse

Hayır olan zekâtını vermezse

⁴³⁵ Moldo Kılıç, Zar Zaman, haz. Melis Abdılđaev, *Muras*, Frunze, Kırgızstan yay, 1990, s. 47.

⁴³⁶ Bakara, 2/3.

Din bilmeyen kalmaktay.

Dinini bilmeyen kalmuk⁴³⁷ gibi.⁴³⁸

4.4. Hac

Hem mal hem de bedenle yapılan bir ibadet olan hac İslam'ın beşinci esasıdır. Hac kelimesi, “bir şeyin etrafında dönmek, dolanmak, gitmek, yönelmek, bir yeri amaçlamak ve ziyaret etmek” gibi manalara gelmektedir. Dini bir ıstılah olarak hac, imkânı olan her Müslüman'ın belirlenmiş zaman içinde Mekke'deki kutsal kabul edilen bazı mekânları dinî maksatla ziyaret etmek ve belli bazı dinî vazifeleri yerine getirmek suretiyle yaptığı ibadeti ifade eder.⁴³⁹ Bu ibadeti yerine getirenlere de Türkçe'de ‘hacı’, Kırgız Türkçesi'nde ise ‘acı’ denir. İslam'ın en mühim unsurlarından biri olan hac ibadeti hakkında Zamancılar'ın eserlerinde de atıflar mevcuttur. Nitekim Zamancıların ileri genlerinden Moldo Kılıç *Zar Zaman* isimli eserinde hac ziyaretini şu şekilde beyan etmektedir:

Alın kelse Meke bar

Halin varsa Mekke'ye git.

Segiz Beyiş töründöy

Sekiz cennet törü⁴⁴⁰ gibi

Acı bolup atansan,

Hacı olup yola hazırlansan

Alındagan çenindey.

Rütbesi yükseltmişler gibi

Aralaysın beyiştı

Dolaşırsın cennet

Bu calgandın elindey.

Bu fani halkıngözünde

Calpı curtkı urmatın

Tüm halkın sana hürmeti

Canı kelgen kelindey

*Yeni gelmiş geline olan
hürmet gibidir.⁴⁴¹*

Moldo Kılıç şiirinde gücü yeten yani zengin ve sağlıklı olan bir Müslümanın hayatında mutlaka bir kez hac ibadetini yerine getirmesinin farz olduğuna işaret

⁴³⁷ Asya'da eski bir Moğol kabilesinin adıdır.

⁴³⁸ Moldo Kılıç, *Kazaldar*, Haz. Omor Sooronov, Frunze, Adabiyat yay, 1991, s. 124, 1125.

⁴³⁹ Ömer Faruk Harman, “Hac: İslam'dan Önceki Dinlerde Hac”, *DİA*, XIV, ss. 382-386; Abdülkerim Özaydın “Hac: İslam'da Hac”, *DİA*, XIV, ss. 386-389.

⁴⁴⁰ En yüksek makam, baş köşesi manasında.

⁴⁴¹ Moldo Kılıç, *Kazaldar*, haz. Omor Sooronov, Frunze, Adabiyat yay, 1991, s. 127.

etmektedir. Dolayısıyla her kim hacca gider ve vazifesini layıkıyla yerine getirir ise sekiz cennet derecesinde dolaşacağını da vurgulamaktadır. Şiirin sonunda ise hacı olan birisinin halk arasında hürmetini tıpkı yeni gelmiş geline benzetmektedir ve malum olduğu gibi yeni gelmiş gelinin yeri aile içinde ayrı bir yere sahiptir.

Hac ibadetinin her bir Müslüman evladına farz olduğunu Zamancı Tuyak Irçı'nın *Acılar (Hacılar)* isimli manzum eserinde görmek mümkündür:

<i>Acığa barıp sıyınuu</i>	<i>Hacca gidip ibadet etmek</i>
<i>Ar adamdın karzı eken</i>	<i>Her bir insanın borcudur</i>
<i>Allanın aytkan sözdörü,</i>	<i>Allah'ın buyurduğu sözler</i>
<i>Ar adamga parz eken.</i>	<i>Her bir insana farzdır!</i> ⁴⁴²

Zamancı şair Allah'ın her bir kelâmının ve emrinin tüm insanlar için farz olduğunu vurgulamakla beraber haccın ehemmiyetinden söz ederek imkânı olan her Müslümana farz olduğunu da ifade etmektedir. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de "Yolculuğuna gücü yetenlerin haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerindeki bir hakkıdır"⁴⁴³ buyrulur hac ibadeti hicretin dokuzuncu senesinde Müslümanlar üzerine farz kılınmıştır. Yukarıda zikrettiğimiz Zamancı Tuyak Ernazar uulu'un şiirinin devamında hac ziyaretini yapmanın en güzel amellerden olduğunu, hacca gidenin günahlarının döküleceğini, onların kutsal beldeleri ve mekânları ziyaret edeceklerini söylemektedir. Bunun yanında çok eski tarihlerden beri Mekke'deki Müslümanlar'ın temel gıdası olan hurmadan ve kutsal kabul edilen zembek suyundan da bahsetmektedir:

<i>Calpı curttun içinen,</i>	<i>Tüm halkın arasından</i>
<i>Cakşı işti casadın.</i>	<i>İyi bir iş yaptın</i>
<i>Künöölörün tögülüp.</i>	<i>Günahların döküldü.</i>
<i>Makatilla, Medina</i>	<i>Allah'ın Mekke ve Medine'sine</i>
<i>Barıp keldin, Goco acı</i>	<i>Gidip geldin hacı</i>

⁴⁴² Tuyak Ernazar uulu, Goco Acı, haz. Egemberdi Ermatov, *Tuyak Irçı*, Bışkek, Salam Basma Üyü, 2016, s. 37.

⁴⁴³ Ali İmran, 3/97.

Kurma menen zamzam suu

Salıp keldin, Goco acı.

Paygambarım Mustafa

Cürgön cerdi bastınbı?

Kaaba taştı aylanıp,

Iyladınbı acılar?

Arapattın toosuna

Çıgıp barıp keldinbi?

Taş ırgıtıp şaytanga

Cazasın kolgo berdinbi

Şariyattın coldorun

Cakşılup ugup bildinbi

Hurma ile Zemzem su

Getirdin Hacı⁴⁴⁴

Peygamberim Mustafa

Yaşadığı yerde yürüdünüz mü?

Kâbe taşı tavaf edip

Ağladınız mı hacılar?

Arafat dağına

Gidip geldin mi⁴⁴⁵?

Taş atıp Şeytan'a

(Şeytan'ın) Cezasın verdin mi?

Şeriatın şizgisin

İyi öğrendin mi?⁴⁴⁶

Nitekim Zamancılar'ın eserlerinde hac ibadeti ile alakalı kapsamlı bilgiler olmasa da ismini zikrettiğimiz Tuyak Irçı'nın eserinde ve ileride bahsedeceğimiz birer Zamancı olarak sayılan Togolok Moldo'nun şiirinde de biraz olsa da detaylı bilgiler verilmiştir. Hac ibadetinin yerine getirilmesinde ziyaret edilen bir kısım kutsal mekânlar ve vacip olarak sayılan hac rükünleri bu bilgilerdendir:

Karcılık taap acıga,

Barbaysınbı Adamzat.

Toop kılıp Kaabanı,

Albaysınbı Adamzat.

Para bulup hacca

Git ey insanoğlu

Kâbe'yi Tavaf

Kılmalısın insanoğlu

⁴⁴⁴ Tuyak Ernazar uulu, *Goco Acı*, haz. Egemberdi Ermatov, Tuyak Irçı, Bişkek, Salam Basma Üyü, 2016, s. 37.

⁴⁴⁵ “Arafat'ta vakfe yaptın mı?” Şair Haccın yerine getirilmesinde en önemli farz rükünü sormaktadır. Arafat vakfesi mühim ve titizlik gerektiren bir rükündür. Çünkü süresi içinde Arafat'ta bulunmayanlar o sene hacca yetişmemiş olurlar.

⁴⁴⁶ Ernazar uulu, a.g.e., s. 38.

*Araptın toosunda,
Turbaysınbı Adamzat.
Taştı alıp şaytanga,
Urbaysınbı Adamzat.
Cazasın şaytandın,
Berbeysinbi Adamzat.
Acı bolup eline,
Kelbeysinbi Adamzat.*

... ..

*Paygambardı ziyarat kılbaysinbi Adamzat
Künöölördön tazarıp, turbaysınbı Adamzat*

*Arab'ındağında (Arafat)
Vakfe et insanoğlu
Taşı alıp Şeytan'ı
Vur insanoğlu
Cezasını Şeytan'ın
Vermelisin insanoğlu
Hacı olup halkın
Gel insanoğlu.⁴⁴⁷*

*Peygamberi ziyaret et (ey)
insanoğlu,
Günahlardan temizlen (ey)
insanoğlu.⁴⁴⁸*

Zamancılardan Moldo Niyaz da aynı şekilde eserinde Müslümanlar için kutsal toprak olarak sayılan Mekke'ye hac görevini ve ziyaretini yerine getirme ile ilgili güzel ifadeler kullanmaktadır:

*Baş alıp ketet Makka dep,
Acılar cetsin muratka.
Altı ayda cetip hac kılıp,
Atın kaldı, Afandim.*

*Başın alıp Mekke'ye gider
Hacılar mazhar olsun muratlarına
Altı ayda anca ulaşır hac kılıp
Adın meşhur oldu efendim.⁴⁴⁹*

Şiirden de anlaşıldığı üzere Zamanların yaşadığı tarihlerde (eski devirde) hacca gitmek altı ay yol kat etmeyi gerektirmekteydi. Malum olduğu gibi eski devirde

⁴⁴⁷ Togolok Moldo, Adamzat, haz. Iyman Fondu, *IymanCarçıları*, Bişkek, Turar yay, 2017, 230.

⁴⁴⁸ Togolok Moldo, a.g.e., 230.

⁴⁴⁹ Moldo Niyaz, *Sanat Digarasttar*, haz. Omor Sooronov, Bişkek, Uçkun yay, 1993, s. 132.

mukaddes beldeleere yolculuk araçı olarak sadece binek hayvanlardan ibaretti. Ayrıca yolculuk sırasında türlü meşakkatlerle karşılaşmak da çok normal bir şeydi. Bu yüzden ki eskiden halk arasında hacıların mertebesi oldukça önemlidir: “*Adın meşhur oldu Efendim*” ibaresi bu hakikati göstermektedir. Moldo Niyaz halk arasında imkânı olanlara hem mal hem de bedenle yapılan hac ibadetine şu şekilde teşvikte bulunmuştur:

Maçitka pulun sarp kılıp,

Camiye parasın sarf etsin

Makkaga ketsin cıyganı

*Mekke (ziyaretine) gitsin topladıkları.*⁴⁵⁰

Üzerine hac ziyareti farz olan kimse, İslam’ın bu temel ibadetini geciktirmeden bir an önce yerine getirmeye gayret etmelidir. İmkânı olup farz olduğu halde bir takım sebeplerle bu mühim olan ibadeti yerine getirmeyip geciktirmesi dinen caiz değildir. Ömründe bir defa hac yapan Müslüman bir kimse, bu farzı yerine getirmiş sayılır.

Son olarak belirtmek gerekir ki Zamancılar’ın eserlerinde Hanefî mezhebinin esaslarına açık bir gönderme bulunmasa da, İmam- A‘zam Ebû Hanîfe’yi bir önder olarak gördükleri ve ona hürmet ettikleri açıktır.⁴⁵¹ Bu da onların Hanefî kimliklerini teyit etmektedir.

⁴⁵⁰ Moldo Niyaz, *Sanat Digarasttar*, haz. Omor Sooronov, Bişkek, Uçkun yay, 1993, s. 46.

⁴⁵¹ Nitekim Moldo Niyaz bir şiirinde “İmam-ı A‘zam hürmeti” mısrasıyla Ebû Hanîfe’yi bir şefaath vesilesi olarak sunar. Bkz. Moldo Niyaz, *Sanat Digarasttar*, haz. Omor Sooronov, Bişkek, Uçkun yay, 1993, s. 99.

SONUÇ

XIX. yüzyıldan itibaren Ruslar'ın işgaline maruz kalan ve Ruslar'ın asimilasyon ve dejenerasyon politikalarına karşı Kırgız halkını uyarmaya çalışan Zamancılar, bu fikirlerini şiirler vasıtasıyla dile getirmeye çalışmışlar, Kırgız halkına dinî ve millî bir kimlik aşılama çalışmışlardır. Şifahî yollarla bu fikirlerini aşılamanın başında Kalıgul Bay uulu, Arstanbek Buylaş uulu, Moldo Niyaz, Moldo Kılıç, Nurmoldo, Aldaş Moldo, Tuyak Ernazar uulu, Cenicok Ötö Kökö uulu ve Isak Şaybekov gibi şairler gelmekteydi. Bu şairlerin şiirlerindeki genel tema zamanın kötüye gittiği, zamanın kötülüklerinin Kırgız halkını dinî ve milli değerlerinden kopardığı şeklindeydi. Onlar şiirlerinde zamanın getirdiği bu olumsuzluklar karşısında Kırgız halkına dinî içerikli uyarılar yapmışlardır.

Zamancıların dile getirdiği fikirlere baktığımızda itikadî her konuda fikirler dile getirdikleri görülür. Onlar dile getirdikleri bu fikirlerde bütünüyle İslâm akidesine bağlı kalmışlar, başta Allah inancı olmak üzere, insanlara imanın önemini ve kelime-i tevhidi hatırlatmışlardır. Ancak itikadî ilkeler söz konusu olduğunda özellikle uhrevî konulara özel bir vurgu yaptıkları, ölüm temasının şiirlerinde sıklıkla dile geldiği görülmektedir. Genelde şairlerin hayat algısı ve içinde yaşamış oldukları sosyal çevrenin etkisiyle muhtelif şekillerde dile getirilmiştir ve muhtemelen içinde yaşanan bu olumsuz zamandan kurtulmanın tek yolu ölüm olduğu için bu temaya daha fazla vurgu yapılmıştır. Kezâ bu ölüm teması, kimsenin inkâr edemeyeceği bir hakikat olması sebebiyle de insanları her türlü günahlardan uzak durmaları ve özellikle halk üzerinde zulüm eden sınıfları korkutma amacıyla şiirlerde sıkça dile getirilmiştir. Çünkü ölüm sessizliğe bürünmüş ve lisân-ı hâl ile konuşan cesur bir nasihatçidir. Aynı durum âhiret konusu için de geçerlidir.

Dinin olmazsa olmaz bir unsuru da ibadet olduğu için Zamancılar ibadet konularına da önem vermişler, halkı ibadete teşvik etmişlerdir. Bu bağlamda iman ile ameli sıklıkla birlikte kullanmışlar, sözgelimi namazı aksatmayan kulun imansız ölmeyeceğini dile getirmişlerdir. Ayrıca zekât konusuna özel bir vurgu yaptıkları görülmektedir. Muhtemelen Rusların Kırgızlar aleyhindeki iskân politikaları sonucunda

gittikçe kötüye giden olumsuz hayat şartları karşısında zekâtın en azından toplumun fakir kesimi için önemli bir unsur olmasından dolayı bunu yapmışlardır. Öte yandan Zamancılar sosyal bağlamda, Ruslar'ın dışında Kırgız halkını ezen Kırgız manaplarını da (beylerini) eleştirdikleri gibi, dinî düzlemde de dinin ilkelerine gereken önemi göstermeyen din adamlarını da eleştirmişlerdir.

Zamancılar'ın her biri mutlaka zamanla alakalı mevzuları eserlerinde konu edinmişlerdir. Zaten 'zamancı' olarak isimlendirilmesinin ilk baştaki sebebidir. Onlar bulundukları dönemi Hz. Peygamber'in âhir zamana dair hadislerinde bildirdiği önemli olaylara benzetmişler, şahit olduklarını bildirerek yaşadıkları sahneleri âhir zamanın işareti olarak algılamışlar ve şiirlerine aksettirmişlerdir. Bu sebepten dolayı şiirlerinde âhir zaman konusuna oldukça geniş yer vermişlerdir.

Zamancı şairlerin şiirlerinde, şüphesiz hitap ettikleri kesimin seviyesinin de zorunlu kılmasından dolayı, çok fazla derinlikli bir bilgi öbeği bulmamız mümkün değildir. Onlar, pek çoğu ilmî açıdan yetkin ve eğitilmiş şahıslar olmakla birlikte, halka hitap ettikleri için olabildiğince basit ve anlaşılır bilgiler vermeye çalışmışlardır. Ancak şurası da açıktır ki, bütünüyle Sünnî anlayışı yansıtmaktadırlar. Nitekim onların şiirlerinde hiçbir şekilde Sünnî olmayan bir fikri görmek mümkün olmamıştır. Onların Sünnî oldukları açık olmakla birlikte Ehl-i Sünnet'in hangi koluna (Mâtürîdîlik mi, Eşarîlik mi?) mensup oldukları, en azından şiirlerinden hareketle belirgin değildir. Şüphesiz bu coğrafyada Hanefilik ve Hanefiliğin itikâdî alandaki yansıması olan Mâtürîdîlik yaygın olsa da, hatta bu şahısların yetiştikleri kültür ortamı hasebiyle Mâtürîdî oldukları rahatlıkla söylenebilse de, şiirlerinden hareketle bu konuda bir çıkarım yapmak mümkün değildir. Zira Zamancılar halka hitap eden bir gruptur ve Eşarî-Mâtürîdî ayrımını ortaya koyabilecek fikirler halk için zaittir. Bu sebeple Zamancılar şiirlerinde bu denli bir derinliğe inmemişlerdir. Son olarak da şunu da belirtmiş olalım ki, Zamancılar ile ilgili ilk bölümde bahsettiğimiz gibi onlar mutasavvıf Ahmet Yesevî tarikat geleneğinden bir hayli etkilenmişlerdir. Gerçek tasavvufî hayatı 'el kârda gönül yârda' diye özetleyen Bahâüddîn Nakşibendî'nin yolunu takip ettiklerini şiirlerinde görmek mümkündür. Dolayısıyla manevî hayatı yaşayan Zamancılar'ın, bilhassa Moldo Niyaz'ın, eserlerinde tasavvufa bağlı bazı meseleleri ele aldıklarını da söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

ABDILBAEV Melis, *Muras*, Kırgızstan yay, Frunze, 1990.

ABDULDAEV E, İSAEV D, *Kırgız Tilinin Tüştündürmö Sözdüğü*, Frunze, Mektep yay, 1969.

AKMATALİEV Abdıldacan, ABDULHAMİDOVA B, ACIMATOVA Z, *Kırgız Adabiyatı Ensiklopediyalık Okuu Kuralı, Bışkek*, y.y., 2004.

AKMATALİEV Abdıldacan, *Bayırkı Ortok Türk Adabiyatının Oçerkteri: Okuu Kuralı*, Bışkek, y.y., 2001.

AKMATALİEV Abdıldacan, *Kırgız Adabiyatının Tarihı*, C. IV, Bışkek, Poligrafbumresursı Basması, 2012.

AKMATALİEV Abdıldacan, *Kırgız Tilinin Sözdüğü*, Bışkek, Avrasiya Press Basması, 2015.

AKMATALİEV Abdıldacan, MUKASOV Muratalı, ŞEYŞEKKANOVA Asel, *Zalkar Akındar Seriyası*, C. VI, Bışkek, Biyiktik Plyus yay, 2015.

AKMATALİEV Abdıldacan, MUSAEV Samar, KEBEKOVA Batma, *Zalkar Akındar Seriyası, Bışkek*, C. I, Biyiktik Plyus yay, 2015.

AKMATALİEV Abdıldacan, *Zalkar Akındar Seriyası*, C. II, Bışkek, Biyiktik Plyus yay, 2015.

ALAHAN Sadık, *Beş Moldo: Moldo Niyaz, Nurmoldo, Moldo Kılıç, Aldaş Moldo, Moldo Bağış*, Bışkek, İrbis yay, 2004.

ALDAŞEV Abdulhay, *Aldaş Moldo*, Frunze, Ala-Too yay, 1989.

ALDAŞİEV Abdulhay, *Aldaş Ceenike uulu-Aldaş Moldo: Kıskaça Ömür Bayanı*, Frunze, y.y, 1988.

ALPARGU Mehmet, “Türkistan Hanlıkları”, *Türkler*, C.8., Ankara, *Yeni Türkiye Yayınları*, 2002, ss. 987-988.

APİLOV, Bolotbek, *Barptı*, C. I, Bışkek, y.y, 1995.

ASANALİEV K v.d., *Kırgız Adabiyatı: Orto Mektepterdin 10-Klasstar Üçün Okuu Kuralı*, III. B, Bışkek, Bilim Kutu yay, 2007.

ASANALİEV Keneşbek, “Başat”, *Moldo Kılıç Kazaldar* (haz.) Omor Sooronov, Frunze, Başat yay, 1991, ss. 3-27.

ASANOV Emil, *Kırgız Tarihı Boyunça Kıskaça Ensiklopediya*, Bışkek, 2003.

- ATA Aysu, “Rabgûzî”, *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXIV, İstanbul, 2007, ss. 377-378
- AUEZOV Muhtar, *Adebiet Tarihi*, Almatı, Ana Tili, 1991.
- BABATAEV Abdiraşıit, “Zamancılar”, *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, C. Ek. 2, İstanbul, 2017, ss. 693-694.
- BAYGAZİEV Sovetbek, *Nurmoldo XIX Kılımdın Tunguç Agartuuçusu Cana Daanışman Pedagogu*, Bışkek, Erkin Too yay, 2005.
- BAYMIRZAEV Bakıt, “Nurmoldo Narkul uulu”, *Canı Ala-Too Jurnalı*, S. 6, Bışkek, Turar yay, 2012, ss. 127-159.
- BEBEK Adil, “Mâtürîdî’nin Kelâm Sisteminde Âhiret İnancı”, *İstanbul, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2000, ss. 5-41.
- BOGDANOVA M, *Nekotorie Dannie Po Kvalifikasii Kirgizkogo Fol’klora*, C. I, Frunze, 1943.
- BOTOKANOVA Gulnara Topçuevna, *Moldo Kılıç Daanışman Oyçul*, Bışkek, Kut-Ber Basma, 2013.
- CANİBEKOV Ceenbek, *Kırgız Oyçuldarı*, Oş, OşDÜ Bilim yayınları, 2000.
- CÜVEYNÎ İm’âmü’l-Haremeyn, *Kitâbu’l-İrşâd*, trc. Adnan Bülent Baloglu v.d., (İnanç Esasları Kılavuzu), Ankara, TDV Yayınları, 2010.
- ÇELEBİ İlyas, “Hızır”, *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, C. XVII, İstanbul, 1998, ss. 406-409.
- DEVELLİOĞLU Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat: Eski ve Yeni Harflerle*, 8.B., Ankara, Aydın Kitabevi, 1999.
- DOSBOL UULU Moldo Sabır, *Tauhid Akıydalar Cıynagı*, Bışkek, iz yay, 2013.
- DÖNMEZ İbrahim Kâfi, “İslam’da Oruç”, *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXIII, İstanbul, 2007, ss. 416-425.
- EBU HANÎFE, *Fıkhu’l-Ekber*, (çev. Mustafa. Öz), İmam Aza’nın Beş Eseri, İstanbul, İFAV yay, 1992.
- EBÛ MANSUR el-Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd (Açıklamalı Tercüme)*, Trc. Bekir Topaloğlu, 9. B., İstanbul, İSAM yay, 2017.
- Egemberdi Ermatov, “Moldo Niyaz Cazma Adabiyatının Köç Başı”, *Tulpar Jurnalı*, Bışkek, 1993, ss. 11-26.
- EMİN SEYHAN Ahmet, *Hadislerde Kıyâmet Alâmetleri: Envâru’l- Âşikîn Örneğinde*, Isparta, Tuğra Ofset, Mart, 2016
- ERALİEV Salaydın, KARATAEV Olcobay, *Kırgız Etnografyası Boyunça Sözdük*, Bışkek, Biyiktik yayınevi, 2005.

- ERKAL Mehmet, “Zekât”, *T.V. İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXIV, İstanbul, 2013, ss. 197-207.
- ERKAYIM Şaripova, *Kırgız Felsefesinin Başatları*, Oş, y.y., 2000.
- ERKEBAEV A, *Maloizuçennie stranisi İstorii Kirgizkoy Literatürü*, Bişkek, y.y, 1999.
- ERMATOV Egemberdi, *Tuyak Irçı*, Bişkek, Salam yay, 2016.
- ERNAZAR UULU Moldo Niyaz, *Sanat Digarasttar*, haz. Omor Sooronov, Bişkek, Uçkun yay, 1993.
- ERNAZAR UULU Moldo Niyaz, *Sanattar: Ekinçi Kol Kitep*, Bişkek, Kırgız İlimler Akademisi El Yazma Bölümü no. 553.
- ERNAZAR UULU Moldo Niyaz, *Sanattar: Üçünçü Kol Kitep*, Bişkek, Kırgız İlimler Akademisi’nin El Yazma Bölümü’nde no. 147
- GAZALİ, *Mükâşefatü’l- Kulûb*, Beyrut, Dâru İhyâi’l-Ulûm, 1985.
- GÖLCÜK Şerafeddin, Süleyman Toprak, *KELÂM*, 2.B., Konya, Tekin Kitabevi, 1991.
- HARMAN Ömer Faruk, “Hac: İslam’dan Önceki Dinlerde Hac”, *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, C. XIV, İstanbul, ss. 1996, 382-386.
- HİTCHİNA Keith, “Kâşgar”, *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, C. XXV, İstanbul, 2002, ss. 7-9.
- IYMAN FONDU, *Iyman Carçıları*, Bişkek, Turar yay, 2017.
- İBN FARİS, *Mucemu Mekâyisi’l-Lügat*, C.V, Beyrut, 1990,
- İBN MANZÛR, *Cemaluddin Muhammed b, Mükerrerem, Lisânu’l-Arab*, C.I-XV, Beyrut, Dâru’s-Sadr yay, 1994.
- İBRAİMOV O, *İstoriya Kirgizkoy Literaturı XIX Veka*, Bişkek, Biyiktik yay, 2013.
- İLHAN Ayverdi, TOPALOĞLU Ahmet, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, C.1, 2.B., İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, Mart 2006.
- İLHAN, Ayverdi, TOPALOĞLU Ahmet, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, C.3, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, Kasım 2005.
- İSKENDEROVA Ş, *Moldo Kılıçtın Çıkarmalarının İzidenişi: Keçee jana Bügün*, Bişkek, y.y., 2006.
- İSMAİLOVA G. K, *Tazabek Samançin Adabiyatçı Cana Sınçı*, Bişkek, y.y., Ocak 2010.
- İŞKEEV Nazarkul (ed), *Moldo Kılıç*, Bişkek, Turar yayınevi, 2017.
- JUSUBALİEV Ali, *Kırgızdardın Musulmandaşuu Tarihi*, Bişkek, İz-Basma, 2016.

- JUSUPOV Keneş, *XVII-XIX Kılımdağı Kırgız Poeziyasının, Kırgızstan Soros*, Bişkek, 1999.
- KAKEYEV Askar, *Nurmoldonun Filolojiyalık Köz Karaştarı*, haz, Kengeş Cusupov, Kanıbek İmanaliyev, C.VIII, Bişkek, Uçkun yay, 2004.
- KALBERDİEV Abdilaziz, Ahmet Yesevi Temelli Kırgız Zamancı-ozanlar Geleneğinin XVIII-XIX Asırda Yeniden Teşekkülü, *I. Uluslararası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu*, Ankara, Ahmet Yesevi Üniversitesi yay, 2016, ss. 283-293.
- KALBERDİEV Abdilaziz, *Tarihten Günümüze Kırgızların Allah Anlayışı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2010.
- KALIGUL Bay uulu, “Nasıyat, Sanat İrları”, haz, Melis Abdıladaev, *Muras*, Frunze, Kırgızstan yay, 1990,ss. 20-34.
- KANAYULI Şortanbay, *Kayran Halkım*, Almatı, y.y., 2002.
- KARA Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 14.B., İstanbul, Dergah yayınları, 2017.
- KARASAEV Husain, *Kamus Naama: Karasay Sözdük*, Bişkek, Salam Basmakanası, 2016.
- KAYIPOV Süleyman, “Kırgız Edebiyatı -I”, *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, C. XXXI, Ankara, Kültür Bakanlığı yayınları, 2005.
- KAZAKOVA Nurzat, Cazkınç Akındardın Çıgarmaçılığı: Nur Moldo, *Alatoo Academic Studies*, S. 2, , 2016, ss. 106-109.
- KEBEKOVA Batma, *Arstanbek*, Bişkek, y.y., 1994.
- KEBEKOVA Batma, *Kırgız El İrçılarının Tarihinin Oçerkteri*, Bişkek, Turar Basmakanası, 2009.
- KILAVUZ A. Saim, *Ana Hatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm’a Giriş*, İstanbul, Ensar yayınları, 2016.
- KOYLUBAEV Keldibek, *Cazgıç Akındardın Çıgarmaçılığı Okuu Kuralı*, K. Tınıstanov IMU yay, Karakol, 2010.
- KÖKÖ UULU Ötökö Cenicok, “İrlar”, *İrlar*, haz, Asanbay Jusupbekov, Frunze, Kırgızstan Mamleketi Basması, 1982.
- KUBATOVA Aida Esenkulovna, *Kırgızstandağı Cadidçilik Kıymılı*, Bişkek, Maksat yay, 2012.
- MADİBAY K, *Zar Zaman Agımı*, Almatı, y.y., 1997.
- MAKSUTOV Bakıtbek, “Moldo Kılıç Şamıkan Uulu Törekeldin”, *Moldo Kılıç*, (ed) Nazarkul İşeev, Bişkek, Turar yayınevi, 2017, ss. 627-639.

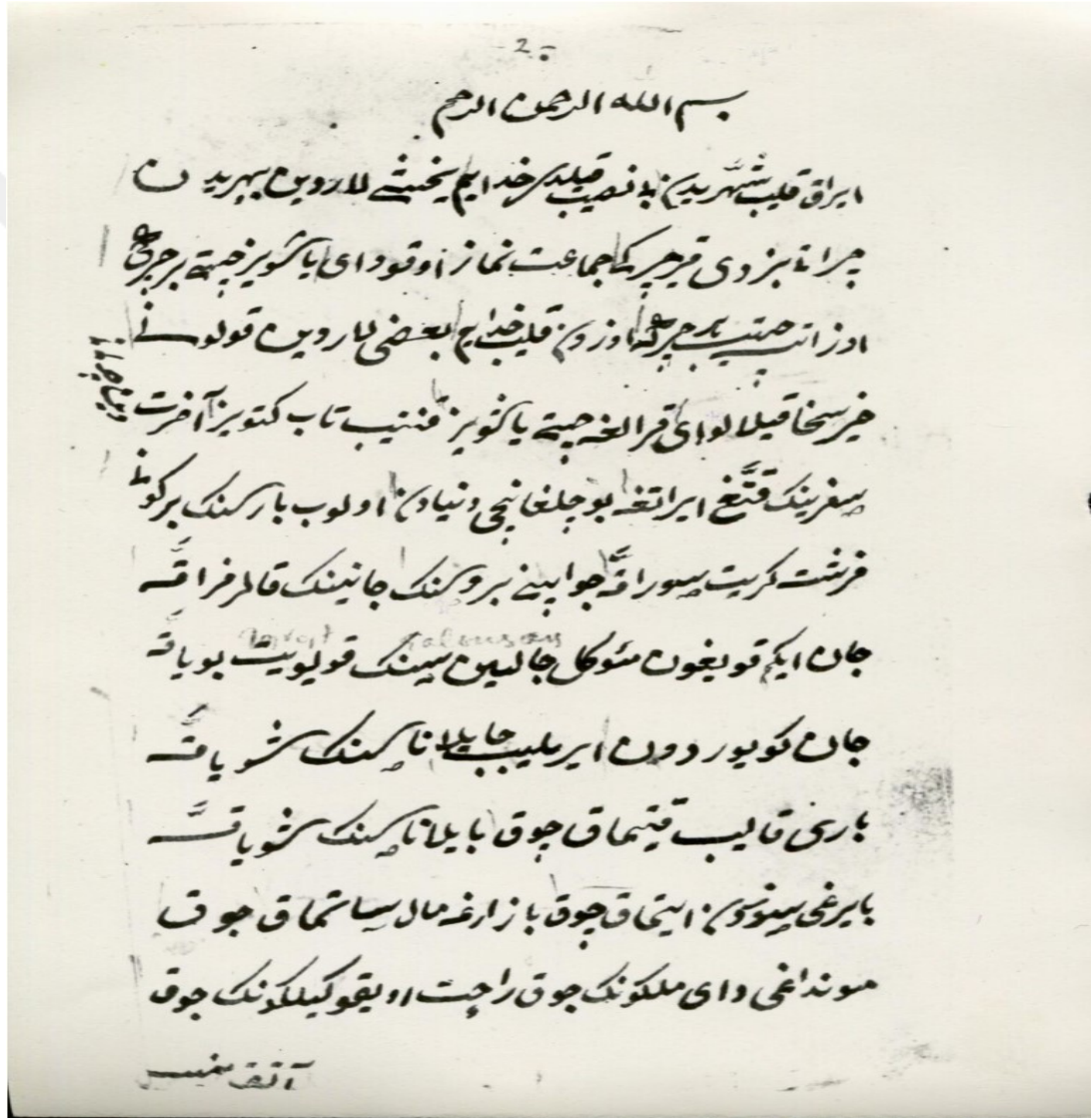
- MOLDOKASIMOV Kıyas, “Moldo Kılıçka Baylanıştuu Arhivdik Uçkay Darekter”, *Moldo Kılıç*, (ed) Nazarkul İşeev, Bişkek, Turar yayınevi, 2017, ss. 549-558.
- MUSAEV Samar, AKMATALİEV Abdıldacan, *Akılgul Kalılgul*, Bişkek, Şam yay, 2000.
- NARKUL UULU Nurmoldo, “Nasıyat Irları”, haz. Süleyman Kayıpov, Kırgız Edebiyatı, *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, C. XXXI, Ankara, Kültür Bakanlığı yayınları, 2005, ss. 294-297.
- NARKUL UULU Nurmoldo, *Moldo Kırgız Medresesindegi Irlar*, haz, Kalmurat Rıskulov, Ala Buka Rayonduk yay, 1997.
- NARKUL UULU Nurmoldo, *Zamana*, haz, Kalmurat Rıskulov, Calal-Abad, 1995.
- NURDİN KIZI, Gülzat, “Zamana Ağımının İzildenişi”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.4, S. 2, Bişkek, 2015, ss. 119-129.
- OBOZKANOV A, *Zamana Poeziyasının Genezisi*, Bişkek, 2001.
- OMARÜLİ Bauırcan, *Zar Zaman Adabiyatı*, Astana, Elorda yay, 2005.
- OROKÇİEV Tenti, *Atalar Sözü Tenirdin Demi: Zalkarlar Menen Maekter*, Bişkek, Kırgız Respublikasının Prezidentine Karaştuu Mamlekettik Til Boyunça Komissiyası, 2016.
- OROZBAEVA B. Ö, *Kırgız Sovet Ensiklopediyası*, C.II, Frunze, 1977.
- OSMONALİEV Marsbek Amangaziviç, *Kalılgul Bay uulunun Murastarı Cana Akındar Çıgarmaçılığında Calpılıktar*, Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimder Akademiyası Ç. Aytmatov Atındağı Til Cana Adabiyat İnstitutu, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bişkek, 2014.
- OSMONALİEV Marsbek, *Kalılgul Bay uulu*, Bişkek, y.y., 2014.
- ÖZAYDIN Abdülkerim, “Hac: İslam’da Hac”, *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, C. XIV, İstanbul, 1996, ss. 386-389.
- ÖZGEN Nurcan, *Kırgız Edebiyatı Tarihi*, Ankara, Türk Dil Kurumu yayınları, 2014.
- PARLATIR İsmail v.d., *Türkçe Sözlük*, C.II, 9.B., Ankara, Türk Dil Kurumu, 1998.
- RAEV Sultan, “Kılıç Moldonun Kızı”, *Moldo Kılıç*, (ed) Nazarkul İşeev, Bişkek Turar yayınevi, 2017, ss. 373-384.
- SAMANÇİN Tazabek, “Kılıç-Cazuuçu Akın”, *Ala Too Jurnalı*, S. 8, Frunze, 1989, ss. 138-150.
- SAMANÇİN Tazabek, “Moldo Kılıç Şamıkan uulu Törekeldin (1866-1917)”, (ed) Nazarkul İşeev, *Moldo Kılıç*, Bişkek, Turar yayınevi, 2017, ss. 335-372.

- SAMANÇİN Tazabek, *Kılıç Cazuuçu Akın*, Frunze, Kırgızmambas yay, 1948.
- SAMANÇİN Tazabek, *Kolonyalık Doordogu Bizdin Adabiyat: Sovettik Adabiyat Jana İskusstvo*, Frunze, 1941.
- SAMANÇİN Tazabek, M. Bogdanova, Ö. Jakşiev, *Kırgız Adabiyatınız Oçerkteri*, Frunze, Kırgızmambas, 1943.
- SARAY Mehmet, “Rusya’nın Türkistan’da Yayılması”, *Genel Türk Tarihi*, C. 9, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, ss. 686-714.
- SEBETOV Zharkynbai, *Hanafiy Mazhabının Aalımdarı*, Bişkek, İyman Fondu yay, 2016.
- SINANOĞLU Mustafa, “İbadet”, *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, C. XIX, İstanbul, 1999, ss. 233-234.
- SOLTONOEV Belek, *Kızıl Kırgız Tarihi*, C.I, Uçkun yay, Bişkek, 1993.
- SOLTONOEV Belek, *Kızıl Kırgız Tarihi*, C.II, Uçkun yay, Bişkek, 1993.
- SOORONOV Omor, “Çınırıp Turgan Çındıktar”, *Moldo Kılıç*, (ed) Nazarkul İşekeeve, Bişkek Turar yayınevi, 2017, ss. 5-31.
- SOORONOV Omor, “Moldo Niyazdın Kol Kitebi Kantip Tabıldı”, *Kol CazmalarCönündö Söz*, Bişkek, Turar yay, 2009, ss. 128-131.
- SOORONOV Omor, *Kol Cazmalar Cönündö Söz*, Turar Basmakanası, Bişkek, 2009.
- SOORONOV Omor, *Moldo Kılıç Kazaldar*, Frunze, Adabiyat yay, 1991.
- SOORONOV Omor, *Moldo Kılıç*, (ed.) Nazarkul İşekeeve, Bişkek, Turar yay, 2017.
- SOORONOV Omor, *Moldo Niyaz Sanat Digarasttar*, Bişkek, Uçkun yay, 1993.
- SÜYİNŞALİEV, *Kazak Adebietinin Tarihi*, Almatı, 1997.
- ŞAMIKAN UULU Moldo Kılıç, *Kazaldar*, haz. Omor Sooronov, Frunze, Adabiyat yay, 1991.
- ŞAMIKAN UULU Moldo Kılıç, *Kıssa-i Zilzale*, Kazan, V. Eremeev Cana Şaşabrin Basmakana Üyü, 1911.
- ŞAMIKAN UULU Moldo Kılıç, *Zar Zaman*, haz. Omor Sooronov, Kazaldar, Adabiyatı yay, Frunze, 1991.
- ŞAMIKAN UULU Moldo Kılıç, *Zilzala*, haz. Omor Sooronov, Kazaldar, Adabiyatı yay, Frunze, 1991.
- TAFTAZÂNİ Saduddîn Şerhu’l-Akaîd, haz. Uludağ Süleyman (Kelâm İlmi ve İslam Akaidi), 17.B., İstanbul, Dergah yayınları, 2015.

- TOPALOĞLU Bekir, “Âhiret”, *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, C. I, İstanbul, 1998, ss. 543-548.
- TOPALOĞLU Bekir, “Cehennem”, *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, C. VII, İstanbul, 1993, ss. 227-233.
- TOPALOĞLU Bekir, “Cennet”, *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, C. VII, İstanbul, 1993, ss. 376-386.
- TOPALOĞLU Bekir, ÇELEBİ İlyas, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 5.B., İstanbul, İSAM yayınları, 2017.
- TOPALOĞLU Bekir, *Emâlî Şerhi*, 2.B., İstanbul, İFAV yayınları, 2008.
- TOPRAK Süleyman, “Mizan”, *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, C. XXX, İstanbul, 2005, ss. 211-212.
- TOPRAK Süleyman, *Ölümden Sonraki Hayat*, 6.B., Konya, Esra yayınları, 1994.
- ÜKÜBAEVA Layli, “Moldo Kılıç”, *Moldo Kılıç*, (ed) Nazarkul İşkeev, Bişkek Turar yayınevi, 2017, ss. 587-626.
- ÜKÜBAEVA Layli, *Cazgıç Akındarın Çıgarmaçılığı*, Bişkek, y.y., 1994.
- ÜKÜBAEVA Layli, KULAMŞAEV Kalmamat, “Kırgızistan Edebiyatı”, *Tür Dünyası Edebiyat Tarihi*, C. IX, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2007, ss. 622-662.
- ÜMÖTALEV Şarşenbek, *Zaman Cana Zamana*, Frunze, Kırgızistan Madaniyatı yay, 1988.
- YAŞAROĞLU M. Kamil, “Namaz”, *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXII, İstanbul, 2006, ss. 350-357.
- YAVUZ Yusuf Şevki, “İslam İnancında Mehdi”, *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, C, XXVIII, İstanbul, 2003, ss. 371-374.
- YAVUZ Yusuf Şevki, “Peygamber”, *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXIV, İstanbul, 2007, ss. 257-262.
- YILDIZ, Naciye, *Kırgız Halk Edebiyatı I*, Ankara, Alp yayınevi, 2007.
- YİTİK Ali İhsan, “Oruç”, *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXIII, İstanbul, 2007, ss. 414-416.
- YUDAHİN Konstantin Kuzmiç, *Kirgizsko Russkiy Slovar*, C. 2, Moskova, 1985.
- YUNUSALİEV Bolot M, *Moldo Niyaz*, Frunze, Ala Too, 1989.
- YÜKSEL Emrullah, “Hesap”, *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, C. XVII, İstanbul, 1998, ss.240-242.

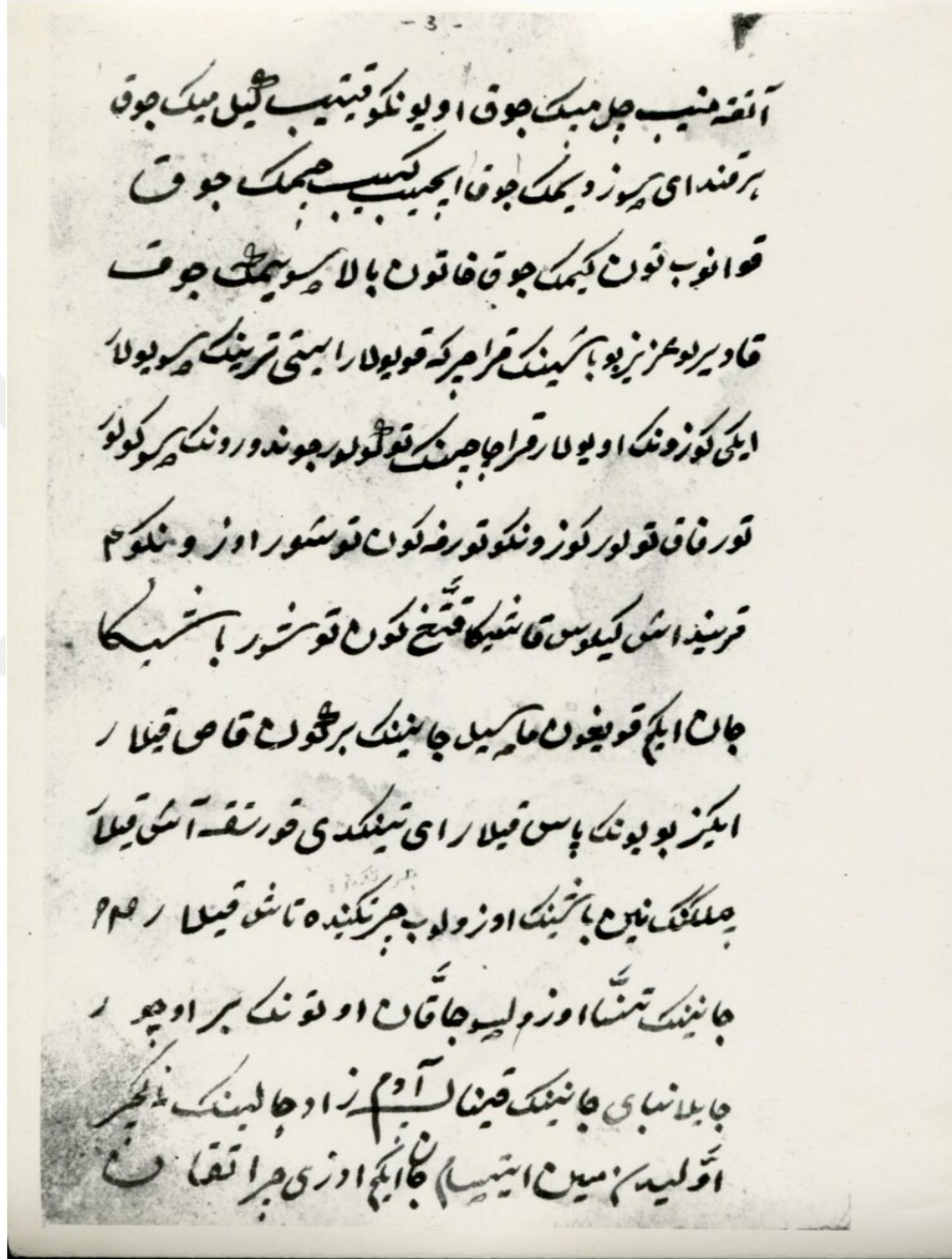
EKLER

Ek 1, Moldo Niyaz'ın *Sanat (Nasihat)* adıyla bildiğimiz el yazma eserin birinci nüshasının “Birinci Kol Kitep” (Birinci Kol Kitap) adıyla bilinen bu yazma nüshasının ilk varığıdır.

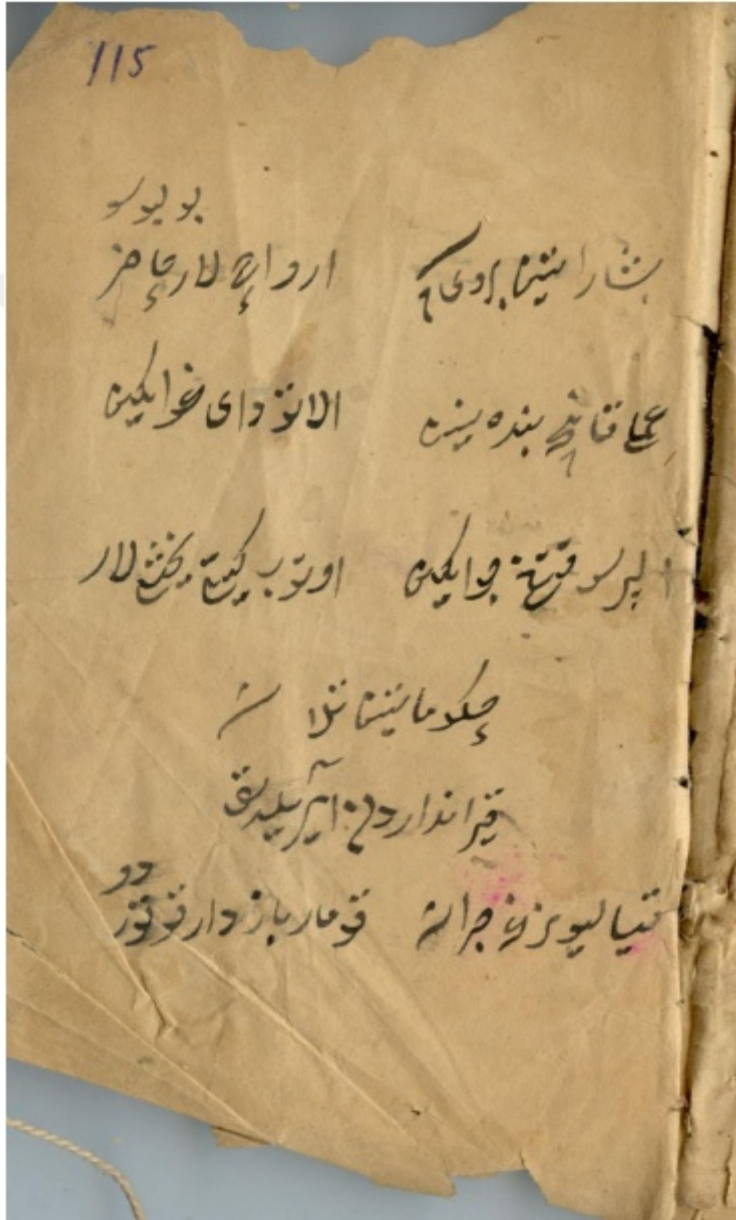
Kaynak: Kırgız Milli İlimler Akademisi'nin El Yazma Bölümü'nde no. 429'da kayıtlıdır.

Ek 2, yukarıdaki “Birinci Kol Kitep” (Birinci Kol Kitap) nüshasının devamındaki varak.

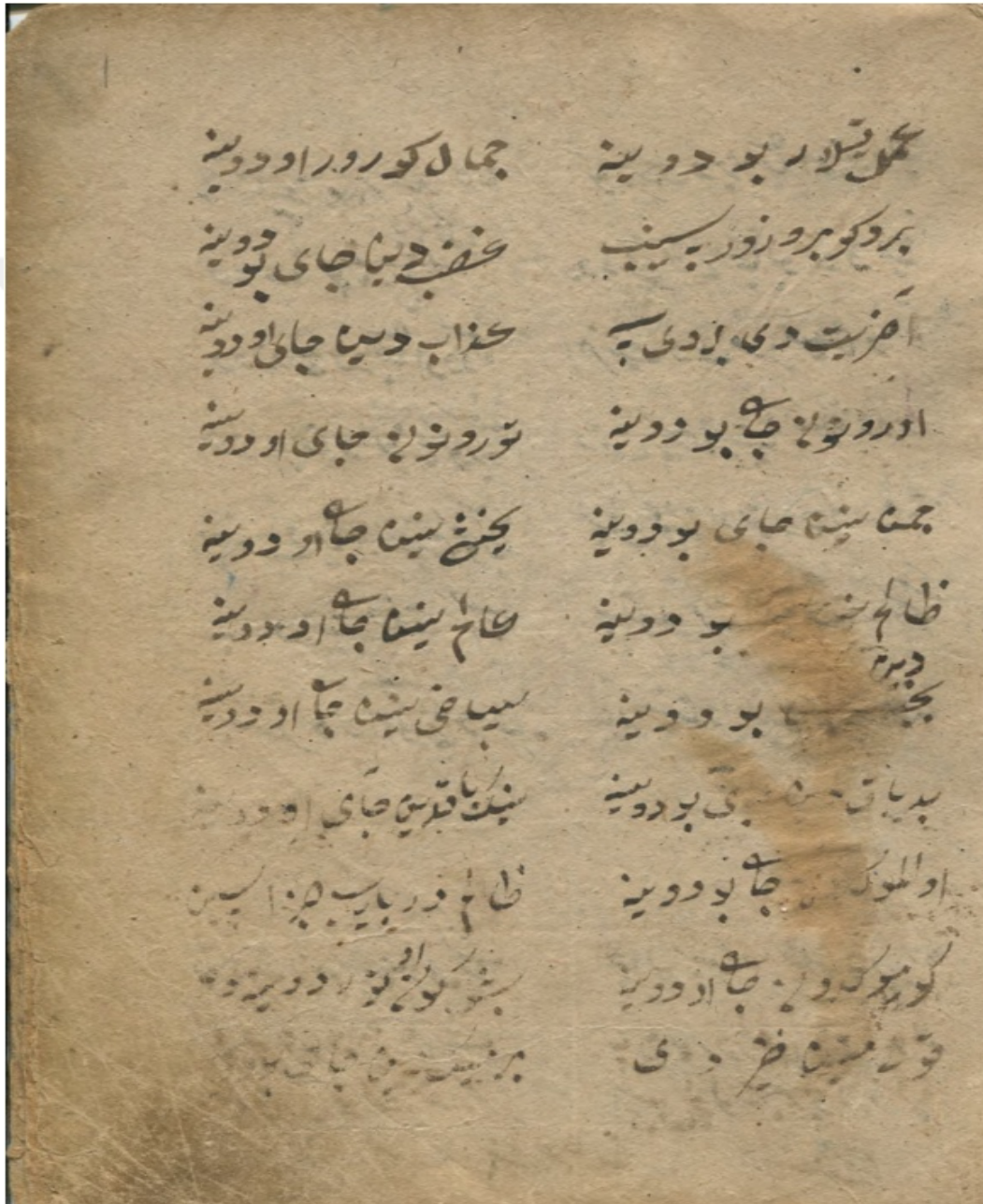
Kaynak: Kırgız Milli İlimler Akademisi'nin El Yazma Bölümü'nde no. 429'da kayıtlıdır.

Ek 4, İkinci el yazma enüshasının (Ekinçi Kol Kitep/İkinci Kol Kitap)
115'ci varağıdır.

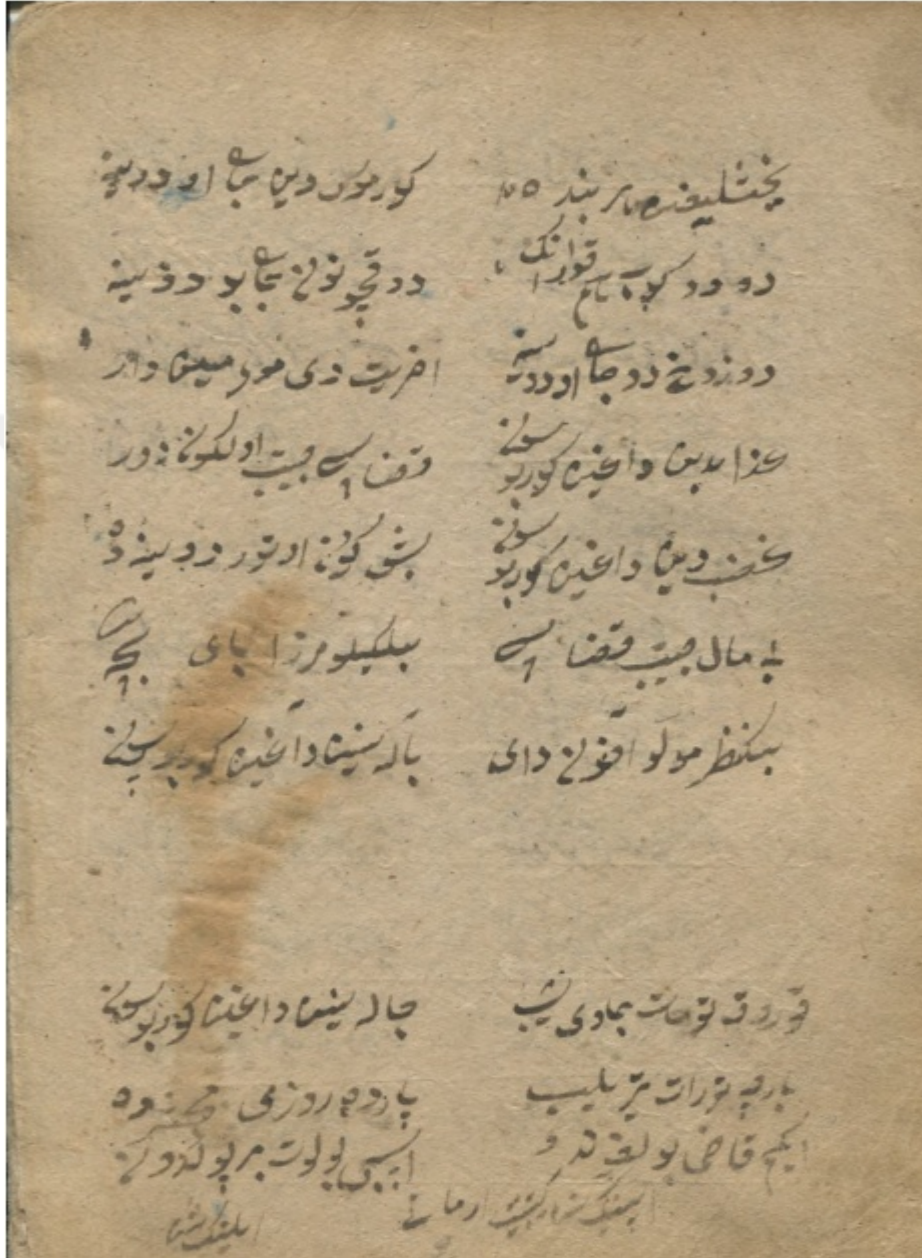
Kaynak: Kırgız İlimler Akademisi'nin El Yazma Bölümü'nde no. 553'te kayıtlıdır.

Ek 5, Moldo Niyaz'ın eserin üçüncü el yazma nüshasının (Üçüncü Kol Kitep/Üçüncü Kol Kitap) ilk varığıdır.

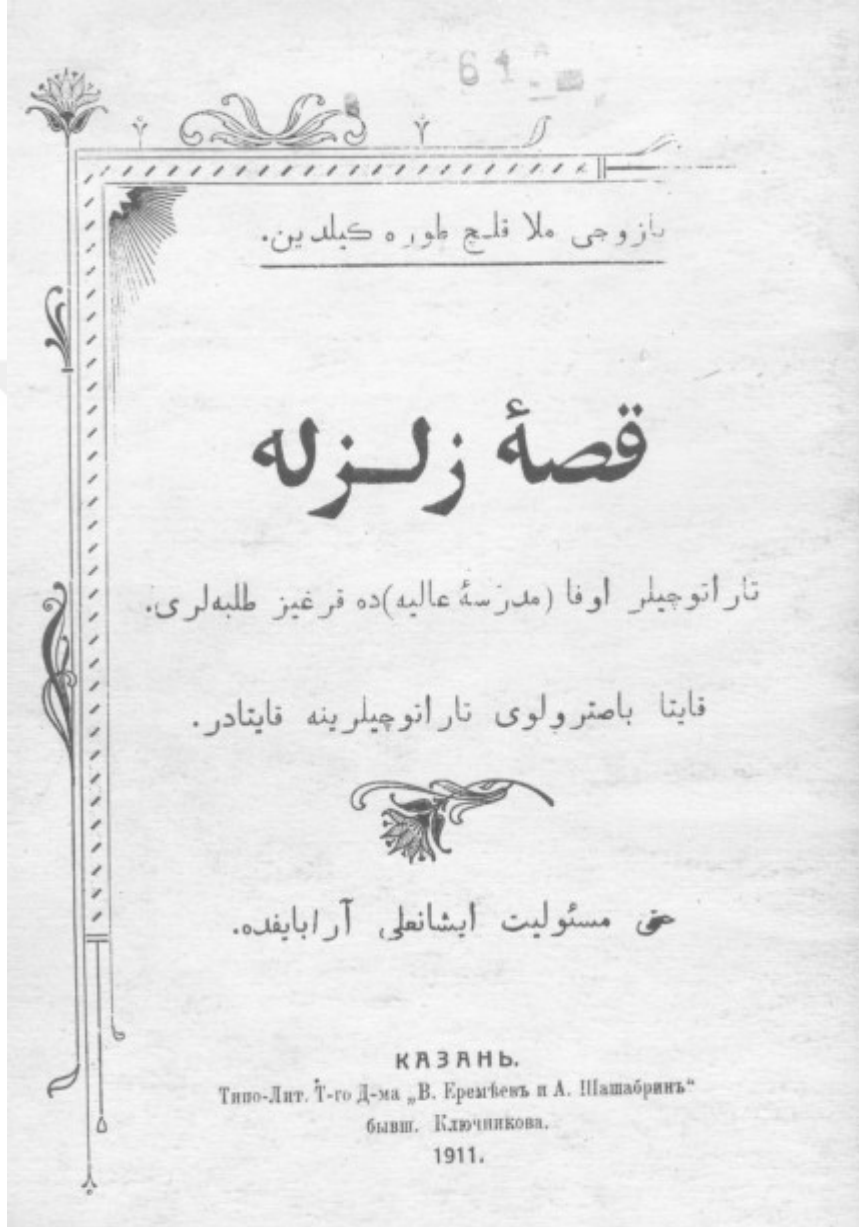
Kaynak: Kırgız İlimler Akademisi'nin El Yazma Bölümü'nde no. 147'de kayıtlıdır. Eserin eski kayıt no'su 171'dir

Ek 6, Zamancı şairin üçüncü el yazma nüshasının 2'nci varağıdır.

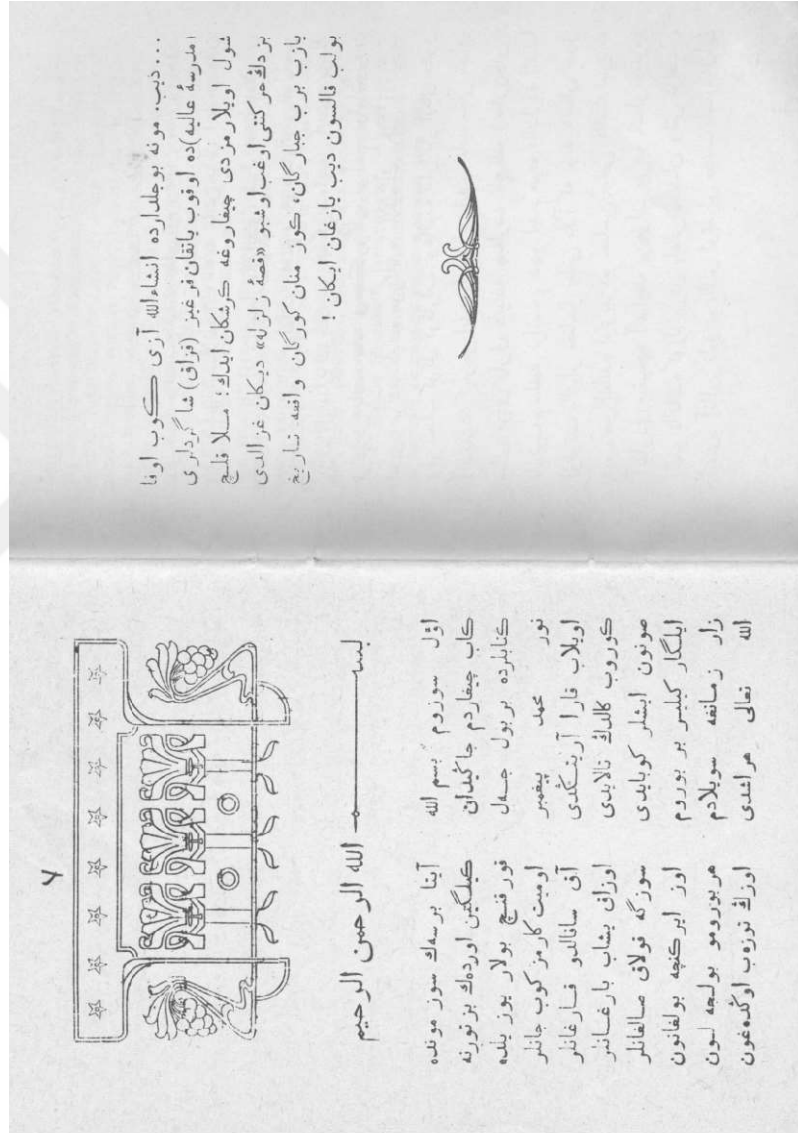
Kaynak: Kırğız İlimler Akademisi'nin El Yazma Bölümü'nde no. 147'de kayıtlıdır.
Eserin eski kayıt no'su 171'dir

Ek 6, Moldo Kılıç'ın Kazan'da 1911 yılında basılmış *Kıssa-i Zilzale* eserin kapağıdır.

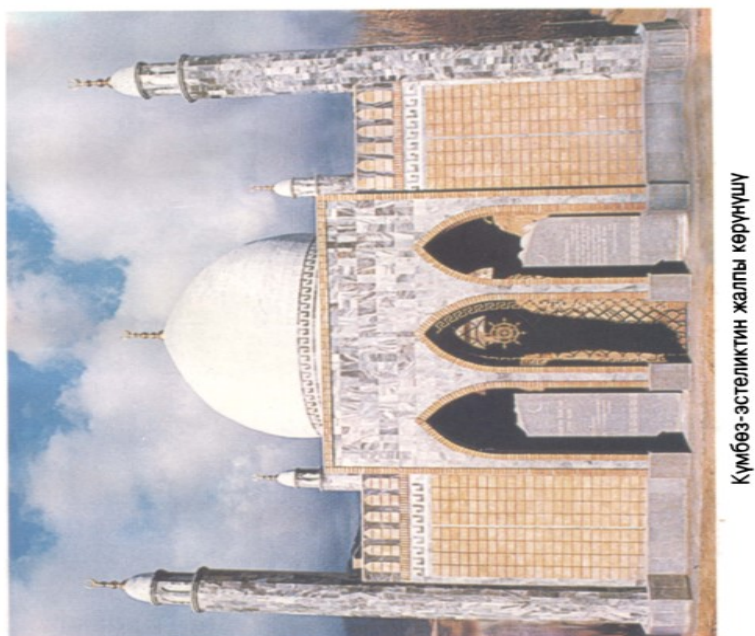
Kaynak: Moldo Kılıç Şamikan uulu, *Kıssa-i Zilzale*, Kazan, Eremeev V. Cana Şaşabrin Basmakana Üyü, 1911.

Ek 7, Moldo Kılıç'ın *Kıssa-i Zilzale* eserin ilk sayfalarıdır.

Kaynak: Moldo Kılıç Şamikan uulu, *Kıssa-i Zilzale*, Kazan, Eremeev V. Cana Şaşabrin Basmakana Üyü, 1911, s. 4.

Ek 8, Zamancıların temsilcisi olan Kalıgul Bay uulu'nu türbesidir.

Күмбөз-эстеликтин жалпы көрүнүшү

2 т.

Kaynak: Samar Musaev, Abdıldacan Akmataliev, *Akılman Kalıgul*, Бишкек, Şam yay, 2000, s. 81.

Ek 9, Nurmoldo'nun mezar taşı.

Kaynak: <http://www.turmush.kg/ru/news:278403> (31.01.2018)

Ek 10, Nurmoldo'nun türbesidir.

Kaynak: <http://www.turmush.kg/news:117071> (31.01.2018)

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Kursanbek Duishonkul uulu
Tez Adı	Kırgızistan'da Zamancıların Dinî Ve İtikadî Görüşleri
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı	Kelam
Tez Türü	Yüksek Lisans Tezi
Tez Danışmanı	Doç. Dr. Orhan Şener Koloğlu
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) İzni	☐ Tezimden fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☐ Tezimin sadece içindekiler, özet, kaynakça ve içeriğinin % 10 bölümünün fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☐ Tezimden fotokopi çekilmesine izin vermiyorum
Yayımlama İzni	☐ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin veriyorum ☐ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasının ertelenmesini istiyorum 1 yıl ☐ 2 yıl ☐ 3 yıl ☐ ☐ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin vermiyorum

Hazırlamış olduğum tezimin yukarıda belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih:

02.02.2018

İmza:

